

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

КУРС ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Харків
2024

УДК 330.5
Н-35

*Розглянуто на засіданні кафедри глобальної економіки
Державного біотехнологічного університету
(протокол № 5 від 6 лютого 2024 р.)*

*Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією факультету економічних
відносин та фінансів
Державного біотехнологічного університету
(протокол № 6 від 23 лютого 2024 р.)*

Рецензенти:

Шкодін І. В., д.е.н., проф., проф. кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

Власенко Т.А., д.е.н., проф., завідувачка кафедри економіки підприємства та
організації бізнесу Харківський національний економічний університет імені Семена
Кузнеця.

Н-35

Бабан Т.О., Антощенко В.В.

Національна економіка: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти денної (заочної) форми навчання за спеціальністю 051 «Економіка». Харків :
ДБТУ, 2024. 145 с.

Курс лекцій з дисципліни «Національна економіка» складений відповідно до програми
навчальної дисципліни. У курсі лекцій висвітлені теоретичні аспекти функціонування
національної економіки, розглянуто ознаки та сучасний зміст національної економіки, її
основні функціональні та структурні характеристики, закономірності розвитку та
регуляторні механізми підтримки динамічної рівноваги в умовах інтеграції та глобалізації.
Акцентовано увагу на особливостях, конкурентних перевагах, перспективах та актуальних
проблемах національної економіки України.

УДК 330.5

Відповідальний за випуск: Бабан Т.О., к.е.н., доцент

© Бабан Т.О., Антощенко В.В., 2024

© Державний біотехнологічний університет, 2024

ЗМІСТ

Передмова		4
Тема 1.	Сутність та особливості національної економіки	5
Тема 2.	Основні цілі національної економіки	14
Тема 3.	Економічні теорії та базисні інститути національної економіки	23
Тема 4.	Національне багатство, його сутність та структура	32
Тема 5.	Економічний потенціал країни	38
Тема 6.	Моніторинг та діагностика стану національної економіки	44
Тема 7.	Структура господарського комплексу України	53
Тема 8.	Регіональні аспекти розвитку національної економіки	62
Тема 9.	Структурна перебудова національної економіки	73
Тема 10.	Економічне зростання в національній економіці	77
Тема 11.	Державність та державне управління економікою	81
Тема 12.	Стратегія соціально-економічного розвитку країни	89
Тема 13.	Державна політика економічного розвитку та її складові	94
Тема 14.	Соціальна політика держави	103
Тема 15.	Конкурентоспроможність національної економіки України	111
Тема 16.	Національна економіка як об'єкт світової економічної системи	128
Тема 17.	Інтеграція економіки України у світове господарство та європейський економічний простір	137
Список рекомендованої літератури		143

ПЕРЕДМОВА

Мета викладання навчальної дисципліни – вивчення закономірностей та особливостей функціонування національної економіки порівняно з економіками інших країн; формування у майбутніх фахівців системи економічних знань про механізми функціонування національної економіки; формування у студентів теоретико-методичних знань і практичних навиків з питань регіонального розвитку економіки.

Завдання вивчення навчальної дисципліни: розкриття загального та особливого в національній економічній системі; дослідження впливу інституціональних чинників на специфіку економічного розвитку; оволодіння знаннями і методами історичного аналізу економічних процесів; вивчення теоретичних основ та ресурсних передумов розміщення продуктивних сил, формування і розвитку міжгалузевих комплексів, міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків; опанування методами, що використовуються при аналізі розвитку економіки регіонів та обґрунтуванні територіальної організації виробництва; формування комплексного, просторового сприйняття економіки з позиції активізації людського фактора, необхідності врахування досягнень науково-технічного прогресу у вирішенні соціально- економічних проблем; вивчення функціональної ролі держави в управлінні економікою та шляхів удосконалення державної регіональної політики; формування сучасного економічного мислення та світогляду студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: структуру національної економіки із різними ієрархічними підсистемами; теорії та моделі економічного розвитку; інструментарій економічного регулювання з боку держави; методи соціально-економічного прогнозування та принципи макроекономічного програмування; сучасний стан проблем та перспектив регіонального розвитку господарства регіонів та економічних районів; сутність, завдання, принципи та механізм реалізації державної регіональної економічної політики; зовнішні зв'язки національної економіки;

вміти: аналізувати структуру національної економіки за різними критеріями; аналізувати основні фактори, що впливають на стан економіки; виявляти конкурентні переваги та слабкості, притаманні національній економіці та економіці регіонів країни; характеризувати зміну ефективності всієї національної економіки та економіки регіонів; характеризувати тенденції зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки країни; досліджувати тенденції розвитку національної економіки та економіки кожного регіону за допомогою інструментарію макроекономічного аналізу; робити обґрунтовані висновки щодо стану економіки країни, резервів та перспектив її розвитку.

Тема 1. Сутність та особливості національної економіки

1. Сутність та принципи національної економіки.
2. Загальні та особливі ознаки національної економіки.
3. Моделі національної економіки.
4. Методологія національної економіки.

Національна економіка як система, її властивості. *Національна економіка* – це економічна система або сукупність ресурсів та економічних суб'єктів, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою в сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ.

Національна економіка - це структурно і організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовленість розміщення на території, обмеженій державними кордонами. Національна економіка являє собою взаємозв'язок умов виробництва та його результатів і формується як єдиний господарський організм із взаємопов'язаними внутрішніми процесами. Вона є продуктом певних історичних процесів і періодів, оскільки становлення її здійснюється досить тривалий час.

Для виникнення й розвитку національної економіки необхідні певні умови:

- поглиблення суспільного розподілу праці, який стимулює виникнення різних видів діяльності, спеціалізацію територій;
- формування міцних централізованих держав, що з часом сприяє перетворенню народного господарства у національний комплекс, тобто на таке територіальне утворення, в якому всі компоненти економічного життя - галузі, окремі регіони, підприємства, заклади - функціонують як єдиний організм, що забезпечує матеріальні й духовні потреби суспільства.

Національна економіка як система має як *загальносистемні, так і особливі властивості*. До загальносистемних властивостей національної економіки можна віднести цілісність, ієрархічність та інтегративність.

Цілісність національної економіки проявляється в тому, що зміна структури, зв'язків і поведінки будь-якого економічного суб'єкта впливає на всі інші економічні суб'єкти та змінює систему в цілому. Вірним є і зворотнє: будь-яка зміна національної економіки викликає перетворення структури, зв'язків і поведінки економічних суб'єктів.

Ієрархічність національної економіки означає, що вона включена підсистемою в систему більш високого порядку - світову економіку, а кожен її компонент також є системою.

Інтегративність національної економіки означає володіння властивостями, відсутніми в її компонентів. Тому перенесення на національну економіку властивостей одиничного господарства означає заперечення її соціального характеру. Звичайно, національна економіка може й повинна бути пояснена кооперативним ефектом, створеним дією її компонентів, але це не виключає володіння властивостями, відсутніми у підсистем, що входять до неї.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є механізм функціонування національної економіки, сукупність ресурсних, економічних, інституціональних та соціальних чинників, що визначають її відмітні риси, закономірності та принципи територіальної організації продуктивних сил у розрізі регіонів країни.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Національна економіка» є:

- розкриття загального та особливого в національній економічній системі;
- дослідження впливу інституціональних чинників на специфіку економічного розвитку;
- оволодіння знаннями і методами історичного аналізу економічних процесів;
- вивчення теоретичних основ та ресурсних передумов розміщення продуктивних сил, формування і розвитку міжгалузевих комплексів, міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків;

- опанування методами, що використовуються при аналізі розвитку економіки регіонів та обґрунтуванні територіальної організації виробництва;
- вивчення функціональної ролі держави в управлінні економікою та шляхів удосконалення державної регіональної політики.

Особливими властивостями національної економіки є наступні:

- її підсистеми мають нечіткі межі: один і той же економічний суб'єкт може одночасно брати участь у різних процесах самоорганізації економіки, може бути елементом системи, що самоорганізується, і навколишнього середовища одночасно;
- самоорганізація національної економіки виникає з кооперації не тільки економічних суб'єктів нижчого рівня один з одним, але й з економічними інститутами, а також кооперації інститутів між собою;
- структура національної економіки нерідко схована за відносинами адміністративної підпорядкованості;
- національна економіка є динамічною системою;
- національна економіка - стохастична система, що не піддається точному й детальному прогнозу;
- національна економіка може бути як відкритою, так і закритою системою.

Характеристика основних суб'єктів національної економіки. *Суб'єктами* національної економіки є домашні господарства, підприємства, фірми, підприємницька структура, держава. Всі вони вступають між собою в певні економічні відносини, що набувають форми вертикальних і горизонтальних зв'язків. Усі суб'єкти є економічно відособленими, зі своїми інтересами, однак їхня діяльність в національній економіці має підпорядковуватися загальнодержавним інтересам національної безпеки.

Становище суб'єктів господарювання в конкретній національній економіці і їхня роль в ній визначаються відносинами власності.

Першоелементом національної економіки є індивід у всій сукупності своїх соціальних зв'язків і відносин. Індивідуальна людська діяльність стає суспільною завдяки поділу праці. Людина як суб'єкт господарювання виконує не тільки функції працівника, виробника, споживача, власника й т.п., але й дві найважливіші функції.

По-перше, людина задає цілі суб'єктам господарювання, у які входить складовою частиною.

По-друге, як носій суспільних потреб вона об'єктивно задає кожній економічній системі - від фірми до національної економіки - її функцію - задоволення конкретних потреб, у тому числі пред'явлених у вигляді платоспроможного попиту. Індивіди в національній економіці групуються об'єднуються в *домашні господарства*.

Фірми. Фірма як компонент національної економіки являє собою самостійний суб'єкт господарювання, що володіє наступною системою ознак: вона є юридичною особою; використовує свої активи з метою одержання бажаних господарських результатів і виконання зобов'язань, поєднує ресурси й індивідів; полегшує кооперацію праці індивідів; уможливорює узгодження систем їхніх потреб й інтересів. Фірма може бути організована не лише у виробничому секторі, а й у банківській сфері, страхуванні, сфері послуг.

Фірма виникає завдяки здійсненню системи поділу праці у відповідь на потреби індивідів і суспільства. Фірма є відкритою системою, тобто одержує із середовища ресурси - на входах, - а на виходах виділяє в середовище готовий продукт або послугу.

Присвоєння фірмою ресурсів із середовища відбувається в основному через ринок. Розміщення ресурсів між різними способами їхнього використання визначається механізмом цін.

Функція фірми визначається суспільним поділом праці і полягає в задоволенні суспільних потреб у якому-небудь товарі або послугі.

Ціль фірми задається їй або колективом працівників, або власником, чи менеджерами (це

залежить від форми власності). Найбільш значимими цілями фірм є задовільна (частіше) або максимальна маса чи норма прибутку; завоювання більшої частки галузевого ринку.

Держава як компонент національної економіки та суб'єкт господарювання:

- оформляє й підтримує цілісність національної економіки, установлюючи державні кордони й охороняючи їх за допомогою військової сили, мит і квот;
- підтримує баланс інтересів соціальних груп, а також покликана виступати представником колективного інтересу як нації в цілому, так і тих членів суспільства, реалізація інтересів яких ринком у силу тих або інших причин утруднена або неможлива (безробітні, непрацевдатні й т.д.);
- виробляє "правила гри" у сфері соціальних й економічних відносин, включаючи цивільне, кримінальне право, податкове, антимонопольне законодавство й законодавство про захист прав споживачів і т.д.;
- створює інститути, що полегшують кооперацію діяльності, а також здійснює нагляд і контроль за дотриманням "правил гри" і взаємних зобов'язань, взятих на себе її учасниками.

Види зв'язків між компонентами та елементами національної економіки. Компоненти й елементи економіки мають один з одним складну систему прямих і зворотних, безпосередніх й опосередкованих, функціональних і причинних зв'язків. Існує чотири головних види зв'язків елементів і компонентів національної економіки:

1. Бюрократичні зв'язки - мають регламентований, вертикальний характер, здійснюються між багатьма рівнями, засновані на примусі, підпорядкуванні й санкціях за його порушення, не завжди опосередковуються грошми.

2. Ринкові зв'язки носять горизонтальний характер, здійснюються між юридично рівноправними суб'єктами, одним із головних мотивів поведінки яких є прагнення до одержання прибутку, ґрунтуються на угоді між суб'єктами й звичайно опосередковуються за допомогою грошей.

3. Етичний вид зв'язку також має горизонтальний характер і здійснюється між рівноправними суб'єктами, але заснований або на очікуванні взаємної допомоги, або односторонньому альтруїзмі, може бути як опосередкованим, так і не опосередкованим грошми. Етичний зв'язок може бути довговічним, якщо закріплений традиціями, звичаями, а покладені в його основі принципи зведені в ранг моральних норм.

4. Агресивний зв'язок носить вертикальний характер, здійснюючись за допомогою сили примуса, не регламентованої ні законом, ні мораллю, між тими, хто виявився сильніше, і тими, хто підкоряється цій силі як за допомогою, так і без посередництва грошей.

Найбільш універсальною формою зв'язку економічних суб'єктів як носіїв попиту та пропозиції і їх центральною сполучною ланкою виступає *ринок*. Виникнення ринку пов'язане з розвитком поділу праці.

Моделі національної економіки.

Розвиток національної економіки різних країн має як деякі загальні закономірності, так і певні особливості. Врахування історичних тенденцій формування моделей національних економічних систем є основою успішності економічних і політичних перетворень, які здійснюються в країні. Розуміння логіки розвитку різних моделей національних економічних систем важливе при розробці економічної політики, проведенні інституціональних перетворень, складанні різноманітних прогнозів їх майбутнього розвитку.

Виявленню особливостей, притаманних кожній з моделей, допомагає класифікація різних типів розвитку. *Різнманітність моделей* національних економік обумовлена наступними причинами:

1. Особливостями історичного розвитку різних країн.
2. Станом національної економіки.
3. Геополітичним положенням країни у світовій економічній системі.
4. Особливостями менталітету населення.

5. Різними видами і наслідками реформ, що проводились у країні.

6. Рівнем співвідношення ринку й державного регулювання економіки.

Підходи до класифікації економічних систем. З точки зору домінування техніко-економічних укладів у національній економіці країни розрізняють доіндустріальні, індустріальні й постіндустріальні (інформаційні) економіки.

Модель доіндустріальної економіки заснована на натуральному господарстві й ручній праці, тут відсутнє масове виробництво і домінує сільське господарство. Ця модель все ще характерна для деяких країн африканського континенту.

Модель індустріальної економіки формується в ситуації домінування сфер важкої промисловості та машинобудування в економіці країни. Цю модель економічно розвинені країни світу пройшли ще на початку XX ст., але вона є домінуючою для України і більшості пострадянських країн.

Модель постіндустріальної економіки характерна для економічно розвинених країн і охоплює лише 16 % населення світу. Її характерними рисами виступають: інтенсивний тип відтворення; високий рівень наукоємності виробництва; ресурсозберігаючий тип технічного прогресу; збільшення питомої ваги сфери нематеріального виробництва; збільшення ролі висококваліфікованої праці; зростання величини інвестицій в людський капітал; збільшення ролі соціального фактора в розвитку економіки.

За рівнем відкритості національних економік світовому ринку національні економічні системи можуть бути *відкритими й закритими*.

За способами регулювання господарчої діяльності розрізняють країни з *ринковою і неринковою економікою*.

До ринкових економічних систем відносять ринкову економіку вільної конкуренції, або чистий капіталізм (XIX ст.-перші десятиліття XX ст.) та сучасну ринкову економіку (друга половина XX ст.). Неринкові економічні системи поділяються на традиційну економічну систему, яка притаманна слаборозвинутим країнам, та адміністративно-командну систему.

За іншою класифікацією виділяють три типи економічних систем: ринкову, командно-адміністративну та змішану економіку.

Основні риси ринкової економіки. Як свідчить досвід, ринкова економічна система краще за інші пристосована для інтенсифікації виробництва, використання досягнень науково-технічного прогресу й, у кінцевому результаті, для найбільш повного задоволення потреб суспільства. Ця особливість ринкової системи зумовлена тими принципами, на яких базується її ефективне функціонування:

- приватна власність на матеріальні ресурси і вироблену продукцію;
- свобода вибору і підприємництва;
- особистий економічний інтерес, відповідно до якого діє кожний економічний суб'єкт і який є основною рушійною силою всієї економіки;
- конкуренція як суперництво між учасниками ринкового господарства стосовно кращих умов виробництва, купівлі та продажу товарів;
- господарські ризики: а) загальноекономічного характеру, які можливі внаслідок поточної господарської ситуації у країні та окремих галузях; б) політико-правового характеру, зумовлені діями уряду, міжнаціональними конфліктами, страйками тощо; в) виробничого характеру на рівні підприємств; г) комерційного характеру як результат зміни господарської кон'юнктури, цін, валютних курсів, інфляції тощо;
- ціноутворення як основний координаційний механізм економіки, через який реалізуються рішення покупців і продавців.

Переваги ринкової економіки:

- ефективний розподіл ресурсів на виробництво необхідних суспільству товарів і послуг, стихійне пристосування обсягів та структури виробництва до обсягів і структури суспільних потреб;

- у центрі уваги завжди знаходиться споживач, не існує виробництва задля виробництва;
- свобода вибору та дій як споживачів, так і підприємців, а також свобода переміщення ресурсів по різних сферах і галузях, свобода ціноутворення;
- оптимальне використання досягнень науково-технічного прогресу з метою отримання прибутку. Наслідком є впровадження новітніх технологій, розробка нових товарів, підвищення їх якості;
- гнучкість та здатність пристосовуватися до умов, які постійно змінюються.

Недоліки ринкової економіки:

- є недостатньо стабільною системою, що знаходить свій прояв у нестійких темпах і циклічності економічного розвитку, неповній зайнятості, інфляції;
- не сприяє збереженню невідтворюваних ресурсів;
- не гарантує право на працю та дохід, не забезпечує його перерозподілу, відтворює суттєву нерівність;
- неминуче породжує монополію, що суттєво послабляє конкуренцію як рушійну силу ринкової системи;
- не має економічного механізму захисту навколишнього середовища.

Особливості командно-адміністративної економіки. Командно- адміністративна (планова) економіка є прямо протилежною ринковій. Ця модель економічної системи була втілена в колишньому СРСР і країнах соціалістичної співдружності. Командне господарство характеризується:

- одержавленою суспільною власністю практично на всі матеріальні ресурси;
- централізованим регулюванням економіки на основі державних директив і планів;
- централізованим розподілом матеріальних ресурсів між підприємствами;
- одержавленням робочої сили: централізованим вирішенням питань підготовки і використання працівників окремих професій на підприємствах, у регіонах;
- застосуванням примусових методів активізації працівників;
- централізованим регулюванням виробленого національного продукту, встановленням обов'язкових співвідношень і основних народногосподарських пропорцій;
- існуванням величезного бюрократичного апарату управління.

Переваги командно-адміністративної економіки:

- можливість швидкої концентрації сил на виконання пріоритетних напрямів діяльності;
- комплексний підхід до вирішення проблем;
- врахування можливостей безперервного перспективного та поточного планування;
- сполучення галузевого та територіальних підходів у плануванні;
- взаємозв'язок у планах соціальних і економічних аспектів розвитку суспільства;
- повна зайнятість працездатного населення;
- безплатність багатьох послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, культури, спорту.

Недоліки командно-адміністративної економіки:

- монополізація та бюрократизація економіки;
- централізована державна власність на всі види ресурсів;
- переважання адміністративних методів управління;
- відсутність вільних ринкових відносин;
- хронічний дефіцит різних ресурсів;
- диктат виробників над споживачами;
- сприятливі умови для формування та функціонування тіньової економіки.

Характерні риси та моделі змішаної економічної системи. Змішана економіка поєднує

у собі різні форми власності й два механізми макроекономічного регулювання: ринковий і державний. Співвідношення між державним і ринковим регулюванням у різних країнах неоднакове. Трьома найтипівішими моделями змішаної економіки вчені називають: американську, японську та шведську.

Основу *американської моделі* становить система всілякого заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення..

Для *японської моделі* змішаної економіки характерним є активне втручання держави в економіку для створення такого макросередовища, в якому прогресивні галузі зростають якнайшвидше. Японська модель базується на активному використанні національних традицій в менеджменті.

Характерною особливістю *шведської моделі* є її соціальна спрямованість на рівні державної політики. Шведська модель є своєрідним поєднанням ринкової економіки та соціалістичної ідеології, цю модель часто називають розподільчим соціалізмом. Основний принцип цієї моделі полягає в розмежуванні двох економічних функцій: створення багатства і його розподілу.

Поняття перехідної економіки. Особливості моделі розвитку національної економіки України. *Перехідна економіка* – це особливий стан економічної системи на етапі її становлення (від еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (від еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану).

Зміст перехідної економіки виявляється в її основних *рисах*:

- несталість стану. Важливо знати, що вона може бути притаманною і зрілому стану економіки, але це несталість функціонування, коли зміни є засобом досягнення нової мети системи, забезпечення її врівноваженого стану;
- суперечливість. Елементами перехідної економіки можуть бути економічні форми, притаманні і старій, і новій системі; крім того, особливе місце належить перехідним формам, які є виявом трансформації систем. Саме перехідні форми, що в подальшому перетворюються на елементи нової системи, характеризують спрямованість перехідних процесів;
- альтернативний характер розвитку. Несталість, суперечливість обумовлюють певну варіантність перехідних процесів;
- історичність, яка виявляється у певній специфіці перехідних процесів у різних країнах, що пов'язано з їх соціально-політичними, економічними, національними, культурними та іншими особливостями.

Сучасна економіка України є перехідною економікою реформаторсько- еволюційного типу, в межах якої відбуваються перехідні процеси від неринкових до ринкових господарських форм. Особливості перехідного процесу в нашій країні обумовлені, насамперед: історією ринкових реформ в Україні; стартовими умовами перетворень в Україні; впливом сучасних тенденцій розвитку світового господарства.

Одним із елементів змісту перехідної економіки України стали кризові явища, успадковані від планової системи. Водночас необхідність одночасного вирішення різнопланових завдань: подолання кризи, забезпечення зростання виробництва, підвищення життєвого рівня населення, трансформація планової системи в ринкову, перспективний стратегічний розвиток суспільства обумовила складність перехідних процесів в Україні.

Хоча сучасна економіка України – це локальна перехідна економіка, але трансформаційні процеси у країні розгортаються за особливих історичних умов – *умов глобальних перехідних процесів*.

Глобальні перехідні процеси, а також загальні закономірності розвитку світового господарства (поглиблення суспільного розподілу праці, інтернаціоналізація обміну та виробництва) впливають на перехідну економіку України, зміст перехідних процесів, їх кінцеві орієнтири. Досвід ринкових перетворень у так званих постсоціалістичних країнах також враховує наша країна. Тому перехідна українська економіка постає як унікальне переплетіння локальних і глобальних тенденцій.

Методологія національної економіки.

Методологія національної економіки – це система принципів, підходів, методів, прийомів вивчення законів і закономірностей формування, розвитку, територіальної організації виробництва та сфери послуг, ринків товарів, послуг і споживання, капітальних вкладень і економічного зростання в окремій країні.

Методологія ринкової економіки будується на таких принципах:

- формування національно свідомих, професійно підготовлених, економічно мислячих фахівців виробництва, сфери послуг та управління всіх рівнів;
- ефективного використання живої праці, засобів виробництва, предметів праці, тобто ефективності всіх видів капіталу;
- раціонального розміщення капітальних вкладень на всій території з метою вирівнювання стану економіки окремих регіонів;
- гуманізації соціальних відносин і захисту малозабезпечених верств населення.

Методологія національної економіки досліджує об'єктивні закономірності функціонування та розвитку виробництва, сфери послуг, відтворюваність одних і невідтворюваність інших виробничих ресурсів, чинники, що зумовлюють спеціалізацію регіонів, тенденції розвитку в минулому і напрями розвитку на перспективу тощо.

Завдання національної економіки випливають із предмета вивчення реального стану елементів продуктивних сил і наслідків їх функціонування.

Теорія національної економіки дає прикладні знання про реальний стан економічного потенціалу країни, механізм функціонування продуктивних сил, товарного виробництва тощо. Вона налаштовує на аналіз причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення закономірностей соціально-економічних процесів, вироблення висновків, пропозицій, прогнозів.

У своїх оцінках, прогнозах ця галузь науки виходить з того, що головним завданням для країни має бути створення максимально можливого обсягу національного продукту – джерела національного багатства і добробуту людей, враховуючи, що економічні результати тісно пов'язані з рівнем інтелекту, способом мислення суб'єктів управління і виробництва.

Ринкова економіка кардинально змінює систему організації виробництва й управління. Головним її суб'єктом стає „продуктивна людина” (яка не завжди є синонімом „людини економічної” А. Сміта), яка володіє капіталом, свободою вибору підприємницької діяльності, здатністю та готовністю до праці. Суб'єкт управління й суб'єкт виробництва співпрацюють з метою створення необхідного національного продукту, який за обсягом і структурою задовольнятиме потреби, сприятиме зростанню добробуту суспільства.

Отже, головним чинником ринкової економіки є економічно, творчо мисляча, економічно і політично вільна продуктивна людина. Це особливо актуально для України, оскільки вона успадкувала неадекватний вимогам об'єктивних економічних законів спосіб мислення суб'єктів державного і господарського управління економікою. Реальним підтвердженням є стан економіки і рівень життя людей на межі XX-XXI ст.

Усе це зумовлює необхідність формувати принципово інший тип мислення, в основі якого мають бути такі засади:

- пріоритет економічної свободи людини, економічної незалежності нації, забезпечених приватною власністю на капітал, національною власністю на природні ресурси і на створений національний продукт;
- усвідомлення значущості державно-політичного суверенітету, який забезпечується створенням і розбудовою національної державності.

До методів вивчення національної економіки відносять загальні методи діалектичної філософії (категорії кількість і якість, одиничне й ціле, сутність і явище, зміст і форма, поєднання матеріальних і нематеріальних чинників), індукцію і дедукцію, синтез і аналіз, економіко-математичне моделювання, статистичні розрахунки, принципи історизму, системності, комплексності, кумулятивний метод нагромадження та застосування надбань різних шкіл та концепцій економічної думки, поєднання формаційного і цивілізаційного

підходів.

Метод діалектичного матеріалізму полягає у визнанні первинності матерії, яка знаходиться у стані постійної взаємодії та руху, який мав найбільше поширення в умовах дослідження ринкових процесів, переважання синтезу неокласичної та кейнсіанської парадигм, поступово втрачає свої позиції. Дедалі більше зростає значення та роль методу діалектичної філософії, який досліджує еволюцію взаємодії матеріальних і нематеріальних чинників економічного буття, що має місце в умовах розвитку інституціональної концепції економічної думки, поширення ролі інформації, освіти, культури і науки.

Метод наукової абстракції ґрунтується на звільненні аналітичного матеріалу від зайвого, несуттєвого і концентрації уваги на типовому, характерному.

Метод системного аналізу розглядає економічні явища та процеси в сукупності, поєднуючи окремі її елементи у систему. Він полягає у комплексному вивченні структурно-функціональних, причинно-наслідкових, внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Метод аналізу полягає у розчленуванні цілого на складові частини з метою вивчення окремих боків. Метод синтезу полягає у об'єднанні окремих складових економічного процесу чи події у єдине ціле, з метою отримання комплексної уяви про досліджуваний об'єкт. Органічне поєднання аналізу і синтезу – об'єктивна умова повноцінного економічного дослідження, виявлення наявних закономірностей, що мають місце у певній ситуації.

Метод логіки застосовує властивості людського розуму у виявленні послідовностей та закономірностей розвитку економічних подій.

Метод економічного моделювання полягає у побудові спрощеного вигляду наявної ситуації та розробці відповідних заходів щодо поліпшення або оптимізації фінансово-господарського стану.

Метод гіпотези полягає у створенні вільних припущень щодо наявного стану чи можливого розвитку економічних подій і процесів. Метод прогнозування є подібним до гіпотези, проте є більш вірогідним оскільки є науково обґрунтованим та спирається на аналіз наявних фактів.

Метод аналогії і порівнянь визначає спільні властивості певних елементів дослідження і переносить їх з одного на інше. Цей метод використовує водночас декілька об'єктів аналізу, один з яких до цього моменту вже є відносно дослідженим.

Методи індукції і дедукції визначають принцип руху економічної думки дослідника. Застосовуючи індуктивний метод науковець рухається від одиничного до загального, від передумови до результату, від нижчого до вищого ступеня явища. Дедукція визначає передумови та причини виникнення того чи іншого результату і здійснює рух думки від загального до одиничного.

Статичний та динамічний методи базуються на урахуванні фактору часу в процесі розробки методології. Так, перший метод досліджує чинник у певний момент часу, не враховуючи його кількісні та якісні зміни протягом певного періоду. Застосування динаміки дозволяє визначити зміни протягом визначеного терміну у події чи процесі, які досліджуються, визначити фактори, що здійснюють на них найвагоміший вплив. Останній метод на сьогодні є більш прогресивним, проте існують випадки, коли на першій стадії дослідження доречно застосовувати статичний аналіз для усвідомлення та визначення економічної ролі певного процесу.

Статистико-математичні методи застосовують широкий інструментарій кількісного аналізу конкретних, фактичних подій. Аналіз якісних змін при цьому здійснювати доволі складно, як і враховувати обсяги подій, які мають нематеріальний вираз в економічному житті.

Значення та переваги графічного методу полягають у спрощенні візуального сприйняття економічної теорії, його доречно застосовувати не лише в науковій, а й у навчальній роботі.

Метод комп'ютерної обробки економічної інформації є об'єктивною вимогою сьогодення, він пришвидшує механічні розрахунки, спрощує графічні побудови, використовує усі вже перелічені методи.

Кумулятивний метод нагромадження та застосування надбань різних шкіл та концепцій економічної думки полягає в урахуванні різних положень та аналітичних підходів щодо аналізу певного процесу. Сучасна економічна дійсність не дозволяє ігнорувати досягнення будь-яких економічних шкіл і вимагає системного вивчення історичного досвіду.

Формаційний підхід дослідження людської цивілізації був запропонований Карлом Марксом (Німеччина, 1818–1883), і мав матеріалістичний характер, який базувався на взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин, які формують технологічний спосіб виробництва. У відповідності до нього кожне суспільство проходить 5 суспільно-економічних формацій – первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну та комуністичну, на основі пануючого технологічного способу виробництва. Формаційний підхід характеризується такими рисами:

1. Матеріальні передумови кожної наступної формації з'являються та набувають певного рівня розвитку у попередній.

2. Перехід від старої формації до нової здійснюється діалектично (одночасно присутні елементи старої і нової системи).

3. Кожна формація проходить 3 стадії: становлення, зрілість, відмирання.

4. Перехід від старої до нової формації має характер як ево- так і революції. Еволюційний шлях зумовлений розвитком продуктивних сил (за виключенням науково-технічної революції), революційний шлях може мати місце у виробничих відносинах (зміна форм власності, класові суперечності).

5. Існує три типи формацій: первинний – докласовий, вторинний – класовий, третинний – безкласовий.

6. Кожне суспільство характеризується ведучим способом організації виробництва (натуральним, ринковим і неринковим) і формою економічного зв'язку між людиною і засобами виробництва (примусовою і добровільною).

Цивілізаційний підхід у дослідженні людської еволюції запропонував етнограф Льюїс Генрі Морган (США, 1818–1881). Так, на його думку, людське суспільство проходить 3 етапи: дикунство; варварство; цивілізація.

Перші два етапи базуються на привласненні природи, остання пов'язана зі збиральною та суспільно-виробничою технологіями.

Цивілізація – це історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливим способом організації виробництва і відповідною матеріальною та духовною культурою.

За цією логікою, цивілізація має три етапи розвитку: доіндустріальна стадія, індустріальна та постіндустріальна.

Постіндустріальна (інформаційна, нова) економіка формується після становлення стійкої системи товарно-ринкового господарства і характеризується переважанням нематеріального виробництва та сфери послуг, його індивідуалізацією, визначенням науки і освіти як головної продуктивної сили.

В основі концепції постіндустріального суспільства лежить теорія трьох хвиль – поділ усього суспільного розвитку на три етапи: доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний. У доіндустріальному суспільстві визначальною була (а у ряді країн залишається й досьогодні) сільськогосподарська сфера з церквою та армією, як головними інститутами суспільства; у індустріальному – промисловість з корпорацією та фірмою на чолі; у постіндустріальному – сфера послуг та інформації з вищим навчальним закладом, як головним місцем її виробництва та зосередження.

Переходу до постіндустріального суспільства та постіндустріальної сервісно-інформаційної економіки сприяв цілий ряд факторів:

- перехід економіки від такої, де панує виробництво товарів (вторинний сектор

господарства), до панування виробництва та надання найрізноманітніших послуг (третинний сектор господарства);

- зміна соціальної структури суспільства – класовий поділ поступається місцем професійному;

- теоретичне знання займає центральне місце у визначенні політики в суспільстві – університети як центри зосередження цього знання стають головними інститутами суспільства;

- створення нової інтелектуальної технології, запровадження планування та контролю над технологічними змінами.

Виникнення постіндустріального суспільства пов'язано перш за все з тими змінами, що відбуваються в економіці, професійній системі та соціальній структурі і обумовлені новою роллю науки та техніки – відбувається докорінна зміна структури виробництва (панування третинного сектору) та структури зайнятості (значна частка зайнятих, яка має тенденцію до зростання, припадає на третинний сектор сервісноінформаційної економіки).

Тема 2. Основні цілі національної економіки

1. Економічна безпека країни

2. Середовище національної економіки: економічне середовище, природно-екологічне середовище, соціальне середовище, інституційне середовище, політико-правове середовище, духовне середовище.

3. Національна культура.

Цілі національної економіки та умови їх досягнення. Кожна національна економіка, як система що розвивається, має свої цілі. Вони можуть бути довгостроковим, пов'язаними з реалізацією загальної концепції моделі національної економіки країни і стратегії її розвитку, і короткостроковими, які визначають конкретні показники в проміжні періоди розвитку.

Глобальна мета національної економіки - досягнення найбільш повного задоволення матеріальних і соціокультурних потреб людей, забезпечення всебічного розвитку особистості й суспільства.

Менш глобальні цілі, або цілі другого рівня, які забезпечують досягнення вищої мети, визначаються тими конкретними економічними проблемами, які встають перед кожною державою або кожною національною економікою.

Національна економіка прямує до стабільності, ефективності, та справедливості через досягнення таких довгострокових цілей:

- стабільне економічне зростання національного продукту;
- високий і стабільний рівень зайнятості;
- стабільний рівень цін;
- підтримка рівноважного зовнішньоторговельного балансу;
- гарантування економічної безпеки;
- підвищення якості і рівня життя населення.

Такі цілі досягаються шляхом використання певних інструментів макроекономічного регулювання, до яких відносять: фіскальну політику; монетарну політику; валютне регулювання; цінову політику; політику регулювання доходів; політику зайнятості; зовнішньоекономічну політику тощо. Загальним і кінцевим результатом функціонування національної економіки є приріст національного багатства, обсягів необхідних суспільству товарів і послуг, найбільш ефективне використання обмежених трудових і матеріальних ресурсів.

Для того, щоб задовольнити вимоги розвитку національної економіки мають бути виконані такі умови:

1. Досягнення економічної незалежності. Однак міжнародний поділ праці робить

національні економіки взаємозалежними, тобто у цих умовах економічна незалежність означає:

- можливість державного контролю національних ресурсів;
- одержання такого рівня ефективності виробництва і якості продукції, що забезпечить її конкурентоспроможність і дозволить брати участь у світовій торгівлі на належному рівні, коопераційних зв'язках, а також обміні новітніми науково-технічними результатами;

2. Досягнення стабільності й стійкості національної економіки. Це припускає захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що може викликати соціальні потрясіння).

3. Здатність національної економіки до саморозвитку й прогресу, що особливо важливо в сучасному світі, який динамічно розвивається. Для цього необхідно створити сприятливий клімат для інвестицій і інновацій, модернізувати виробництво, підвищити професійний, освітній і загальнокультурний рівень працівників.

Економічна безпека - стан національної економіки, за якого забезпечуються національні інтереси, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави.

Відповідно до Наказу Мінекономрозвитку України № 1277 від 29.10.2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», розрізняють наступні складові економічної безпеки: макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеки.

Макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові: *бюджетну безпеку, валютну безпеку, грошово-кредитну, боргову, безпеку страхового ринку, безпеку фондового ринку.*

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу національної економіки, який дає змогу забезпечити належне її функціонування, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку національної економіки, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічна безпека – це такий стан захищеності національної економіки, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й

особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність в суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення.

Вирізняють внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці країни.

Основними *внутрішніми* загрозами слід вважати:

- у *науково-технічній сфері*: руйнування науково-технічного потенціалу, зменшення науково-технічних розробок, скорочення потенціалу фундаментальної науки, невизначеність державної науково-технічної політики, вплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності;

- в *економічній сфері*: скорочення обсягів виробництва у провідних галузях, розрив господарських зв'язків, монополізацію економіки, криміналізацію суспільства, наявність структурних диспропорцій, великий внутрішній борг, високий рівень зношеності основних фондів, енергетичну кризу, низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності; високий рівень інфляції та безробіття, зростання «тіньової» економіки, низький платоспроможний попит населення, цінові диспропорції між промисловістю та сільським господарством, загрозу втрати продовольчої незалежності країни, масове ухиляння від сплати податків;

- у *соціальній сфері*: поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, соціальну незахищеність значних верств населення, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси.

До *зовнішніх загроз* економічній безпеці країни належать: зазіхання на територіальну цілісність та політико-економічний суверенітет держави з боку інших держав, економічна залежність від імпорту, від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту - надмірний вивіз невідновлюваних сировинних ресурсів; втрата конкурентних позицій на зовнішніх ринках; зростання зовнішньої заборгованості, неефективне використання іноземних кредитів; оффшоризація; неконтрольований вплив людських та валютних ресурсів за кордон.

Визначення рівня економічної безпеки. «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки» розроблені з метою визначення рівня економічної безпеки України як однієї з основних складових національної безпеки держави і визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки.

Сама методика містить такі етапи конструювання інтегральної оцінки економічної безпеки:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індекса.

Інтегральний індекс економічної безпеки складається із 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки). Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів (складових економічної безпеки) здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів.

Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені

характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки. Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів:

- 1) оптимальний рівень – задовільний рівень;
- 2) задовільний рівень – незадовільний рівень;
- 3) незадовільний рівень – небезпечний рівень;
- 4) небезпечний рівень – критичний рівень;
- 5) критичний рівень – абсолютно небезпечний рівень. Наведемо приклади індикаторів економічної безпеки:

Індикатори макроекономічної безпеки України (12), основні з них:

- рівень безробіття за методологією МОП, %;
- рівень «тінізації» економіки, % ВВП;
- сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП;
- індекс споживчих цін (до грудня попереднього року);
- схильність населення до заощаджень, відсотків.

Індикатори бюджетної безпеки (4):

- відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків;
- дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору

загальнодержавного управління, відсотків до ВВП;

- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків;
- відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків.

Індикатори валютної безпеки (6), основні з них:

- частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків;
- сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США;
- рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Індикатори боргової безпеки (5), основні з них:

- відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків;
- відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків.

Індикатори банківської безпеки (7), основні з них:

- частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків;
- співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків;
- частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків.

Таблиця 1

Субіндекси інтегрального показника економічної безпеки та їх вагові коефіцієнти

Субіндекси	Значення вагового коефіцієнту
Виробнича безпека - стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.	0.1218

Демографічна безпека – стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.	0.0913
Енергетична безпека - стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів.	0.1148
Зовнішньоекономічна безпека - стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.	0.1095
Інвестиційно-інноваційна безпека - стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.	0.1089
Макроекономічна безпека - стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;	0.1224
Продовольча безпека - стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;	0.1007
Соціальна безпека - стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;	0.1013
Фінансова безпека - стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.	0.1294

Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки. Державна діяльність із забезпечення економічної безпеки країни передбачає наступні заходи:

- створення інформаційної бази для об'єктивного і всебічного моніторингу економіки й суспільства та його проведення з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам об'єктів економічної безпеки;
- розробка комплексу оперативних і довготривалих заходів щодо попередження і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз;
- організація роботи із реалізації комплексу державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Основні суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки:

Верховна Рада України: створює правові заходи функціонування системи національної економічної безпеки; визначає бюджетні асигнування на фінансування державних органів, загальнодержавних програм, заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки; ратифікує міжнародні договори та угоди, що стосуються сфери національної та міжнародної

економічної безпеки.

Президент України: виступає гарантом забезпечення економічної безпеки України; визначає цілі економічної безпеки і стратегію на ближчу і далеку перспективи; видає укази та розпорядження, спрямовані на захист національних економічних інтересів та здійснення системи заходів із забезпечення економічної безпеки держави; веде переговори та укладає міжнародні договори України у сфері економічної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України: забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки; координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки; розробляє стратегію економічної безпеки і організовує підготовку відповідних державних програм; розробляє пропозиції Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки.

Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства: розробляють і виконують в межах своїх повноважень державні програми, спрямовані на забезпечення економічної безпеки та захист національних економічних інтересів; здійснюють аналіз загроз економічній безпеці, розробляють та вживають заходи щодо локалізації та нейтралізації цих загроз.

Середовище національної економіки.

Національна економіка є елементом *ноосфери* – надскладної людинорозмірної системи універсального типу як суперечливої єдності суспільства і природи. Зазначена система може бути структурована за головними *сферами людської життєдіяльності* – природно-екологічної, економічної, соціальної, духовної та політичної.

Природно-екологічне середовище охоплює такі важливі складові, як географічні та кліматичні умови, поклади корисних копалин, фауна і флора країни.

Економічне середовище формують всі економічні об'єкти, суб'єкти, процеси і явища в їх взаємозв'язках, протиріччях і русі, зокрема світові та регіональні ринки, попит і пропозиція на яких формується за участю резидентів України.

Соціальне середовище характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських станів, прошарків і угруповань, інститутів громадянського суспільства за демографічними, расовими, національними, професійними, майновими, релігійними та іншими ознаками.

Соціальна поведінка людини залежить від таких соціальних засад, як стать, вік, сімейний стан, каста, раса, етнос, національність (задані характеристики); професія, ідеологія, релігія (набуті характеристики). Поєднання таких засад у різні комбінації породжує різноманітність соціальних статусів людей і їх інтересів. Переваги тих чи інших особливостей великих груп людей (населення регіону, нації, народності тощо) зумовлюють виникнення їх певних потреб, що відповідно впливає на їх інтереси і, в кінцевому випадку, відбивається на їх економічних відносинах.

Соціальні середовище є базисом формування людського та соціального капіталів, їх залучення в національні економічні процеси. За визначенням Світового банку, соціальний капітал - це інститути, відносини і норми, які якісно і кількісно формують соціальні взаємодії в суспільстві. Соціальна єдність

- визначальний чинник економічного процвітання та сталого розвитку суспільства.

Інституційне середовище представлене сукупністю основоположних політичних, соціальних, юридичних і економічних цінностей, норм і правил, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів. Воно "відповідає" за організаційно-нормативне упорядкування простору життєдіяльності економічних суб'єктів, а також за відтворення умов економічної стабільності та еволюційного розвитку.

Базисним економічним інститутом є інститут власності. Виокремлюються чотири режими власності: загальна, комунальна, приватна і державна.

Загальна власність означає, що жоден з індивідів, який претендує на один і той самий ресурс, не перебуває у привілейованому становищі і ніхто не має права виключати інших з доступу до цього права. Комунальна власність передбачає, що виключними правами власності

на певний об'єкт володіє тільки частина економічних агентів (певна група, територіальна громада) із спільними інтересами. Приватна власність встановлює виключні права і означає, що окрема фізична або юридична особа володіє всім набором правомочностей чи певною окремою правомочністю.

Державна власність означає, що всім набором правомочностей або різними його елементами володіє виключно держава. Розпорядження державною власністю здійснюється опосередковано, через політичний процес і багаторівневу систему представників у вигляді державних організацій та їх керівників. Зміну форми державної власності проводять через комерціалізацію, корпоратизацію (акціонування), передачу в концесію⁴ чи ліквідацію об'єктів державної власності.

Процеси приватизації в Україні контролює держава. Головним виконавчим органом, під керівництвом якого розробляють і виконують програми приватизації, є Фонд державного майна (ФДМ) України. На 01.02.18 р. на обліку ФДМ України знаходилося 3444 підприємства, що перебувають в державній власності (додаток Ж). Загальна балансова вартість їх активів оцінюється Міністерством економічного розвитку та торгівлі України у 1659,54 млрд. грн.

Політико-правове середовище національної економіки представлене незалежними державами з притаманними їм:

- формами правління (монархія, республіка). Республіканська форма прийнята в більшості держав -75%. На сьогоднішній день, сучасні республіки поділяють на парламентські, президентські і змішані (президентсько- парламентські або парламентсько-президентські). Досить значна кількість парламентських республік зосереджується у Європі, де верховна влада належить обраному народом органу – парламенту, який, в свою чергу, формує всі інші органи державної влади. Україна є парламентсько-президентською республікою;

- формами державного устрою, що характеризують внутрішню структуру держав, спосіб їх територіального поділу, міру централізації та децентралізації державної влади (унітарна держава (168 країн, зокрема Україна), федерація (28 країн світу), конфедерація (2 країни));

- політико-правовими режимами, що уособлюють сукупність засобів і способів реалізації державної влади, відображають її характер і зміст з огляду на співвідношення демократичних і недемократичних засад (демократія, авторитаризм, тоталітаризм). Основними ознаками демократичного режиму є: проведення виборів державних органів у центрі і на місцях та органів місцевого самоврядування; плюралізм у політичній, економічній, ідеологічній та духовній сферах життєдіяльності людей; рівноправність людей, гарантії здійснення ними своїх прав, виконання своїх обов'язків; демократизм правосуддя, пріоритет методів переконання перед методами примусу тощо. Політико-правовий режим України визначається експертами британського журналу "The Economist" як "кумівський капіталізм" (Crony capitalism) та характеризується як гібридний ("hybrid regime") - перехідний від авторитаризму та демократії.

Важливими складниками політико-правового середовища є: а) міжнародна політика, міжнародне право, різноманітні міждержавні та наддержавні утворення та інтеграційні об'єднання; б) політичні партії, партійні утворення та внутрішній політичний процес, який включає форми залучення у політичну діяльність (вибори, референдум, переговори та ін.) та форми політичної активності (лобіювання, опозиція та ін.);

Вплив політики на економіку проявляється за наступними напрямками:

- 1) стабільність політичної ситуації становить передумову стабільності економічного життя, формує привабливий інвестиційний імідж країни; політична нестабільність призводить до відпливу капіталу, втечі "розумової" еліти за кордон;

- 2) демократичний політичний режим забезпечує підпорядкування функціонування національної економічної системи досягненню суспільно- політичних і соціальних цілей суспільного розвитку;

- 3) рівень розвитку демократичних інститутів визначає дієвість механізмів досягнення

компромісу інтересів різних елементів суспільної системи та залучення їх до вироблення цілей та проведення економічних і соціальних реформ;

4) політичний клімат визначає вектори трансформації національної економіки, обґрунтування концепцій та пріоритетів економічного розвитку та їх втілення в економічних реформах.

Духовне середовище представлене складною системою форм суспільної свідомості (наукова, релігійна, естетична, етична, моральна); типів культур, суспільно-природних генотипів різних народів; організацій та інститутів, що їх обслуговують (наукові організації, творчі спілки, релігійні конфесії, традиції, звичаї, норми і правила тощо).

Стан середовища залежно від результатів впливу на функціонування та розвиток національної економіки може бути охарактеризований як сприятливий, несприятливий або нейтральний.

Національна культура

Поняття «культура» в даному випадку визначається як стала сукупність ціннісних орієнтирів і поведінкових стереотипів, прийнятих в даній країні та групі країн і засвоєних особою.

Основні характеристики культури:

- 1) засвоєність – культура не є біологічною рисою, а являє собою результат навчання і досвіду;
- 2) причетність – люди причетні до культури певних соціально- економічних груп – колективних носіїв цінностей;
- 3) спадковість – культура передається від покоління до покоління;
- 4) символічність – культура пов'язана з певними символами, зразками та ідеалами;
- 5) адаптивність, що ґрунтується на здатності людей пристосовуватись до змін.

Одним з підходів до класифікації параметрів і характеристик національної економічної культури (НЕК) є їх об'єднання в дві великі групи:

- 1) параметри, що впливають на поведінку людей та міжособисті стосунки;
- 2) параметри культури, що впливають на управління організацією (або параметри дії загальної культури на корпоративну культуру).

Параметри культури, що впливають на міжособисті стосунки

1. Співвідношення індивідуалізму і колективізму. В процесі виховання особи одні ділові культури роблять акцент на самостійність і ініціативність. У інших культурах система цінностей прямо протилежна. Тут люди розглядають себе як частина групи, колективу, організації. Зазвичай як приклад національної культури з максимальним ступенем колективізму називають Японію. З максимальним ступенем індивідуалізму - США.

Критерії, що дозволяють розпізнавати країни з високим ступенем індивідуалізму в діловій культурі:

- люди відверто висловлюють критичні зауваження своїм колегам;
- наймання і просування по службі пов'язані тільки з достоїнствами даної особи;
- управління орієнтоване на особу, а не на групу;
- кожен орієнтується на особистий успіх і кар'єру;
- суспільство відрізняє високий життєвий рівень. Середній клас складає солідний прошарок – близько чи понад 2/3 населення;
- високий рівень свободи преси.

Східні суспільства зазвичай тяжіють до колективної культури. У Європі до колективних культур відносять Іспанію, Португалію, Грецію і, як це не дивно, Австрію. До індивідуалістичних культур - північні країни. Характерно, що ступінь індивідуалізму населення, як правило, росте у міру зростання середніх доходів на душу населення. Україна тяжіє до колективних цінностей.

2. Дистанція влади. Цей параметр показує допустимий ступінь нерівномірності в розподілі влади. У одних культурах втручання сильної влади розглядається як утиск прав

індивідуумів. У інших, навпаки, як благо сприймається «сильна рука», яка «і покарає, і допоможе».

Для культур з високою дистанцією влади характерним є авторитарний стиль управління, чиношування, підкреслене збереження нерівності в статусі як у формальних, так і в неформальних відносинах, висока статусна рента.

Дистанція влади найбільш велика в східних культурах, зокрема Україні.

3. Співвідношення мужності та жіночності. Мужність домінує в суспільствах, де соціальні ролі чоловіків і жінок значною мірою різняться. Мужність не обов'язково супроводжується юридичною гендерною нерівністю. Скоріше, йдеться про прагнення жінок в мужніх ділових культурах засвоїти багато стереотипів чоловічої поведінки.

Найбільш жіночними культурами є Скандинавські країни і Нідерланди. Найбільш мужніми - США, Австрія, Швейцарія, Англія, Ірландія, Німеччина і Італія. До чоловічих культур також тяжіє Україна.

4. Відношення до невизначеності. У різних ділових культурах люди по-різному сприймають наявність невизначеності в житті і бізнесі.

Одним діловим культурам властиве прагнення максимально уникати невизначеності. Уникнення невизначеності не слід плутати з уникненням ризику. Ризик пов'язаний із страхом, а невизначеність - з тривогою. Ризик завжди обумовлений конкретною подією, тобто об'єктом ризику. І, отже, можливо оцінити вірогідність виграшу або програшу. Тоді як невизначеність і тривога не мають об'єкту, а оцінка вірогідності стосовно тривоги безглузда. Для таких культур зазвичай властиве прагнення "визначити умови на березі", максимально усунути двозначності у відносинах. Як найважливіший шлях для уникнення невизначеності використовується розробка докладних законів і правил поведінки на всі випадки життя, а в рамках бізнес-етики - підготовка детальних контрактів. Інші ділові культури виходять з того, що все передбачити не можна. Детальними контрактами тут віддають перевагу над рамковим домовленостям і коригуванню подій у бізнес-процесі.

До країн з низьким ступенем уникнення невизначеності відносяться Англія, Скандинавські країни (окрім Фінляндії), Данія, США. На іншому полюсі знаходяться Німеччина, Бельгія, Австрія, Швейцарія, країни Південно-західної Європи. Ділова культура України і країн СНД зазвичай тяжіє високому ступеню уникнення невизначеності. Хоча дослідники відзначають, що для молодого покоління (20-30 років) ступінь уникнення невизначеності істотно знижується.

5. Відношення до істини. По ступеню готовності слідувати своїм власним законам або знаходити підстави для їх порушення він розділив національні культури на культури переважно універсальних і переважно конкретних істин.

У культурах, де панує універсальний підхід, традиційною є висока законослухняність. Їх морально-етичний стандарт ілюструється відомим афоризмом: «Сократ мені друг, але істина дорожча». У культурах конкретних істин традиційним є пошук конкретних причин і моральних виправдань для порушення правил.

Список ділових культур універсальних істин очолюють Канада, США, Англія, Нідерланди і Скандинавські країни. На іншому полюсі знаходяться країни Азії і Латинської Америки, Південно-західна Європа, країни СНД, Україна.

6. Дія і статус в контексті ділової культури. Відносини між людьми зазвичай зв'язані з їх діяльністю. Проте в одних ділових культурах статус людини в суспільстві визначається цілком на підставі його особистих якостей і вчинків. У інших культурах статус людини і його місце в суспільстві залежать від численних чинників, часто не пов'язаних з його вчинками.

Ця особливість національних ділових культур була вперше досліджена американським вченим Е. Холлом. Результатом дослідження стало умовне ділення ділових культур на нізкоконтекстуальні та висококонтекстуальні.

Класичним прикладом низькоконтекстуальної культури є США. Людина оцінюється тут майже виключно на основі власних вчинків і досягнень. Констатація «це людина, яка сам себе

зробила» ("This is self-made man") є вищою похвалою. У межах культури з високим контекстом ситуація багато в чому протилежна. Приналежність до певного прошарку або олігархічної групи суспільства, походження, каста, вік, статі найчастіше означають набагато більше, ніж особисті якості і бажання працювати. До висококонтекстуальних культур відносять Південно-західну Європу, Францію, країни Сходу та Латинської Америки. Англія, Австрія, Бельгія та Швейцарія займають проміжне положення. Висока контекстуальність була характерна для СРСР і була успадкована Україною.

7. Відношення до часу. Різні ділові культури по-різному відносяться до часу й поділяються на поліхромні і монохромні. Для представників монохромних культур (Скандинавія, Англія, Німеччина, США і ін.) важливими психологічними установками в бізнесі є послідовність і концентрація на одній справі в кожен даний момент часу. Вони (представники) зазвичай відрізняються крайньою пунктуальністю. Їх гасло: «Час - гроші».

Представники поліхромних культур (азіатські, латиноамериканські і арабські країни, південна та східна Європа,), навпаки, вважають нормальними займатися одночасно декількома справами. Вони відносяться до часу вільніше. Запізнення на 10-20 хвилин на зустріч зазвичай є частиною протоколу і розглядається як демонстрація вагомості соціального статусу особи, що запізнилася.

Тема 3. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки

1. Еволюція предмету національної економіки у дослідженнях вчених
2. Інституціоналізм і його роль у вивченні національної економіки
3. Базисні інститути національної економіки

Еволюція предмету національної економіки у дослідженнях вчених. Формування національних економік почалося ще за часів формування націй у структурі суспільства, а свого розквіту набуло з початком промислових революцій, на базі яких виникло масове виробництво з притаманною йому глибокою спеціалізацією і кооперацією праці.

Ще в трактатах та нормативних актах стародавніх мислителів можна натрапити на ідеї щодо обґрунтування та пояснення сутності економічних відносин між людьми (*"Кодекси царя Хаммурапі", Вавилон*), шляхів формування багатства держави (*"Артхашастра", Індія*) та його справедливого розподілу між членами суспільства (вчення *Конфуція, Китай*), механізмів врегулювання господарських процесів (*"Зведення", Китай*), процесів та причин поділу праці в суспільстві (вчення *Аристотеля і Платона, Греція*).

Меркантилізм дещо відійшов від основних засад функціонування національної економіки як єдиної економічної макросистеми і зосередив увагу на питаннях зовнішніх взаємодій між економічними системами держав. І навіть у сфері зовнішніх відносин зосереджено увагу переважно на процесах обігу та накопичення грошових запасів, ведення зовнішньої торгівлі, оскільки джерелом багатства вважалися гроші в усіх їх видах.

Класична політична економія надала економічним теоріям та гіпотезам науковості. Вона мала два основні розгалуження: французьку школу (фізіократи) та англійську.

Фізіократи перемістили дослідження зі сфери зовнішнього обігу у сферу внутрішніх економічних проблем, явищ і процесів у державі. Так, Ф. Кене розробив першу "Економічну таблицю", яка була спробою кількісного макроекономічного аналізу натуральних та вартісних потоків матеріальних цінностей у національному господарстві країни.

Англійська політична економія досліджувала природу та структуру усіх сфер матеріального виробництва національної економіки в усіх його галузях. Класики дали перше науково обґрунтоване визначення процесу функціонування капіталістичної системи господарства на стадії вільної конкуренції, що в той час була притаманна більшості європейських держав; обґрунтували принципи її розвитку - обмежене втручання держави в економічні процеси, що відбуваються в державі.

Першим комплексним вченням про національну економіку вважається *марксизм*. К.

Маркс та його послідовники розглядали суть економічної системи суспільства в діалектичному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин (безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання), а економічну формацію - як спосіб їхнього вираження і постійної боротьби з метою подальшого поступального розвитку.

Історична школа сформувалася в економіці у ХІХ ст. в Німеччині. Саме вона ознаменувала зародження національної економіки як галузі знань та наукового напрямку в системі економічних наук. Основними представниками школи, що зробили значний внесок у дослідження теорії національної економіки, стали Ф. Ліст, Г. Шмоллер, В. Зомбарт, М. Вебер, В. Ойкен та ін. Представники історичної школи досить критично ставилися до суто теоретичних, абстрактних теорій та моделей класичної політичної економії. У дослідження економічних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, вони внесли конкретизацію, динамічність аналізу, людський фактор, поєднання загального і особливого у становленні та розвитку окремих економік, а також методологію комплексного дослідження суспільної життєдіяльності.

Сучасна економічна думка характеризується неоднорідністю, наявністю значного кола напрямів, шкіл та теорій. Так, *неокласичний напрям* економічної науки, що виник у 70-ті роки ХХ ст., зосередив увагу на таких фундаментальних проблемах, як забезпечення макроекономічної стабільності держави без надмірного втручання останньої в господарське життя суспільства та активний розвиток підприємницької діяльності як гарантії конкурентоспроможності держави та її виробників.

Монетаризм відійшов від проблем мікроекономіки і зосередив увагу переважно на проблемах макроекономічного розвитку національного господарства, що, на думку представників цього напрямку, насамперед залежать від грошового обігу. Саме грошовий обіг, за цією теорією, є основою зростання ВВП, а його порушення - головною причиною інфляційних процесів та виникнення значних диспропорцій в економіці держави.

Предметом дослідження *кейнсіанців*, на противагу більшості економічних напрямів, є безпосередньо механізм функціонування національної економіки - вплив конкретних методів і форм регулювання економіки на її стан. Недоліком праць Дж. Кейнса є те, що він не надто широко акцентував увагу на причинно-наслідкових зв'язках, які наявні в національній господарській системі, а занадто надмірно простежував механізми її функціонування.

Найбільший внесок у розвиток національної економіки як наукового знання дали *неокласичний синтез* та *теорія інститутів*. Саме вони зорієнтували економічну науку на розмежування загальних закономірностей і принципів розвитку економічних систем та виокремлення тих сутнісних рис, що відрізняють країни між собою за рівнем економічного розвитку.

Основними методологічними принципами неокласичного синтезу стали: прагнення досягати максимальної корисності від економічної діяльності з урахуванням особливостей розвитку економіки на мікро-, мезо- і макrorівнях в умовах обмеженості економічних ресурсів.

Характеристика німецької історичної школи як методологічної основи вивчення «національних систем». Методологічною основою вивчення «національних систем» є німецька історична школа. Її основним методологічним принципом був принцип історизму, відповідно до якого кожний народ має власний шлях соціально-економічного розвитку.

Німецькі економісти, заперечуючи існування «всезагальних та універсальних законів», пропонували досліджувати насамперед особливості національної соціально-економічної системи, а практичною їх метою було вироблення конкретних рекомендацій урядам у здійсненні національної політики. У рамках цього напрямку економічної науки досліджувались такі головні питання: плинність та динамічність у розвитку різних економічних систем, причини змін у господарській діяльності та її мотивах, доцільність державного та громадського втручання в економічні процеси і явища, роль особистості у розвитку економіки країни.

На противагу індивідуалізму класичної школи представники історичної школи висували

поняття націй як єдиного господарюючого організму, економічні дії якого підпорядковуються не егоїстичним інтересам, а колективним завданням і цілям. Ці цілі й завдання в різних націй різні, а тому вивести єдині принципи й закони, застосовувані однаковою мірою до всіх, не видається можливим. Вивчаючи відмінності в економічному розвитку різних національних держав, німецький економічний історизм, пояснював ці відмінності впливом позаекономічних факторів. Культурні, соціальні і політичні фактори в їхній взаємодії з економічними факторами, визначають культурно-історичний тип господарства.

Попередниками історичної школи вважають Адама Мюллера й Фрідріха Ліста, представника прогресивних шарів національної буржуазії, який виклав свої ідеї в книзі "Національна система політекономії" (1841 р.), де відстоює право кожної нації на специфічний характер розвитку. На думку Ліста, кожна нація проходить у своєму розвитку ряд послідовних етапів. Різні країни перебувають на різних стадіях розвитку, а тому їх економіка не може підкорятися єдиним універсальним законам. Вчення Ф. Ліста одержало назву економічного націоналізму. Він розробив теорію національної економіки як органічної солідарності, підпорядкувавши економіку неекономічній спільності – народу.

Інституціоналізм і його роль у вивченні національної економіки.

У сучасній економічній науці використовуються два основних підходи до розгляду процесів розвитку економіки: класичний (неокласичний) та інституціональний (неоінституціональний).

Інституціоналізм як теорія спочатку розвивався у межах класичної економічної теорії з використанням принципів соціології й еволюції. Це відображено в роботах А. Сміта, К. Маркса, Дж. Кейнса, тому некоректно протиставляти класичну економіку інституціоналізму – одному з напрямів сучасної економічної теорії індустріального й постіндустріального потенціалу. Прихильниками класичного, або «старого» інституціоналізму були такі економісти, як Т. Веблен, Дж. Р. Коммонс, У. Гамільтон, Дж. А. Гобсон, Дж. Гелбрейт, В. Арон, Ян Тінберген, які до інститутів відносили конкуренцію, профспілки, податки, монополії, юридичні норми.

Представники неоінституціоналізму (Д. Норт, О. Уільямсон, М. Олсон, Р. Познер, Р. Нельсон, С. Уінтер) вважають інститути не стільки культурним або психологічним феноменом, скільки набором правових норм, неформальних правил, що жорстко спрямовують економічну поведінку індивіда і організації. Як відмічає Д. Норт, інститути являють собою структуру, яку люди накладають на свої взаємовідносини, визначаючи таким чином стимули, поряд з іншими організаціями (бюджетними, технологічними), що обумовлюють межі вибору, а вони, в свою чергу, задають межі функціонування економіки й суспільства впродовж того або іншого часу.

Наукові дослідження інституціоналістів виходять за межі звичних функціонально-обмежених рамок «ресурси-результати» з природним розширеним підходом до понять ефективності, зростання, розвитку, будь-якому відчуженню й присвоєнню прав власності, а також захисту прийнятих у суспільстві свобод.

Як відомо, предметом пізнання класичної економічної теорії є створення багатств народів, марксистської – виробничі відносини та їх взаємодія з продуктивними силами, неокласичної – обмежені ресурси й шлях їхнього ефективного використання. Теоретики маржиналізму відходять від досліджень об'єктивних процесів й акцентують увагу на суб'єктивно-психологічних процесах та явищах.

Переваги інституціональної теорії полягають у тому, що предмет її пізнання – інститути, які є в економіці, соціальній сфері, сферах права, моралі, релігії. Важливість у визначенні інституту як предмета дослідження виявляється в тому, що, з одного боку, забезпечує широкий погляд на розвиток економіки й суспільства, аналіз економічної системи й суспільства як цілості при взаємодії з іншими інститутами, такими як держава, а з другого – потребує глибокого й конкретного розуміння суті й особливостей самих інститутів. З точки зору представників інституціоналізму інститути – це спосіб мислення й дії, що втілюється в

соціальних звичаях, установах, правилах. Проте інститути – це не просто сукупність формальних і неформальних правил, що визначають поведінку людей. Це конструкції, які інтерпретують сферу інформації і роблять світ більш зрозумілим. Роблячи світ більш зрозумілим, можна розробити систему стереотипних реакцій відносно нього. Сприйняття світу й свого місця в ньому буде породжувати у певних людських суспільствах набори формальних і неформальних інститутів, що покликані надати стійкості цим суспільствам.

На відміну від традиційного інституціонального підходу в межах неінституціонального напрямку інститути розглядаються як чинники впливу на рішення, що приймають економічні агенти. Тут інститути являють собою також чинники, які обмежують набір альтернатив, з яких індивід може вибрати необхідні згідно зі своїми перевагами, а не з набору правил і норм, які цілком визначають поведінку людини. Крім того, в рамках неінституціонального підходу самі інститути є результатом раціонального вибору індивідів, тоді як у традиційному інституціоналізмі була відсутня як об'єкт аналізу робоча модель вибору й прийнятті рішення.

Слід відзначити особливості інституційного напрямку в економічній науці:

методологічний холізм, який означає, що вихідним пунктом аналізу є не індивіди, а інститути, які виступають як форми організації поведінки економічних суб'єктів;

– міждисциплінарний підхід, що передбачає необхідність вивчення всіх чинників, які формують соціально-культурне середовище, в якому протікають економічні процеси;

– принцип історизму, тобто генетичний підхід до вивчення реальних економічних структур, до виявлення рушійних сил і чинників суспільної еволюції. На відміну від неокласичної теорії, де економіка в межах статичної моделі розглядається через призму загальної рівноваги, ідея історизму є базовим методологічним принципом.

Традиційно близька економістам частина інституціональної структури (що зветься господарським механізмом) не є життєздатною без опори на соціальні інститути більш глибокого рівня. Отже, інститути можна класифікувати як щодо об'єктів, так і глибини охоплення регульованих відносин: формальні й неформальні, системоутворювальні й похідні, основні й другорядні, економічні й політичні, соціальні й етнічні, традиційні й створені штучно, ті, що зароджуються, та помираючі, запозичені та створені на власних національних традиціях.

Перш за все слід розрізнити формальні й неформальні інститути. Формальні інститути закріплюються в законотворчих та інших нормативних актах, перш за все в Конституції. В ній як основному законі визначаються найбільш загальні норми й правила, на базі яких ґрунтується багатогранна система норм і правил, що регулює їх дію на найнижчих рівнях економічної й суспільної системи.

Неформальні інститути – це сукупність норм і правил, що відображають соціально-культурну й соціально-психологічну сторону економіки й суспільства. Вони містять також норми й правила, що регулюють поведінку людей у процесі господарської діяльності. В системі неформальних інститутів значну роль відіграють історичні й етнічні традиції, рівень правознавства, ціннісні чинники.

Між різними видами інститутів існують протиріччя, й тому важливо забезпечити відповідність між формальними й неформальними інститутами, яку має підтримувати держава.

Інститути – це така риса економіки, яка являє собою особливу форму або структуру й нерозривно пов'язана з системою виробничих, суспільних відносин.

На думку А. Чухно, виробничі відносини, їх структурні елементи – форми власності, розподіл праці та його форми, а також взаємний обмін діяльністю – складають остов суспільного устрою, а інститути, або норми, правила, звичаї й традиції є тими елементами, що наповнюють цей остов, надають йому досконалу життєву форму. Форм власності, наприклад, існує декілька, а прав власності – більше тисячі. З цього видно, наскільки інститути збагачують і конкретизують уявлення про суспільство, його економіку, виробничі відносини.

Співвідношення виробничих відносин та інститутів сприяє подоланню спрощених

підходів до трактовки складних соціально-економічних проблем, дозволяє розкрити багатогранність зв'язків і залежностей, що дає змогу виявити механізми реалізації системи виробничих відносин, усвідомити функціонування та розвиток економіки й суспільства. Разом з тим інститути створюють інституціональну структуру економіки, що характеризується певною самостійністю. На основі досвіду ринкових перетворень доведено, що концентрація уваги тільки на соціально-економічних ринкових реформах призвела до недооцінки інституціональних перетворень, що зумовило появу низки негативних явищ і процесів. Послідовні ринкові перетворення потребують глибокого поєднання з соціально-економічними й інституціональними перетвореннями.

Сучасний інституціоналізм поділяють на два напрямки:

- сучасний інституціоналізм класичного напрямку;
- інституціоналізм неокласичного напрямку, або неоінституціоналізм.

Базуючись на загальній методології й генезисі, «старі» інституціоналісти й неоінституціоналісти мають такі суттєві відмінності:

1. «Старі» інституціоналісти (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) рухались від права й політики до економіки. Неоінституціоналісти вивчають політичні, правові й інші проблеми суспільних наук за допомогою методів неокласичної економічної теорії, й перш за все – з використанням апарату сучасної мікроекономіки й теорії ігор.

2. «Старий» інституціоналізм базувався на індуктивному методі, рухався від індивідуального до загального, в результаті чого інституційна теорія так і не склалася. У сучасному інституціоналізмі використовується дедуктивний метод – від загальних принципів неокласичної теорії до роз'яснення конкретних явищ суспільного життя.

3. «Старий» інституціоналізм як течія радикальної економічної думки звертав увагу на діяльність колективів (профспілок, уряду), які захищають інтереси індивіда. Для неоінституціоналістів головне – незалежний індивід, який сам, згідно зі своїми інтересами, вирішує, членом якого колективу йому вигідно бути.

4. Предметом дослідження класичного інституціоналізму є не частина економіки (наприклад, обмін в неоінституціоналізмі), а цілісна економічна система, яку вивчають не в статичній, як в неоінституціоналізмі, а в динамічній, в розвитку, переході до більш досконалих форм.

Якщо коротко сформулювати основну методологічну відмінність неокласичної економічної теорії від неоінституціоналізму, то можна зазначити, що неокласики вчать, «як потрібно робити», неоінституціоналізм же відповідає на запитання «що буде, якщо?»

У неоінституціоналізмі відсутня побудова ідеальних економічних систем, а існуючі інститути порівнюються за своїми діями не з ідеалом, а один з одним.

Сучасний інституціоналізм можна уявити лише як поєднання класичного інституціоналізму й неоінституціоналізму, що збагачує науку методологічно й теоретично. Сучасний інституціоналізм розкриває динаміку суспільно-економічного прогресу, послідовний рух по його закономірних ступенях: доіндустріальне, індустріальне й інформаційне постіндустріальне суспільство. Замість класового підходу, що господарював протягом двох століть, утверджується цивілізований підхід, що базується на загальнолюдських цінностях. Методологія сучасного інституціоналізму спирається на об'єктивний процес зростання науково-технологічного чинника в розвитку економіки й суспільства.

Заслуга інституціональної теорії полягає в тому, що вона, спираючись на наукове пізнання НТП, структурування його розвитку як технологічних укладів, технологічних способів виробництва, ввела їх в економічну теорію й перевела на якісно новий рівень, коли технологічні процеси розглядаються в єдності з економічним прогресом, з розвитком і вдосконаленням виробничих і суспільних відносин. Це якісно новий рівень економічної теорії й методології, який не тільки відображає сучасний рівень пізнання, але й нерозривно пов'язаний зі становленням нової, постіндустріальної парадигми економічної теорії.

Інститути впливають на економічну діяльність, визначаючи (поряд з технологією)

трансакційні й виробничі (трансформаційні) витрати. Інститути – це правила гри, організації – це гравці (актори).

Інституціональна економічна теорія визнає, що економічні агенти діють у світі великих трансакційних витрат, погано або недостатньо визначених прав власності, а також жорстких інституційних реальностей, повних ризику і невизначеності.

Відповідно до сучасного наукового уявлення економіка розглядається як еволюційна відкрита система, на яку постійно впливає зовнішнє середовище (культура, політика, природа) й реагує на них. Тому інституціоналізм заперечує важливий постулат неокласичної теорії – рух економіки до рівноваги, розглядаючи її як нетипове й короткочасне явище. Вплив чинників, що сприяє наближенню системи до рівноваги, перекривається більш могутніми зовнішніми впливами і, що важливо, ендогенними силами, які породжують в системі стан напруги, нескінченний процес змін і розвитку. В процесі діяльності змінюється і людина (організація), і мета, до якої вона прагне.

Оскільки існуючі інститути не відповідають рівню економічного й соціального розвитку підприємництва, розвивається тіньова економіка. Вона може бути виведена з теперішнього стану в результаті перетворень формальних і неформальних інститутів. Перемога над нею неможлива шляхом адміністративних методів, боротьби силових структур без приведення ринкових інститутів у відповідність до потреб ринкових трансформацій, розвитку сучасних відносин праці й капіталу.

Базисні інститути національної економіки.

Основне призначення інституту – це інтеграція й рівновага відокремлених (локалізованих) елементів соціальної системи, єдність яких подана не в безпосередній формі, а існує як проблема.

Як суттєві характеристики інституціоналізації діяльності економісти відзначають спеціалізацію, стандартизацію й формалізацію. Ці властивості напрацьовуються протягом довгого часу завдяки повторюваності й локалізації певних видів діяльності. Таким чином, інститути – це актуальне матеріалізоване минуле суспільної системи, алгоритм, що забезпечує диференційовану активну позицію суб'єкта відносно зовнішніх умов цього існування.

Звідси випливають дві суттєві властивості інституційних форм: по-перше, вони забезпечують зв'язок і наступність історичних станів соціума; по-друге, інституційна форма завжди відносна й мінуща. Інститут – це результат процесів, що відбулися в минулому, вони пристосувалися до обставин минулого, а значить, не знаходяться у повній згоді з вимогами сучасності, – так характеризував цю сторону інститутів Т. Веблен («Теорія бездіяльного класу», 1899 р.)

Інститути можна розглядати як регулятори поведінки суспільства. Головна їх властивість – вони є інформаційними інструментами, які позбавляють від невизначеності (однак не ліквідуючи її повністю).

Суттєва для економіки різниця між функціональною й інституціональною сторонами господарської діяльності полягає в тому, що будь-яка процедура, існуюча в межах певної господарської функції, відособлюється від останньої та стає інститутом, коли для більшості суб'єктів стає безальтернативною, знімаючи з них тягар невизначеності, оцінки, вибору.

Завдяки інститутам будь-яка дія відносно інших людей не потребує досконалого обміркування, бо людина діє згідно з нормами, правилами, що існують у суспільному житті, незалежно від того, приймає їх кожний член суспільства або не приймає. Інститути дають можливість виконати цілеспрямовані дії, при цьому дії інших людей і організацій будуть більш передбаченими.

Інститути існують в суспільстві на всіх рівнях. На макрорівні вони можуть бути подані системою прав власності, монетарною й кредитною системою, конституцією держави. Держава може розглядатися як ряд інструментів, що визначають структуру політичної влади. На макрорівні інститути подані комунальним господарством, локальними відносинами між позичальником і позикодавцем, місцевими адміністративними органами, окремою сім'єю, що

живе відповідно до сімейного законодавства. Саме інститути можуть стати основою для розуміння економічної системи як процесу змінень.

Ринкова економіка завжди інституціолізована, хоча співвідношення ролі й функцій державних і недержавних інститутів в різні епохи і у різних народів можуть суттєво відрізнятись. З цього випливає принцип первинності інституційних задач реформування української економіки. Поза межами системи інститутів ефективна економіка розвиватися не може. Це особливо виявляється під час економічної кризи, коли потрібні детальні рецепти державної корекції і реформ, посилення державного впливу на процеси приватизації, ціноутворення, формування доходів, функціонування ринку капіталів.

Ефективна економіка є можливою тільки тоді, коли доповнюється продуманим втручанням зрілої правової держави, тому в Україні перш за все слід навчити чиновників новим методам управління, що необхідно для створення інституційних основ ринкової економіки. У ринковій економіці існує сукупність інститутів, що сприяють економічному розвитку, в першу чергу, це інститут ринку, конкуренції, підприємництва, власності.

Інституціональні обмеження, що покладаються на господарську діяльність людини в процесі її взаємодії з іншими членами суспільства, є наслідком вичерпаності ресурсів. Чинник їх обмеженості відносно потреб обумовлює відпрацьовування механізмів і правил, що регулюють взаємодію людей в процесі їхньої господарської діяльності. В основі цієї системи знаходиться інститут власності, його стан визначає спрямованість всіх інших інститутів.

Власність можна розглядати двояко. З одного боку – як режим власності, найважливіший інститут, з іншого – як окремі права, що є елементами цілісної системи. У першому випадку власність визначається як правила гри, що регулюють відносини між людьми з приводу обмежених ресурсів. В іншому випадку власність трактується як «пучок» правомочностей, що є у того або іншого індивіда, як правило індивіда визначати всі можливі способи використання ресурсів.

Права власності можна розглядати як фактично діючу в суспільстві систему винятків з доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів. Вони закріплюються не тільки державною власністю (законами, судовими рішеннями), але й традиціями, нормами, й тому дійсно є «правилами гри», прийнятими в суспільстві. Це означає, що власність як сукупність соціальних норм не обов'язково супроводжується їх фіксацією в законах і контрактах. Права власності ширше, ніж поняття юридичної концепції. Вони не зводяться виключно до формальних правових норм, діяльність яких підкріплюється каральною силою держави, а обумовлюються соціальними правилами поведінки. Видом соціальних правил є механізм формування прав власності на ресурси.

Ринок передбачає добровільне підкорення закону. Довіра між учасниками угоди підтримується ефективним захистом прав сторін державою. Зафіксоване державою право власності полегшує взаємне розуміння інтересів і намірів сторін, які укладають угоду. Права власності є одним з інститутів, що зменшує невизначеність у взаємовідносинах індивідів.

З позицій ринкових принципів взаємодії економічних агентів особливу увагу привертають дві правові традиції – загальне право й громадянське право. Саме ці правові традиції знаходилися у джерел формування ринку в європейських державах, загальне право – у Великобританії, США, громадянське право – в країнах континентальної Європи. Розбіжності між двома традиціями є суттєвими й стосуються багатьох аспектів. По-перше, розрізняють самі джерела права. В громадянському праві нові норми приймають на основі дедукції з існуючих законів: конституції, кодексів, простих законів, декретів. У загальному праві центральну роль відіграє прецедент, під яким розуміють традиції й попередні рішення судів зі схожого питання. По-друге, дві традиції відрізняються роллю, що відводиться в прийнятті юридичного рішення судді. В громадянському праві дія судді зводиться до пошуку й використання тієї правової норми, яка найкраще описує суперечливу ситуацію. Загальне право надає судді більшу свободу дії. Суддя має орієнтуватися на справедливе рішення, і в процесі його пошуку він може звернутися не тільки до існуючих норм, але й до суб'єктивних критеріїв

справедливості.

Найбільш значуща відмінність загального від громадянського права полягає в трактуванні права власності. В громадянському праві право власності розглядається як єдине, необмежене й неділиме. Це передбачає, що власником ресурсу може бути одна особа, яку наділено трьома повноваженнями – правом володіння, правом використання й правом розпорядження.

Загальне ж право виходить з концепції власності як складного «пучка» правочинностей, при цьому правочинність на один і той же ресурс можуть належати різним людям. Право власності передбачає: право володіння, право використання, право розпорядження, право присвоєння, право на залишкову вартість, право на безпеку, тобто гарантія від експропріації, право на перехід речі за заповітом, безстроковість, право на заборону шкідливого використання, відповідальність у вигляді стягнень.

Подібний підхід до специфікації права власності є більш гнучким, що робить його особливо ефективним при укладанні складних угод на ринку, при будь-яких складних відносинах між індивідами з приводу використання ресурсів. Складна конфігурація «пучка» правомочностей виникає при трастовому управлінні власністю, лізингу, франчайзингу й інших складних формах організації комерційної діяльності.

Розглядаючи вплив зовнішніх ефектів на права власності, Р. Коуз висунув пропозицію, яка отримала назву «теорема Коуза», згідно з якою, якби всі права власності були ясно визначені й предписані, а всі трансакційні витрати (витрати, пов'язані з обміном «пучка» правочинностей) дорівнювали б нулю, і якщо люди погоджувалися б твердо дотримуватися результатів добровільного обміну, то не було б ніяких зовнішніх ефектів.

Шлях до подолання зовнішніх ефектів лежить у створенні нових прав власності в тих межах, де їх ще не було встановлено. В цьому й полягає роль держави.

З теорії Р. Коуза виходить, що тільки при нульових трансакційних витратах першочерговий розподіл прав власності не має ніякого впливу на процес виробництва. Однак у реальному житті трансакційні витрати є позитивними і в сучасному світі швидко зростають, оскільки права власності не бувають повністю визначені та надійно захищені, тобто існує певна розмитість прав власності.

Підхід, визначений в теорії Коуза, дав поштовх до розвитку «економічної теорії права», що знаходиться у стані економічної й юридичної теорії.

Виходячи з припущення, що система законодавства має всебічно заохочувати обмін, представники «економіки права» предметом аналізу робили питання економічної ефективності законодавства, визначаючи, що важливим завданням законодавства є точна специфікація прав власності на всі ресурси, що супроводжує цей процес.

Держава може або розподіляти виключні права власності, або змінити схему прав власності з метою зниження трансакційних витрат і заохочення ринкового обміну.

У сучасних умовах визначеність, стабільність і передбачуваність прав власності є важливим чинником економічного зростання. При цьому роль чітко визначених прав власності може варіюватися залежно від розмірів організацій, форм власності, доступу до інформації.

Значення цього елемента інституціональних перетворень у перехідній економіці не може бути переоцінено, в тому числі й в контексті задач відповідного державного регулювання.

В Україні перерозподіл власності почався з 1991 року й характеризувався масовою приватизацією й «диким» перерозподілом власності. Зараз практично почався новий етап перерозподілу прав власності, що відбувається на фоні глобальної економічної кризи. Реорганізація великого бізнесу, за оцінками економістів, буде пов'язана з формуванням холдингових структур, створенням альянсів між компаніями, що входять до фінансово-промислових груп, перерозподілом власності в межах корпоративних структур з порушенням прав акціонерів шляхом випуску нових цінних паперів, а також проведенням реорганізації акціонерних товариств, що відбувається за рахунок витіснення окремих акціонерів у нові компанії з несприятливим фінансовим станом.

В Україні відбувається відродження інституту підприємництва, що є досить складним завданням, оскільки необхідно відновити конкуренцію, лібералізувати відносини власності, змінити систему господарських зв'язків і ділову культуру суб'єктів господарювання.

В економічній літературі підприємництво розглядається в трьох аспектах: як економічна категорія, як метод господарювання, як тип економічного мислення.

Згідно з Господарським кодексом України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів й одержання прибутку. Підприємницька діяльність є надзвичайно різноманітною й передбачає існування і ефективну взаємодію великих, середніх і малих підприємств різних форм власності, коли створюються передумови для гармонійного розвитку різних галузей національної економіки.

За роки незалежності в Україні створено передумови для виникнення таких важливих елементів інфраструктури підприємництва, як інформаційно-консультативні центри, інститути спільного інвестування, технопарки, громадські об'єднання підприємців.

Для підприємництва як метода господарювання важливою умовою є самостійність і незалежність господарських суб'єктів, наявність у них певної сукупності прав і свобод щодо вибору виду підприємницької діяльності, формування виробничої програми, вибору джерел фінансування, доступу до ресурсів, збуту продукції.

Важливою умовою підприємництва є відповідальність за прийняті рішення й пов'язаний з цим ризик, а також орієнтація на досягнення комерційного успіху, отримання якнайбільшого прибутку.

Як особливий тип економічного мислення підприємництво характеризується сукупністю оригінальних підходів до прийняття рішень для їх реалізації. Підприємцям слід мати особливу уяву, передбачати ризики і уникати їх, діяти не в залежності від певних процесів, а самому визначати ці процеси.

Формування ринкових інститутів відбувається за допомогою інститутів державної влади у вигляді державних кодексів, законів, підзаконних актів. Необхідно також враховувати те, що процес інституціоналізації має характеризуватися позитивним ефектом заміни неформальних інститутів стабільними, формальними, які будуть забезпечувати зниження рівня невизначеності взаємодії економічних суб'єктів. Це дозволить позитивно й цілеспрямовано впливати на такі інституціональні складові макроекономічної політики, як рівень корупції, виконання урядом контрактних зобов'язань, влада закону, загроза дефолту.

Демократія і свобода як базові інститути національної економіки. Особлива увага останнім часом як у країнах постіндустріального типу, так і в країнах з трансформаційною економікою, приділяється таким інституціям, як *демократія та свобода*. Вони є загальними інституціями сучасного громадянського суспільства, що визначають якісний рівень розвитку всіх його підсистем.

Демократія (грец. *demokratia* - народовладдя) – форма суспільної влади і держави, що ґрунтується на визнанні народу як джерела влади. Головними принципами демократії, що найбільш повно відображають її сутність як інституції громадянського суспільства, є: рівноправність усіх громадян, наділення їх соціальними, політичними, національними та іншими правами та свободами, що закріплюються в законі та традиціях, право на участь в управлінні державою і суспільством, підпорядкування меншості більшості.

Основою демократії в економічній підсистемі кожного суспільства, тобто національної економіки, є: *економічна демократія*, що означає реальну можливість і право реалізувати свої права власності (задеклароване і фактичне) працівника на свою робочу силу, на частку власності (колективної і державної) у формі певної кількості акцій та її реалізації через механізм привласнення економічного мінімуму дивідендів, або право на частку приватної власності, на управління власністю; право індивідів на власний розсуд обирати сферу діяльності тощо.

У контексті побудови демократичної національної економіки достатньо уваги повинно приділятися порядку та економічній свободі, що є конкретними формами прояву економічної демократії.

Економічний порядок - якісна характеристика стану соціально-економічної системи щодо морально-етичних і політичних норм.

Економічна свобода в найширшому значенні - це форми і варіанти економічної поведінки підприємств, сім'ї, окремих громадян у виборі сфери застосування своїх здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних і духовних благ. Основою економічної свободи є: плюралізм форм власності, зокрема існування приватної, колективної, державної, інтегрованої власності та їх різновидів; наявність політичної свободи; досконале законодавство, зорієнтоване на права людини; економічний прогрес; відсутність значної кількості безробітних тощо.

Економічна свобода економічних суб'єктів (суб'єктів господарювання) – це право привласнювати об'єкти власності, обирати сфери прикладання своїх знань, здібностей у межах різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання, а також способів придбання ресурсів, розподілу доходів, споживання благ. Великого значення при розвитку національної економіки набуває свобода вибору. *Свобода вибору* – це:

- по-перше, вибір кожною країною власної моделі соціально- економічного розвитку, а отже, типу економічної системи;
- по-друге, здатність власників різних видів ресурсів використовувати їх на власний розсуд у рамках існуючого законодавства, а власників робочої сили
- здійснювати будь-який вид трудової діяльності, що відповідає їх можливостям, здібностям та інтересам, а також свободі вільного пересування в межах країни з метою пошуку кращого місця роботи та заробітної плати.

Розвиток демократичної національної економіки гальмує наявність значної бюрократизації суспільства. Тут слід розрізняти бюрократію як невід'ємний елемент ієрархічних систем будь-якого рівня та бюрократизм як крайню форму її прояву.

Бюрократія (франц. bureau - бюро, канцелярія, kratos - сила, влада, держава) - система економічного, соціального, політичного та адміністративного управління і регулювання, що ґрунтується на розмежуванні владних повноважень, їх відокремленні від волі окремих членів суспільства та їхніх груп з метою формування єдиного управлінського центру для координації усіх взаємозв'язків у системі суспільних відносин.

Бюрократизм - монополізація в корисливих цілях основних важелів влади та управління в руках працівників спеціалізованого апарату різноманітних економічних і спеціальних інститутів та організацій і орієнтація нижчих ланок апаратного управління і влади на формальне виконання наказів або імітацію їх виконання в разі виникнення ризику відповідальності.

Тема 4. Національне багатство, його сутність та структура

1. Склад національного багатства
2. Види національного багатства
3. Складові активи національного багатства
4. Новітні методи оцінки національного багатства за методологією Світового банку

Національне багатство безпосередньо пов'язане з виробництвом національного продукту і його відтворенням. Воно зростає і збільшується насамперед за рахунок національного продукту, який відтворюється на розширеній основі.

Національне багатство – це сукупність матеріальних благ, нагромаджених суспільством за всю його історію. Іншими словами, національне багатство – це все те, чим володіє країна сьогодні – все матеріальне багатство суспільства. Таке тлумачення

національного багатства надається в сучасній економічній літературі та статистиці. Але дискусії щодо визначення сутності національного багатства та його структури тривають.

Розглянемо основні підходи щодо структуризації національного багатства, починаючи з епохи меркантилізму. Адже саме в цей період почав використовуватись термін “національне багатство”, до складу якого відносили лише золото та будь-які скарби. Хоча, на думку видатних представників меркантилізму Томаса Мана та Джона Локка до багатства відносяться не тільки запаси золота і срібла, але і землі, будівлі та споживчі блага, проте в ході їх роздумів усе, крім золота і срібла, “випадає” у них із пам’яті. На перший план виноситься потреба держави у нагромадженні багатства. Меркантилісти вважали, що держава повинна витратити менше, ніж отримує, якщо хоче примножити своє багатство, тому висунули доктрину торгового балансу. Це дозволяє впевнено стверджувати, що вони помилково ототожнювали гроші і капітал, а також активне сальдо торгового балансу і щорічне перевищення доходу над споживанням. Частково це можна пояснити відсутністю загальноприйнятої термінології в літературі того часу, хоча це не виправдовує таке поверхнєве розуміння національного багатства.

Фізіократи ідентифікували багатство нації як сукупність споживчих благ, які щорічно відтворюються працею суспільства. Вони вважали, що промисловість не є продуктивною, оскільки не додає нічого до доходу, а сільське господарство більш продуктивне, бо крім доходів й амортизації приносить ще і ренту, як надлишковий дохід. Тобто вони перенесли свої дослідження національного багатства із сфери обігу у сферу сільськогосподарського виробництва. На їхню думку, саме сільське господарство є джерелом збільшення національного багатства, а в інших галузях відбувається лише його відтворення. Отже, вони вважали, що надлишковий чистий дохід від економічної діяльності в сільському господарстві створюється виключно на основі використання землі. З цим визначенням неможливо погодитись, оскільки в ньому ігноруються інші компоненти національного багатства, зокрема, людські та нематеріальні.

Засновник класичної політичної економії англійський економіст Вільям Петті до багатства відносив не тільки дорогоцінні метали та камені, включаючи гроші, але і сукупність земельних угідь, будівель, кораблів, худоби, посуду із золота і срібла, меблів, запасів різних товарів (залізо, мідь, олово, тканини, зерно, сіль). Всі ці елементи він ототожнював з обсягом рухомого і нерухомого майна. Він перший, хто розширив трактування національного багатства і виділив у його складі “вартість” самого населення (набуті досвідом трудові навички і корисні здібності членів суспільства) та здійснив розрахунок національного багатства Англії. Це дуже позитивно вплинуло на подальші дослідження структури національного багатства та обумовило потребу держав у здійсненні його обліку та інвентаризації.

Батько класичної економічної науки А. Сміт, на відміну від своїх попередників, вважав, що національне багатство створюється не лише у сільському господарстві, а й у промисловості. На його думку, зростання доходу залежить перш за все від суспільного поділу праці. Тому він зазначав, що промисловість дає більше простору для спеціалізації, ніж сільське господарство, а багаті країни зазвичай лідирують відносно бідних саме в промисловості. Зазначимо, що 5 розділ книги I “Дослідження про природу і причини багатства народів” присвячено економіці благополуччя, а особливо проблемі кількісної оцінки благополуччя держави. Важливість її полягає у тому, що вона дозволяє визначити, чи країна стає багатшою в тривалому періоді часу. А. Сміт вважав, що чим вища “дійсна ціна” товару, визначена в одиницях заробітної плати, тим багатші люди, які володіють цим товаром. Тому, чим більшою працею розпоряджається сукупний продукт, тим багатшою є держава. Головна думка “Багатства народів”, що багатство складається з фізичних ресурсів, а не із грошей, адже праця – основа і суть багатства. На думку А. Сміта, основними джерелами національного багатства є технічний прогрес (економія праці) і ощадливість (економія продукту праці). Це визначення є також звуженим, оскільки нематеріальний елемент національного багатства не розглядався взагалі.

Джон Стюарт Мілль також дуже спрощено визначає багатство сумою благ, які купляються і продаються на ринку; а також як інструменти, машини і кваліфікацію робочої сили (тобто як суму речового і людського капіталів).

Вагомий внесок у розуміння національного багатства як економічної категорії зробили представники німецької історичної школи. Її засновник Фрідріх Ліст вважав, що справжнє багатство нації полягає не у кількості мінових вартостей, а у рівні розвитку продуктивних сил. На його думку, створювати і примножувати суспільне багатство можна не тільки через індивідуальну діяльність людей, а за допомогою єдиного, цілого, розумово і матеріально взаємодіючого об'єднання людей – нації, яка є результатом попереднього розвитку багатьох поколінь. Заслугою Ф. Ліста є акцентування уваги на впливі політичної єдності нації та державного управління на примноження національного багатства. Саме представники цієї школи вперше ввели у науковий обіг категорію “національна економіка” і здійснювали її системне вивчення.

Надзвичайно важливим у теоретичному і практичному аспекті є розуміння національного багатства як потенціалу національного господарства, нагромадження і примноження якого залежить від ефективності функціонування національної економіки, ідею виникнення якої науковці відносять ще до епохи Відродження, періоду виникнення самостійних держав, які прагнули отримати політичну та економічну незалежність відносно інших держав. Необхідність формування національної економіки, або національного господарства, обґрунтував Ю. Бачинський у дослідженні “Україна irredenta” (1895). А М. Добриловський розвивав оцінку категорії “національна економіка” та наповнював її все глибшим змістом. Він ототожнював її із сукупністю юридично вільних та пов'язаних між собою обміном окремих господарств у межах однієї держави. Не можна не погодитись з думкою проф. С.М. Злупка, який вважав, що “національне господарство повинно творити органічну цілісність взаємопов'язаних приватних, колективних та іншого типу господарств, розташованих у межах держави”. Тому очевидно, на нашу думку, є потреба визнання назви категорії “національне багатство” як найправильнішої. Оскільки, за нашим переконанням, некоректно ототожнювати національне багатство з народним чи суспільним, як роблять деякі автори.

К. Маркс як представник школи трудової вартості стверджував, що національне багатство – це універсальність потреб, здібностей, засобів споживання, виробничих сил і індивідів, яка створена загальним обміном. Він також зараховував до нього природне багатство і творчі здібності людини. Маркс висловив думку про подвійність природи багатства. Він виділив суспільну форму і речовий зміст багатства. Під суспільною формою виробництва він розумів певну конкретно історичну форму, в якій багатство суспільства існує і відтворюється. На його думку, національне багатство включає засоби праці і засоби життя (з точки зору речового змісту) або капітал і фонд споживання (з точки зору суспільної форми). Він вважав, як і його попередники, що багатство уособлює в собі нагромаджені результати праці всіх попередніх поколінь. Такий підхід був, без сумніву, дещо однобоким, оскільки ігнорував інші компоненти національного багатства.

Історія та короткий аналіз теорій національного багатства є прикладом еволюції наукового вчення про національне багатство, його структуру та значення його нагромадження для економічного зростання окремих країн. Проте розуміння структури цієї категорії, на нашу думку, є ще дуже поверхневим і потребує уточнення. Цього і слід було очікувати, оскільки на сьогодні ще дуже мало зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень присвячених проблемі структуризації національного багатства.

Серед українських та зарубіжних учених, які розглядали різні аспекти цієї проблеми, слід виділити В. Богачова, Є. Бухвальда, А. Вайнштейна, В. Кіріченко, Л. Нестерова, О. Ноткіна, Д. Пасхавера, А. Сідоровича, О. Сухарева.

Радянські науковці національне багатство розглядали як сукупність споживчих вартостей, які створені і нагромаджені суспільством за весь час його виробничої діяльності. Таке обмежене трактування підтримували планові і статистичні органи СРСР.

Тому згодом Д. Пасхавер і Ю. Остапчук опублікували статтю, в якій національне багатство, у відповідності з діючою методикою, ототожнювали із сукупністю нагромаджених матеріальних благ, створених працею людей, яку суспільство має на даний момент часу.

Пізніше, як зазначає Л. Нестеров, згідно з новим стандартом СНР 1993р. було дещо розширено структуру національного багатства відповідно до таких ознак: матеріально-речовий склад, форма власності, сфера відтворення, класифікація галузей народного господарства, класифікація секторів в національному рахівництві, адміністративно-територіальний поділ країни. Були включені до національного багатства нематеріальні блага і інші елементи, зокрема, природні ресурси.

Є. Бухвальд ще більше розширює структуру національного багатства, оскільки включає і “людський фактор” поряд з речовим і природним. На його думку, елементи національного багатства повинні відповідати таким критеріям: матеріальність, нагромаджуваність, довготермінове використання, відтворення і відчуження.

Варто також відмітити, що категорія “національне багатство” є дуже поширеною зараз в світовій економічній літературі. Проте вона застосовується або як якісна характеристика, або для виокремлення якогось із її елементів. Це пояснюється існуванням двох ідейно-теоретичних напрямів у підходах до розв’язання проблеми визначення її складових елементів. До першого напрямку можна віднести прихильників обмежувальної теорії багатства А.Л. Вайнштейна та В.М. Кіріченко, які до нього зараховують лише продукти праці в речовій формі, тобто майно, яке належить нації. На відміну від них прихильники розширеної концепції багатства включають в його склад, крім названих, додаткові елементи: природні, інформаційні, фінансові ресурси, людський капітал. Тому сьогодні можна впевнено констатувати, що це поняття безперервно збагачується і розширюється відповідно до прогресу багатьох поколінь. В першу чергу це пов’язано із розвитком уявлень про роль людини, її інтелектуально-творчих здібностей у створенні і примноженні національного багатства.

Національне багатство у сучасній економічній літературі визначають як вартісну вимірювану ціннісну характеристику відтворювального процесу країни, що є одночасно його результатом і передумовою. Таке трактування є дуже загальним і нечітким. Так, О. Сухарев зазначає, що в ХХ ст. національне багатство визначалось як результат процесу нагромадження і використання суспільством матеріальних і духовних результатів праці, що постійно відновлюється, і природних ресурсів, які експлуатуються, для задоволення як поточних потреб, так і довготермінових завдань економічного зростання. Також він відмітив, що в російській економічній науці національне багатство розглядалось як нагромаджений матеріальний підсумок попередніх циклів відтворення і одночасно як передумова їх продовження. У статті автор змальовує модель структури національного багатства. До неї він відносить природно-ресурсний, людський (включаючи неречове багатство – освітній і науковий потенціали, інтелектуальну власність), фізичний та організаційно-інституційний капітали та частину національного продукту, яка зберігається і кумулятивно нагромаджується. Це визначення також не можна вважати вичерпним, оскільки не уточнюється зміст складових національного багатства.

У 1996р. колектив науковців РВПС України НАН України під керівництвом д.е.н. Дорогунцова С. І. виконав комплексне дослідження національного багатства України. На їхню думку, “національне багатство – це власність країни в межах її кордонів і виключної (економічної) морської зони, а також позитивне сальдо платіжного балансу, її майно за кордоном”. Науковці виділили два критерії добору елементів національного багатства: кожна складова має бути монопольною власністю країни і повинна мати економічну оцінку. Виходячи з цих обмежень до національного багатства вони зарахували дев’ять елементів (табл.1).

Таблиця 2

Структура національного багатства

Національне багатство України	Елементи НБ
-------------------------------	-------------

Природно-ресурсний потенціал	Мінерально-сировинні, паливно-енергетичні, земельні, водні, лісові, рослинні, фауністичні, рекреаційні ресурси
Матеріально-речовий потенціал виробничої сфери	Промисловість, сільське і лісове господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання, заготівлі, інші галузі матеріального виробництва
Матеріально-речовий потенціал невиробничої сфери	Житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення, освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування, інші невиробничі галузі
Матеріально-речовий потенціал воєнної сфери і цивільної оборони	Основні фонди і обігові засоби воєнно-промислового комплексу
Золото й інші дорогоцінні метали, коштовне каміння та валютні запаси	Державні валютні фонди, дорогоцінні метали, каміння
Об'єкти власності за кордоном	Будівлі, споруди, обладнання посольств, представництв України, а також об'єкти приватної власності українських громадян за кордоном та їх інвалютні вклади в зарубіжних банках
Особисте майно громадян	Предмети культурно-побутового і господарського призначення
Нематеріальні елементи	Демографічний, інформаційний, освітній потенціал, інтелектуальна власність, сукупна робоча сила, пам'ятки історії та культури, заклади культури
Сальдо платіжного балансу	Різниця між вартістю експортних товарів, послуг, капіталів і таких же імпорتنих надходжень

Сучасна економічна теорія все частіше критикує тезу про матеріальний зміст багатства і висловлюється за його уточнення і доповнення новими елементами. Це пов'язане з тим, що в наш час у розвинутих країнах відбувається посилення гуманістичних тенденцій у теорії і практиці господарювання. Розвиток суспільства розглядається в єдності матеріальних, духовних, етнічних і культурних цінностей.

Якщо раніше розвиток країни визначався ступенем нарощування матеріально-речових обсягів виробництва, то на сучасному етапі вирішальне значення мають ефективні якісні перетворення і структурні зрушення в економіці. Можливість цих зрушень визначається в значно більшій мірі, ніж раніше, станом нематеріальних форм багатства і сфер, які забезпечують розвиток людини. Тому особливої актуальності в сучасних умовах набувають дослідження формування і розвитку нематеріальних форм багатства, пов'язаних з людиною.

Нематеріальне багатство суспільства – це ті його елементи, що перш за все визначають якість робочої сили – науково-технічний, освітній, культурний потенціал.

Таким чином, у широкому розумінні національне багатство включає в себе як матеріальне, так і нематеріальне багатство країни.

Основними елементами матеріальної форми національного багатства є: виробничий капітал, у структурі якого виділяють основний і оборотний капітал; основний капітал сфери нематеріального виробництва (школи, лікарні, культурно-освітні і спортивні об'єкти, житлові будинки); резерви капітальних благ (законсервовані запаси основного капіталу); майно домашніх господарств (індивідуальне житло, засоби праці і предмети тривалого використання – автомобілі, меблі, побутова техніка тощо), а також запаси і резерви споживчих благ. До

складу національного багатства відносять і природні ресурси країни, які залучені до господарського обороту (земля, надра, вода, ліси, атмосфера, клімат). Корисні копалини, які лише розвідані, або потенційні, до складу національного багатства не входять.

Розрізняють **відтворювані і невідтворювані природні ресурси**. Так, існують природні ресурси, які не створені працею (наприклад, ліс), але можуть бути відтворені. У той же час деякі види природних ресурсів (природні копалини) у своїй основній частині не відтворювані.

Основними елементами нематеріальної форми національного багатства є духовні і культурні цінності (нагромаджений виробничий досвід, освітній потенціал нації, досягнення науково-технічної думки, інформаційні ресурси, інтелектуальний рівень та ін.).

За методикою СНР ООН у структурі національного багатства виділяють:

I. Фінансові активи:

- монетарне золото і спеціальні права запозичення;
- грошова готівка та депозити;
- боргові цінні папери (за винятком акцій);
- позики;
- акції;
- страхові резерви;
- прямі іноземні інвестиції (довідково).

II. Нефінансові активи:

2.1. Вироблені (створені) активи:

– Матеріальні активи (основні фонди, запаси матеріальних обігових засобів, об'єкти незавершеного капітального будівництва, споживчі товари довгострокового користування, виготовлені не пізніше, ніж за останні 25 років);

– Нематеріальні активи (програмне забезпечення, оригінальні твори літератури та мистецтва, інформаційні бази даних, витрати на геологічну розвідку, патенти).

2.2. Нестворені активи

- Природно-ресурсний потенціал
- Нематеріальні активи (ліцензії на видобуток корисних копалин, гудвіл, угоди про оренду земельних ділянок та майна).

2.3. Людський потенціал.

Якщо країна втрачає своє інтелектуальне багатство внаслідок еміграції провідних учених і спеціалістів, як це нині спостерігається в Україні, вона безповоротно втрачає певну частину ВВП, а отже, і можливості в нагромадженні більшого національного багатства. Те саме спостерігатиметься і при зниженні інтелектуального рівня нації, а саме: у разі погіршення якості навчання, скорочення асигнувань на науку та освіту тощо.

В сучасних умовах національне багатство включає в себе матеріальне і нематеріальне багатство, а також природні ресурси, залучені до господарського обороту. Масштаби, структура та якісний рівень національного багатства не залишаються незмінними. У процесі відтворення воно не тільки постійно зростає, а й безперервно оновлюється. Тому для нарощування національного багатства особливого значення набуває раціональне використання виробничого потенціалу, від якого залежать темпи зростання валового внутрішнього продукту і відповідно добробуту нації, фізичний і духовний стан людини.

Важливу роль у зростанні національного багатства відіграють природні ресурси. Винищення природних багатств України: найкращих у світі чорноземів, що відводилися під водойми, рудники, заводи, забруднення атмосфери, землі і вод шкідливими відходами виробництва, бездумне вирубування лісів і осушення боліт, ряд економічних катастроф типу аварії на Чорнобильській АЕС – призвели до втрати значної частини національного багатства, якою вже ніколи не скористаються наступні покоління. Таким є взаємозв'язок між духовним і інтелектуальним та матеріальним багатством нації.

В останні роки отримала подальший розвиток розширювальна трактовка структури національного багатства. Дослідження в цьому напрямі веде Всесвітній банк. Його спеціалістами розробляються методологія дослідження і методи кількісного виміру елементів національного багатства.

В 1995 р. Всесвітній банк вперше опублікував експериментальні оцінки національного багатства в 192 країнах світу. За методологією Всесвітнього банку до складу національного багатства були включені фізичний капітал, природні ресурси та людський капітал. За оцінками банку частка фізичного капіталу дорівнює в середньому 16 % від загального обсягу багатства. Більш вагоме значення має людський капітал, що становить 64 %, а природні ресурси – 20%.

Важливою складовою національного багатства є *людський капітал*. Г. Беккер дає таке визначення цього поняття: «людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошук інформації про ціни та доходи». Автори нових концепцій у поняття людського капіталу включають не лише знання та вміння людей, не лише їхню здатність до праці, але і фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості і здібності людей. Для них людським капіталом є, наприклад, такі якості, як фізична сила і зовнішня привабливість, вміння встановлювати і підтримувати необхідні знайомства, дотримуватися законів і традицій, організовувати свою діяльність, підтримувати дисципліну праці, вірно поводитися тощо.

Сукупне багатство світу оцінюється в 550 трлн. дол. США, у тому числі людський капітал – 365 трлн. дол. США. Половина світового багатства є власністю США, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Канади, Японії – найбільш розвинутих ринкових економік світу.

Хоча ці оцінки національного багатства є недосконалими (багато умовностей і неточностей), проте вони дозволяють визначити потенційні можливості розвитку країни.

Величина національного багатства, як правило, зростає в нормальних мирних умовах і зменшується під час війн, смут, потрясінь. Зменшується обсяг національного багатства і в умовах економічної кризи, яка поглиблюється в Україні. Статистика національного багатства потребує його спеціального аналізу щодо обсягу, структури, динаміки національного багатства. Але, на жаль, статистичні щорічники не дають поки що належної інформації.

Національне багатство виступає як важливий показник економічної могутності країни та джерело її соціально-економічного прогресу.

На теперішній час визначено і розроблено такі методи оцінки національного багатства країни: за витратами на створення чи добування активів (ресурсів); ринкової капіталізації.

Основні недоліки розроблених методів: складність оцінки існуючих запасів корисних копалин; відсутність об'єктивної оцінки людського капіталу; завищення вартості виробленого капіталу (необоротних активів) у зв'язку із врахуванням інфляції через їх переоцінку підприємствами; заниження вартості індивідуального майна громадян, оскільки воно обліковується за вартістю придбання, яка, на відміну від основних фондів, не підлягає індексації.

Тема 5. Економічний потенціал країни

1. Поняття і склад економічного потенціалу національної економіки.
2. Природно-ресурсний потенціал.
3. Демографічний та трудовий потенціал.
4. Науково-технічний потенціал.
5. Інформаційний потенціал.
6. Зовнішньоекономічний (експортний) потенціал.
7. Екологічний потенціал.
8. Виробничий потенціал.

Поняття і склад економічного потенціалу національної економіки. Економічний

потенціал країни може бути представлений у вигляді комплексу взаємопов'язаних потенціалів окремих складових структури національної економіки. Найчастіше, у якості критеріїв класифікації потенціалів використовують види економічних ресурсів, сфери діяльності, напрями використання.

Види економічного потенціалу:

- 1) *за видами економічних ресурсів* : природно-ресурсний, виробничо-технологічний, трудовий, науково-технічний тощо;
- 2) *за сферою використання (діяльності)*: промисловий, аграрний, соціальний, науковий, соціальний, фінансово-інвестиційний;
- 3) *за напрямом використання*: внутрішньоекономічний та зовнішньоекономічний (експортний);
- 4) *з точки зору самодіагностики*: ідеальний (гіпотетичний) та реальний (фактичний);
- 5) *за спеціалізацією*: загальний, широко та вузькоспеціалізований;
- 6) *за мірою використання*: актуалізований та резервний. Ознакою неповної зайнятості наявних економічних ресурсів є безробіття.

Економічний потенціал виконує функції: *відтворювальну; спонукальну* (збереження, розширення, удосконалення, використання сукупного потенціалу та його окремих складників) та *селективну* (в умовах ресурсних обмежень спонукання до відбору, суспільної підтримки та прискореного розвитку саме тих складників потенціалу, що відповідають національним конкурентним перевагам та стратегічним пріоритетам розвитку).

Стани економічного потенціалу:

- *активний* – стан використання, авангардизації та модернізації ресурсів, заміна одних ресурсів іншими, якіснішими, більш продуктивними, дешевшими тощо;
- *пасивний* – стан негативного перетворення і послаблення, моральне старіння і втрата ресурсів, деградація та звужене відтворення складових потенціалу;
- *активно-пасивний* - поєднання процесів використання із станом послаблення (негативних кількісно-якісних змін).

Комплексний аналіз економічного потенціалу дозволяє виявити найбільш ефективні напрями економічної діяльності та оптимальні стратегії розвитку.

Методичні підходи до оцінювання потенціалу національної економіки:

- 1) *прогностичний*, що передбачає порівняння фактичного стану економічного потенціалу з концептуальною (ідеальною) моделлю з метою виявлення невикористаних можливостей та причин, що зумовлюють невідповідність між бажаним і фактичним станами;
- 2) *контекстуальний*, при якому потенціал оцінюється за системою показників з метою виявлення можливості реалізації певної стратегії розвитку та здійснення конкретної програми заходів;
- 3) *діагностичний*, що полягає в експертному аналізі потенціалу за рядом зовнішніх і внутрішніх параметрів, що відповідають вимогам національної економічної безпеки;
- 4) *компаративістичний*, заснований на порівнянні потенціалу національних економік та їх подальшому ранжуванні за вимірами «сильніший - слабший» чи «вищий - нижчий» та (або) співставленні фактичних параметрів потенціалу із нормативними.

Проблема вимірювання ефективності використання економічного потенціалу країни має два тісно взаємопов'язані аспекти – *цільовий* (задоволення національних інтересів та реалізації стратегічних цілей розвитку) і *ресурсний* (використання обмежених суспільним ресурсів з найбільш можливим (за наявних технологій) економічним та соціальним ефектом без порушень вимог екологічної безпеки та механізмів розширеного національного відтворення).

Інтегральна оцінка економічного потенціалу конкретної національної економіки відображає досягнуті результати від використання наявних економічних ресурсів.

Характеристика природно-ресурсного потенціалу національної економіки.
Природно-ресурсний потенціал (ПРП) країни є важливим фактором розміщення та розвитку її продуктивних сил. Він визначається кількістю, якістю, сполученням природних ресурсів та природних умов території. Тобто, це сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться в певних географічних межах, що забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства.

Природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним. Сучасні дослідники виділяють такі його складові: земельні; мінерально-сировинні; водні; лісові; рекреаційні.

Земельні ресурси. Площа України складає 603,5 тис.км². В структурі земельних ресурсів країни найбільшу частку займають землі

сільськогосподарського призначення (біля 70 %). Цей показник носить назву “*рівень сільськогосподарського освоєння території*”. Такий високий рівень сільськогосподарського освоєння земельного фонду говорить про його нераціональне використання, про недостатньо розвинену культуру землеробства. Для порівняння наведемо такі цифри: рівень сільськогосподарського освоєння території у Франції складає 41,9%, у Німеччині – 32,5%, у США – 26,5%.

Забезпеченість України сільськогосподарськими угіддями складає 0,9 га на одного жителя, що значно вище, ніж в західноєвропейських країнах, але нижче, ніж в Канаді (2,49 га), США (1,62 га) та Росії (1,49 га). Однак цей показник істотно коливається за регіонами (Закарпатська обл. - 0,15 га на 1 жителя, Херсонська обл. - 1,5 га на 1 жителя).

Мінеральні ресурси. Важливою складовою ПРП є мінеральні ресурси (корисні копалини). Корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, придатні для промислового використання. Корисні копалини - невідновний ресурс, оскільки для їх природного відновлення потрібно десятки і сотні мільйонів років.

В надрах України виявлено понад 200 видів різноманітних корисних копалин і за запасами деяких із них наша країна займає провідні місця у світі та Європі.

Паливно-енергетичні ресурси України представлені кам'яним та бурим вугіллям, нафтою, горючими газами, торфом та горючими сланцями.

Найважливішим рудним ресурсом України є залізна руда. Ресурси заліза становлять майже 12 млрд. т, що дорівнює 16% світових розвіданих запасів. За запасами марганцевої руди Україна займає друге місце в світі після Південно-Африканської Республіки.

Водні ресурси. На території нашої країни налічується понад 70 тис. річок та біля 3 тис. природних озер. Найбільші ріки України: Дніпро – середній річний стік 53,5 км³, Дністер – 8,7 км³, Сіверський Донець – 5 км³, Південний Буг – 3,4 км³. Особливе місце у водних ресурсах України належить Дунаю, який протікає в країні на невеликій відстані (174 км). Його середній річний стік становить 123 км³.

Прогнозні ресурси підземних вод становлять 21 км³. Розвідані експлуатаційні запаси підземних вод дорівнюють близько 6 км³. Глибина їх залягання коливається від 100 до 600 метрів. Серед підземних вод важливим ресурсом є мінеральні води, які знаходяться на території 23-х областей України. В деяких регіонах України (Карпати, Крим) є геотермальні води (нагріті теплом підземних геологічних процесів до температури понад 37 С⁰).

Південну частину України омивають теплі моря: Чорне та Азовське, які мають велике господарське значення.

Лісові ресурси. Частка лісів у структурі території України складає 15,7%. За площею лісів, лісистістю території та запасами деревини Україну відносять до лісо дефіцитних країн. Наприклад, лісистість Норвегії складає 60,3%, Франції – 27,6%, Німеччини – 30,1%, Польщі – 28,6%.

Рекреаційні ресурси. Це природні ресурси, що можуть бути використані для відпочинку (відновлення працездатності) людини. До рекреаційних ресурсів відносяться курортні, біологічні, ландшафтні та пізнавальні ресурси. В цілому Україна має достатньо різноманітні рекреаційні ресурси на рівні розвинутих країн Європи.

Демографічний та трудовий потенціали. Демографічний потенціал національної економіки визначається такими характеристиками: 1) статеві-вікова структура; 2) співвідношення показників природного руху населення, що розглядаються послідовно за певний проміжок часу; 3) співвідношення показників механічного руху населення.

Основні показники руху населення – народжуваність та смертність, механічний притік та відтік відображаються такими сумарними показниками:

- *природний приріст населення* – визначають як різницю між кількістю народжених та тих, хто помер за певний період часу;
- *сальдо міграції* – визначають як різницю між кількістю тих, хто прибув до країни, та тих, хто вибув з неї за певний період часу;
- *загальне збільшення населення* – сума народжених та тих, хто прибув за певний період часу;
- *загальне зменшення населення* – сума кількості померлих та тих, хто вибув з країни за певний період часу;
- *загальна динаміка населення* – сума показників загального збільшення і зменшення, або природного приросту, та сальдо міграції населення країни.

Поряд із абсолютними показниками застосовують відносні показники руху населення у вигляді так званих демографічних коефіцієнтів: *коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту* і т.д. Україна має від'ємний природний приріст (більше вмирає, ніж народжується).

При здійсненні регіональної соціальної політики, а також при районних плануваннях і реалізації різних інвестиційних програм особливо необхідною є об'єктивна інформація розселенського потенціалу країни. Найбільш елементарним показником розселення є *густота (щільність) населення*.

Трудовий потенціал – це трудові ресурси з урахуванням усієї сукупності їхніх кількісних та якісних характеристик, зайнятості й робочих місць. *Трудовий потенціал* характеризує кількість, якість та міру можливості реалізації сукупної здатності до суспільно корисної діяльності тієї частини населення, яка бажає, здатна та готова працювати (включаючи зайнятих та безробітних), визначаючи можливості приведення у дію інших складових економічного потенціалу через конкретну систему форм та відносин власності.

Кількісно трудовий потенціал визначається демографічними чинниками (природним приростом, станом здоров'я, міграційною рухомістю), потребами суспільного виробництва в робочій силі й відповідно можливостями задоволення потреби працездатного населення в робочих місцях.

Якість трудового потенціалу – поняття відносне. Воно характеризується показниками якості працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного працівника. Ці якісні характеристики можуть бути розкриті за допомогою сукупності ознак: демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психофізичних.

Науково-технічний потенціал – потенціал, який є у розпорядженні країни у галузі науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР). Це – досягнення фундаментальної та прикладної науки, нові технології, дослідно-експериментальна база, а також науково-технічні та конструкторські кадри високої кваліфікації. Його показники:

- чисельність та питома вага науковців найвищої кваліфікації;
- кількість зайнятих у науково-технічній сфері на 1000000 осіб;
- наукоємність ВВП (питома вага видатків на у ВВП);
- кількість запатентованих винаходів протягом року;

– частка наукоємної продукції в загальному обсязі продукції промисловості, ВВП та експорту;

– сальдо роялті-платежів та торгівлі послугами, пов'язаними із об'єктами інтелектуальної власності тощо.

Інноваційний потенціал - комплексна характеристика здатності економічної системи забезпечувати власний розвиток та ефективно виконувати функціональне призначення за рахунок інновацій.

За методикою “European Innovation Scoreboard” Європейської Комісії оцінюється за трьома вимірами:

1) ресурсне забезпечення та умови інноваційної діяльності (людські ресурси; відкритість, престижність та результативність національної науково-дослідної системи; фінансово-кредитна підтримка);

2) інноваційна активність фірм (інвестиції; коопераційні зв'язки у науково-технічній та інноваційній сфері; інтелектуальні активи);

3) інноваційні результати (сальдо міжнародної торгівлі середньо- та високотехнологічною продукцією, у % до загальної вартості експорту; експорт високотехнологічних, знаннєємних послуг у % до загальної вартості експортованих послуг; роялті, ліцензійні та патентні надходження з-за кордону, у % до ВВП; приріст ВВП за рахунок науково-технічного фактору).

Інформаційний потенціал – це наявні обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій та інших засобів і можливостей створювати, збирати, накопичувати, обробляти та використовувати різноманітні форми інформації для задоволення інформаційних потреб суспільства.

До національного інформаційного ресурсу відноситься уся належна країні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи тощо.

Інформаційний ресурс діє у рамках національного інформаційного простору країни, що становить собою сукупність суб'єктів, відносин та продуктів інформаційної діяльності, які функціонують у рамках єдиного правового поля для задоволення інформаційних потреб особи, суспільства і держави засобами преси, телебачення, радіомовлення, книговидавання та аудіовізуальної продукції на магнітних носіях, а також документних фондів бібліотек, архівів, музеїв.

Зовнішньоекономічний (експортний) потенціал.

Зовнішньоекономічний потенціал є сукупністю ресурсів, можливостей і здатностей суб'єктів господарювання здійснювати зовнішньоекономічну діяльність та досягати її максимально можливих результатів за умов його повного та ефективного використання. Сучасні дослідження його сутнісних характеристик і структури базуються на ресурсно-результативному та функціонально-цільовому підходах. Відповідно до них зовнішньоекономічному потенціалу підприємства притаманні:

– ресурсно-результативні характеристики. За ресурсним критерієм зовнішньоекономічний потенціал – це сукупність техніко-технологічних, фінансово-економічних, інтелектуально-інформаційних, трудових та управлінських ресурсів, що визначають можливості та здатність суб'єкта господарювання здійснювати ефективну зовнішньоекономічну діяльність. У результативному аспекті – це максимальні можливі результати зовнішньоекономічної діяльності, які суб'єкт господарювання спроможний досягти при повному та ефективному використанні його ресурсного потенціалу;

– функціонально-цільові характеристики. Функції зовнішньоекономічного потенціалу – це основні напрями його реалізації для досягнення цілей зовнішньоекономічної діяльності:

ресурсне забезпечення експорту, імпорту, участі в міжнародному співробітництві та спільному підприємстві тощо; сприяння підвищенню ефективності зовнішньоекономічної діяльності; упровадження та розвиток її інноваційних форм і методів; підвищення міжнародної конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

За предметно-цільовим підходом складовими зовнішньоекономічного потенціалу є:

- потенціал зовнішньоторговельної діяльності, яка охоплює різні види експортних та імпортних операцій. Це експортно-імпортний потенціал, що є ресурсною базою зовнішньоторговельної діяльності, використання якого забезпечує досягнення її цілей;

- потенціал інвестиційно-виробничої зовнішньоекономічної діяльності як сукупність ресурсів здійснення та досягнення цілей таких її видів, як участь у міжнародній виробничій кооперації та співпраці, спільне підприємництво, науково-технічне співробітництво та ін.

Експортний потенціал – сукупність ресурсів та факторів, ефективне поєднання яких зумовлює можливості підприємства виробляти та реалізовувати продукцію на зовнішні ринки при збереженні економічної та екологічної безпеки країни.

Експортний потенціал формується на основі економічного потенціалу та впливає на рівень його розвитку, визначає рівень наявних конкурентних переваг.

Імпортний потенціал використовується з метою залучення ресурсів необхідної якості та справедливої вартості через механізм світового ринку та підвищення на цій основі ефективності господарської діяльності.

Екологічний потенціал - здатність природного середовища відтворювати певний рівень якості протягом тривалого часу.

Залежно від ступеня забрудненості в Україні виділяють такі території (до початку повномасштабного вторгнення):

- екологічного лиха (30-кілометрова зона Чорнобильської АЕС та причорноморські райони інтенсивного зрошування);

- надзвичайно забруднені (Полісся, середнє Придніпров'я, Донбас і південь України);

- дуже забруднені;

- забруднені;

- помірно забруднені (лише території заходу України (без Полісся) і майже весь північний схід, за винятком великих і середніх міст);

- умовно чисті (дуже мало, зокрема, - це Карпати, Шацькі озера, Південна Волинь).

Три основні чинники вплинули на екологічну ситуацію в Україні: аварія на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.), невміла меліорація земель, розвиток промисловості при застарілих технологіях, надмірна урбанізація багатьох районів.

Фактори, що створюють негативний вплив на довкілля і екологію:

- присутність на території ТЕС, ГЕС і АЕС;

- діяльність військово-промислового комплексу;

- хімічна промисловість;

- машинобудівна промисловість;

- цементна промисловість;

- транспорт (автомобільний, повітряний, водний, залізничний);

- розробка кар'єрів будівельних матеріалів (вапняку, граніту, піску тощо);

- існуючі проблеми житлово-комунального господарства (застарілість чи відсутність централізованих систем каналізації тощо);

- проблема щодо очищення і переробки комунальних відходів: побутових і промислових;

- дефіцит води, яка б відповідала санітарним нормам.

Виробничий потенціал - сукупність основних засобів виробництва та існуючих технологічних способів (технологій) їх використання у економічній діяльності.

Показники стану виробничого потенціалу:

- залишкова вартість основних засобів, їх фізичний та моральний знос;

- діяльнісно-видова та галузева структура основних засобів;
- технологічна структура - співвідношення між вартістю пасивної та активної частин наявних основних засобів;
- капітальні інвестиції та темпи оновлення основних засобів. Якісні характеристики виробничо-технологічного потенціалу:
- *фондовіддача* - показник використання основних виробничих засобів (ВВП/ вартість основних засобів);
- *фондомісткість* - характеризує потребу в основних фондах для виробництва одиниці продукції (вартість основних засобів/ ВВП);
- *фондоозброєність* - показник оснащеності працюючих основними виробничими засобами;
- *енергомісткість ВВП* - витрати первинних паливно-енергетичних ресурсів у натуральному виразі (тонах умовного палива) на одиницю ВВП;
- *конкурентоспроможність* продукції.

Для оцінки рівня технологічного розвитку національної економіки України доцільно розподіли її галузі промисловості за технологічними укладами:

- *третій технологічний уклад (низько-середній технологічний рівень)* - теплові електростанції, паливна промисловість, вугільна промисловість, чорна металургія, промисловість металевих конструкцій, промисловість будівельних матеріалів, скляна і фарфоро-фаянсова промисловість;
- *четвертий технологічний уклад (середній технологічний рівень)* - кольорова металургія, хімічна і нафтохімічна промисловість, машинобудування (без електротехнічної промисловості), автомобільна промисловість, тракторне і сільськогосподарське машинобудування, будівельно-шляхове і комунальне машинобудування, машинобудування для легкої і харчової промисловості (без побутових приладів), виробництво сантехнічного та газового устаткування, суднобудівна промисловість, ремонт машин і устаткування, деревообробна та целюлозно-паперова, легка промисловість, харчова промисловість, борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість.
- *п'ятий технологічний уклад (високо-середньотехнологічний рівень)* - електротехнічна промисловість, верстатобудівна та інструментальна, приладобудування, виробництво побутових приладів і машин, авіаційна та космічна промисловість; хіміко-фармацевтична промисловість, поліграфічна промисловість;
- *шостий технологічний уклад (високотехнологічний рівень)* - мікробіологічна промисловість, виробництво медичної техніки, енергетика невичерпних природних джерел енергії.

Тема 6. Моніторинг та діагностика стану національної економіки

1. Узагальнюючі показники функціонування національної економіки.
2. Основні соціально - економічні індикатори рівня життя населення.
3. Показники ефективності використання економічного потенціалу.

Узагальнюючі показники функціонування національної економіки.

Оцінка результатів функціонування національної економіки здійснюється за системою показників, які поділяються на дві групи:

- 1) показники, що визначають кількісні параметри і характеризують тенденції розвитку соціально-економічної системи;
 - 2) показники, які відображають якісні характеристики економічної системи.
- Найбільш важливими кількісними показниками економічного розвитку є:
- ВВП та його складові за етапами економічного обороту;

- додана вартість та валовий випуск товарів і послуг у розрізі галузей економіки;
- обсяги внутрішніх та іноземних інвестицій в економіку країни;
- доходи та видатки бюджетів тощо.

ВВП як один із найбільш важливих макроекономічних показників при аналізі і прогнозуванні використовується за багатьма напрямками: поряд з характеристикою результатів виробництва за його допомогою вимірюється рівень економічного розвитку, визначаються темпи економічного зростання, ефективність використання ресурсів тощо. Використання ВВП для зіставлення з іншими показниками є необхідною вимогою для проведення фундаментального аналізу і, зокрема, це виробництво ВВП на особу, відношення до нього доходів, видатків, бюджетного дефіциту і т. ін.

Додана вартість в аналізі є найважливішим показником, оскільки акумулює в собі заново створену вартість. Оцінка цього показника складає серцевину економічного аналізу, а його прогнозування – економічної політики. Аналіз доданої вартості дає можливість сформулювати чітке уявлення щодо кінцевої мети виробництва.

Використання показників **чистого і валового обсягів інвестицій** в аналізі і прогнозуванні дозволяє визначити спрямованість економічної системи, виявити моменти її перетворення з моделі зростання у модель деградації.

Доходи та видатки інституційних секторів економіки є важливими показниками, які дозволяють оцінити ефективність функціонування економіки та охарактеризувати масштаби впливу держави на економічні і соціальні процеси за рахунок бюджетних важелів. Особливу увагу слід звернути до доходів, які перерозподіляються через сектор загальнодержавного управління, що визначає ступінь державного втручання в економіку країни. Узагальнюючою статтею бюджету, виміром фінансового добробуту країни є зіставлення доходів і видатків, результатом якого може бути або дефіцит бюджету або його профіцит. Особливе місце в передпрогнозованому аналізі посідає дослідження доходів і видатків сектору не фінансових корпорацій, яке дозволяє визначити рівень сталості економіки з т.з. відтворення. Дослідження фактичних доходів і видатків сектору домашніх господарств дозволяють визначити та обґрунтувати розмір потенційного попиту на товари і послуги, визначити напрямки формування соціальної політики держави тощо. Використання інформації щодо доходів і видатків фінансового сектора економіки слугує завданням відображення сили або слабкості фінансової системи з метою визначення можливих фінансових потоків та обсягів кредитування економіки.

Для проведення аналітичних досліджень, що ґрунтуються на якісних характеристиках, здійснюється зведення сукупності показників в окремі блоки, що дозволяє враховувати не тільки економічні, але й політичні, соціальні, культурні фактори впливу на стан економічного середовища. Це:

- блок показників ефективності функціонування реального сектору як економічної основи суспільного розвитку (зокрема, виробництво ВВП на душу населення, темпи зміни виробництва ВВП, матеріало- та енергомісткість ВВП, рівень зайнятості, безробіття тощо);
- блок показників структури національної економіки та взаємовідносин між секторами економіки (структура ВВП за категоріями доходів, витрат, виробництвом, в галузевому та територіальному розрізах, співвідношень у ВВП оплати праці, валового прибутку, чистих податків, чистого експорту тощо);
- блок показників оцінки рівня конкурентоспроможності країни (стан платіжного балансу, структура торгового балансу, співвідношення ЗТО до ВВП, динаміка прямих іноземних інвестицій, структура державного боргу);
- блок показників, які характеризують інтенсивність і масштабність трансформаційних процесів (реформування власності; розмір внутрішнього ринку, фактори, які на нього впливають; розвиток малого і середнього бізнесу; розвиток інфраструктури ринку; заходи впливу держави на трансформаційні процеси тощо).

Згідно системи національного рахівництва (СНР) для аналізу НЕ використовується єдина

система однорідних економічних параметрів, яка включає такі макроекономічні показники:

- Валовий внутрішній продукт (ВВП);
- Чистий національний продукт (ЧНП);
- Національний дохід (НД);
- Особисті доходи населення.

Процедура оцінки передбачає:

- аналіз динаміки основних макроекономічних показників,
- аналіз і оцінку структурних пропорцій,
- розрахунок середньодушових показників та їх порівняння,
- визначення впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на стан та тенденції національної економіки.

Зокрема, аналіз стану і розвитку національної економіки на основі макроекономічних показників СНР дозволяє оцінити їхню динаміку за минулий період, зробити висновки про темпи економічного зростання чи падіння як в цілому, так і в розрізі основних складових ВВП, охарактеризувати зрушення в структурі економіки і зміни її найважливіших параметрів. Аналіз середньодушових показників: ВВП, НД і особистого доходу на душу населення, дозволяє провести співставлення рівня економічного розвитку як в часі, так і по країнах.

Інтегральним показником оцінки результатів функціонування НЕ є ВВП. Для цього використовується спеціальний індекс цін – дефлятор ВВП. Дефляція здійснюється через перерахування номінального ВВП, що передбачає урахування індексів споживчих і гуртових цін, цін експорту та імпорту, обсягів і структури національного виробництва.

Виходячи із рекомендованих методик обчислення основних макроекономічних показників важливим аспектом в аналізі їхньої динаміки є вивчення динаміки окремих складових ВВП за минулий період, визначення факторів які зумовили складені в минулому тенденції та оцінка їх результативного впливу на структуру показника.

В основі розрахунків ВВП лежать пропоновані системою національного рахівництва методи їхнього обчислення (виробничий, розподільчий або за доходами, кінцевого використання або за витратами). Вони дозволяють взаємоув'язати аспекти економічного обороту; виробництво матеріальних благ і послуг, утворення доходів, їх кінцеве використання на споживання та нагромадження.

Розрахунок виробленого ВВП здійснюється декількома методами:

- через галузеві розрахунки валової доданої вартості (ВДВ);
- на основі індексу фізичного обсягу та індексу-дефлятора ВВП;
- на основі обсягів і віддачі факторів виробництва;
- на основі обсягів ВВП у минулому періоді і сумарного впливу окремих чинників, які впливатимуть на нього у перспективному періоді.

Шляхом експертного аналізу отриманих результатів приймається один з варіантів.

При галузевих прогнозних розрахунках ВДВ слід виходити з того, що ВВП на стадії виробництва складається з доданої вартості всіх галузей економіки (галузей, що виробляють товари та галузей, що надають послуги), а також податків на товари та імпорт за мінусом субсидій за виключенням умовної продукції фінансових посередників. (Вихідною інформацією для розрахунків виступають аналітичні матеріали рахунку виробництва в СНР).

$$ВВП_t = \sum ВДВ_{tj} + (П_t - С_t) - Ф_{пт}$$

де -ВДВ_{tj} – валова додана вартість в прогнозному періоді j-ої галузі і визначається як різниця між прогнозним обсягом випуску продукції (ВП_{tj}) і очікуваним проміжним споживанням (ПС_{tj})

$$\sum ВДВ_{tj} = \sum ВП_{tj} - ПС_{tj}$$

П_t - непрямі податки на виробництво та імпорт в прогнозному періоді;

С_t - субсидії на виробництво та імпорт в прогнозному періоді ;

Ф_{пт} - послуги фінансових посередників в прогнозному періоді.

Розрахунки прогнозного ВДВ індексним методом здійснюється за допомогою індексів

фізичного обсягу та дефлятора. Індекс фізичного обсягу (Іфо) є відносним показником, що відображає зміну обсягів виробництва в порівнянні з попереднім періодом і відображає зміни тільки фізичного обсягу виробленої продукції і не пов'язаний зі змінами цін. Індекс-дефлятор ВВП (Ір) є визначником рівня інфляції, що спостерігалася на протязі періоду, ціни якого прийнято за базові для обрахунку реального ВВП.

$$\text{ВВП}_t = \text{ВВП}_b \times \text{Іфо} \times \text{Ір}$$

Обрахунок індексу дефлятора ВВП ґрунтується на інформації про споживчі ціни на товари та послуги, ціни виробників промислової продукції та ціни, виробників сільськогосподарської продукції і розраховується виходячи із співвідношення впливу зміни індексів цих цін на зміну ВВП.

В індексному вигляді розрахунок зміни номінального ВВП (ІВВП) здійснюється за формулою

$$\text{ІВВП} = \text{Іфо} \times \text{Ір}$$

При визначенні індексу фізичного обсягу на прогностичний період береться до уваги динаміка ВВП у реальному обчисленні за минулі роки, враховується стан та динаміка інвестиційної діяльності та структурних зрушень, їх співвідношення до ВВП.

Факторні методи розрахунку обсягу ВВП передбачають врахування динаміки, стану та ефективності використання основних факторів виробництва: живої праці, основного капіталу, сировини, матеріалів, енергії, досягнень науки і техніки. В його основі лежить залежність ВВП від обсягу ресурсу (нпр. чисельності працюючих, вартості основних фондів) та ефективності його використання (нпр. продуктивності праці, фондовіддачі). Слід відзначити, що такий підхід в обрахунку величини ВВП є доцільним лише за стабільних умов розвитку економіки. На сучасному етапі такі розрахунки втрачають смисл через неможливість отримання достатньо ймовірної інформації. Так, унаслідок прихованого безробіття неможливо дати достовірну оцінку чисельності зайнятих та її змін в майбутньому, а внаслідок невідповідності цін на основний капітал неможливо правильно оцінити динаміку основного капіталу, ступінь його використання, моральну і фізичну зношеність тощо.

Для короткострокового прогнозування і за умов нестабільності економічного розвитку при визначенні динаміки ВВП доцільно використовувати методи, які ґрунтуються на урахуванні впливу системи чинників, які формуватимуть прогностичний обсяг ВВП.

Розрахунок ВВП здійснюється на основі аналізу показників і чинників, які їх формували в минулому періоді. При цьому враховується динаміка і галузева структура валового випуску і доданої вартості; рівень ресурсомісткості виробництва, галузеві фактори виробництва та ВДВ. Для обґрунтування прогностичних показників ВДВ важливе значення має визначення передумов, які впливатимуть на їхній обсяг в перспективному періоді. Основними складовими цих передумов є

- очікувані напрями податкової, цінової, фінансової та кредитної політики;
- політика в галузі оплати праці і соціального захисту;
- напрями та темпи реалізації структурної перебудови економіки;
- заходи щодо енерго- та матеріалозбереження, зниження матеріаломісткості виробництва тощо.

Важливим аспектом при визначенні ВВП є вивчення структурних зрушень в економіці, і, зокрема, галузевої структури ВДВ і валового випуску. При цьому враховуються частка ВДВ в галузі у ВВП і темпи приросту обсягів виробництва такої галузі. Чим вищі темпи приросту продукції галузі та її частки у ВВП, тим більший вплив вона здійснює на економічне зростання.

Розрахунок ВВП за категоріями доходів здійснюється за сукупністю усіх первинних (факторних) доходів в економіці, які розподіляються між державою, підприємствами та власниками робочої сили (домашніми господарствами) в обмін на їхню участь у виробництві. У формалізованому вигляді ВВП за цим методом дорівнює сумі оплати праці найманих працівників (Оп), чистих податків за виключенням субсидій ($\text{Пч} = \text{Пв} - \text{Св}$,) та валового прибутку (ПРв).

$$\text{ВВП}_{\text{пт}} = \text{Оп} + \text{Пч} + \text{ПРв}$$

Розрахунок ВВП за доходами необхідно здійснювати за його складовими елементами та в розрізі первинних доходів секторів економіки. Найбільш вагомим показником первинних доходів є оплата праці, доходи від власності, соціальні трансферти, надані домашнім господарствам, валовий прибуток.

Розрахунок ВВП за категоріями використання здійснюється за складовими елементами використаного ВВП і включає кінцеві споживчі витрати і валове нагромадження. Основою для розрахунків є рахунок використаного наявного доходу в СНР. При цьому, спочатку розраховують обсяги складових елементів ВВП у вартісному виразі, потім розглядається структура кінцевого використання ВВП (у відсотках до ВВП) та визначаються їхні зміни під впливом системи домінуючих чинників.

Кінцеві споживчі витрати (КС_{jt}) в прогностичному періоді визначаються сумуванням споживчих витрат домашніх господарств ($\text{СВ}_{\text{дгт}}$), споживчих витрат СЗДУ ($\text{СВ}_{\text{сздут}}$) і споживчих витрат некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства ($\text{СВ}_{\text{нкт}}$).

$$\text{КС}_{\text{jt}} = \text{СВ}_{\text{дгт}} + \text{СВ}_{\text{сздут}} + \text{СВ}_{\text{нкт}}$$

Система національних рахунків (СНР) – це система взаємопов'язаних економічних показників та особлива форма їх представлення яка відображає найзагальніші і найважливіші аспекти економічного розвитку, пов'язане з виробництвом і споживанням продуктів і послуг, розподілом і перерозподілом доходів і формуванням національного багатства країни. Побудова СНР заснована на принципах кореспонденції рахунків, подвійного запису, балансу активів і пасивів. СНР базується на таких принципах:

1. В основу СНР покладена концепція господарського кругообігу, згідно з якою виробництво, розподіл і перерозподіл продукції та доходів, формування національного багатства, розглядаються як різні, взаємопов'язані аспекти процесу відтворення.

2. СНР спирається на розширювальне трактування продуктивності праці згідно з якими продукцією є будь-яка діяльність з виробництва матеріальних благ та послуг, яка приносить доход.

3. В основу СНР покладені припущення про еквівалентність продукту й доходу, тобто про те, що кількісне вираження вартості будь-якого товару складається з витрат на предмети праці й оплату факторів виробництва (заробітна плата, прибуток, амортизація).

СНР є інформаційною базою для:

- формування і реалізації економічної політики держави;
- оцінки кон'юнктури ринку і вироблення економічної стратегії суб'єктів господарювання

координації зовнішньоекономічної і міжнародної діяльності.

Для більш обґрунтованої і деталізованої оцінки стану в економіці поводиться аналіз показників в розрізі всіх основних рахунків системи національного рахівництва до яких відносять:

- рахунок виробництва,
- рахунок утворення доходів;
- рахунок розподілу доходів;
- рахунок використання доходів;
- рахунок нагромадження;
- рахунок товарів і послуг
- рахунки операцій з іншими країнами.

Рахунки в СНР реєструють операції, зв'язані з економічною діяльністю суб'єктів національної економіки. рахунках усі потоки реєструються двічі: перший раз – як надходження ресурсів, а другий – як використання наявних ресурсів. Особливістю побудови рахунків є визначення результуючого показника, який має назву балансуєча стаття і де відображається головний зміст рахунку та інформація, що є основою для складання наступних рахунків. За

економічним змістом балансує стаття є обсяг доходу з певним цільовим призначенням, який можна використовувати у фінансуванні наступної групи витрат і відображати в ресурсах наступного рахунку. Завдяки такій структурі національні рахунки набувають ланцюгового зв'язку між собою, тобто вихід з одного рахунку є входом в інший. Інформація тут має бути достовірною і з високим ступенем надійності.

Рахунок виробництва відображає вартісну оцінку товарів і послуг для цілей проміжного і кінцевого споживання і складається в цілому по економіці, за галузями та секторами економіки. Він є основою для побудови інших статей. Балансує статтею цього рахунку є валова додана вартість (ВДВ), яка визначається як різниця між випуском продукції і проміжним споживанням і є основним компонентом при визначенні ВВП виробничим методом.

Основним завданням рахунку виробництва є дослідження пропорцій національної економіки. Дані рахунку дозволяють охарактеризувати структуру виробництва і структурні зрушення. На їхній основі визначається питома вага товарів і послуг, ринкового і неринкового виробництва, окремих галузей і секторів економіки в загальному обсязі виробництва та у ВВП.

Рахунок утворення доходів відображає первинний розподіл доходів безпосередньо пов'язаних з виробництвом. В ресурсах цього рахунку відображається додана вартість (яка переноситься з рахунку виробництва), а у використанні – витрати, які з неї відшкодовуються (оплата найманих працівників та податки на заробітну плату, податки, на виробництво та імпорту за мінусом субсидій держави. Балансує статтею є валовий прибуток; для домашніх господарств – це валовий змішаний дохід, що поєднує вартість робочої сили та прибуткового податку.

Рахунок розподілу доходу відображає розподіл і перерозподіл доходів на рівні національної економіки і по відношенню до інших країн. В цьому рахунку продовжується аналіз розподільчих операцій у відношенні первинних і вторинних доходів. Балансує статтею рахунку є первинний дохід суб'єктів, який відображає величину доходів після закінчення процесу виробництва, але до початку їхнього перерозподілу через оподаткування або інші механізми примусових чи добровільних стягнень (або трансфертів). На рівні країни балансує статтею є валовий національний дохід.

Після того, як розподілилися первинні доходи, розпочинається процес вторинного розподілу доходів. Рахунок вторинного розподілу доходів охоплює перерозподіл доходів через поточні трансфертні операції як усередині країни, так і з іншими країнами світу. Балансує статтею рахунку є наявний дохід, який може бути використаний на кінцеве споживання і заощадження у вигляді придбання товарів, послуг, фінансових активів. В ресурсній частині відображаються поточні податки на доходи та майно, внески на спеціальне страхування, соціальну допомогу, а також трансфери, одержаних країною на рівні державних органів та інституційними одиницями.

Рахунок використання доходів показує розподіл наявного доходу на кінцеве споживання і заощадження. В ресурсну частину переноситься валовий наявний дохід. В рахунку домашніх господарств кінцеве споживання визначається сумуванням витрат на придбання споживчих товарів і послуг за рахунок особистих доходів, поступлення в натуральній формі, споживання вироблених для особистих цілей товарів і послуг. Витрати на кінцеве споживання державних установ включають поточні витрати на утримання закладів, що надають безплатні послуги населенню, заклади управління, фінансів, науки. Балансує статтею рахунку є валові заощадження, які визначаються різницею між валовими наявним доходом і витратами на кінцеве споживання.

Рахунок нагромадження включає рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунки інших змін в активах. Побудова цих рахунків дає можливість систематизувати джерела фінансування капітальних вкладень і оцінити напрямки їхнього вкладання. Рахунок капіталу служить для відображення фінансового нагромадження основного капіталу і зміни запасів матеріальних оборотних коштів, включаючи перерозподіл капітальних активів між секторами економіки та

іншими країнами світу у вигляді капітальних трансфертів. Балансуюча стаття цього рахунку – чисте кредитування або чисте заощадження.

Рахунок операцій з капіталом дозволяє проаналізувати процес нагромадження в економіці, формування ресурсів не фінансових активів та джерела їхнього фінансування. Операції з фінансовими інструментами (придбання інституціональним одиницями фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань) знаходять своє відображення в фінансовому рахунку. Він показує, як окремі сектори отримують необхідні фінансові ресурси, приймаючи фінансові зобов'язання або зменшуючи ті чи інші активи, і як інші сектори розпоряджаються лишками власних фінансових ресурсів, купуючи фінансові активи або зменшуючи свої зобов'язання. Ці операції з фінансовими активами і пасивами відображаються в фінансовому рахунку через їхні зміни.

Рахунки операцій з іншими країнами показують операції нерезидентів з резидентами країни. Операції цього рахунку складаються з позицій зарубіжних країн і, в кінцевому підсумку, дають значення чистого кредитування або чистого запозичення, що є протилежним тому, яке визначене в рахунку операцій з капіталом національної економіки.

Таким чином, взаємозв'язаний розгляд показників СНР у їхньому поєднанні з використанням додаткових аналітичних розрахунків дозволяє:

- по-перше, охарактеризувати та зробити оцінку національного багатства країни, її соціально-економічного потенціалу на основі результатів суспільного відтворення за минулий період;

- по-друге, через розрахунки макроекономічних показників, визначити кінцеві результати економічної діяльності та напрямки розвитку національної економіки;

- по-третє, на основі дослідження структурних пропорцій, визначити вклад окремих секторів економіки в загальні результати діяльності;

- по-четверте, на основі даних СНР в розрізі галузей, які виробляють товари і надають послуги, зробити оцінки їхньої динаміки, рівня розвитку та структурних зрушень;

- по-п'яте, провести порівняльний аналіз показників СНР України та інших країн з метою визначення позицій в світовій економіці.

Більш узагальнююча оцінка результатів функціонування національної економіки за підсумками року надається за допомогою показника **індекс людського розвитку ООН** (Human Development Index). Він розраховується як середньгеометричне трьох субіндексів “Середня від народження очікувана тривалість життя, роки”, “Середня тривалість періоду навчання на протязі усього життя, роки” та “ВВП на душу населення (у дол., за паритетом купівельної спроможності)”. Відповідно країни поділяються на дуже високорозвинуті або розвинутий центр ($HDI \geq 0.8$), високорозвинуті ($0.7 \leq HDI < 0.8$), середньорозвинуті ($0.55 \leq HDI < 0.7$), низькорозвинуті ($HDI < 0.55$).

Рис. 1. Розрахунок Індeksu людського розвитку за методикою ООН

Основні соціально-економічні індикатори рівня життя населення.

Рівень життя населення – це сукупність умов життя відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку країни.

До основних соціально-економічних індикаторів рівня життя населення належать:

- вартість реального ВВП на душу населення;
- грошові доходи та витрати населення;
- реальна заробітна плата;
- споживання основних продуктів харчування на душу населення;
- природний приріст населення;
- середня тривалість життя;
- частка витрат на розвиток соціальної сфери в бюджеті;
- використання вільного часу.

При оцінці рівня життя населення можна оцінювати рівень диференціації доходів населення, для оцінки якого використовуються такі дані, як межа малозабезпеченості, частка населення, що знаходиться нижче від цієї межі або має дохід більший від середнього.

Особливості диференціації населення за рівнем доходів аналізується за допомогою наступних показників:

- 1) *медіанний дохід* - це рівень доходу, який ділить сукупність на дві рівні частини: половина населення має середньодушовий дохід, що не перевищує медіанний, а інша половина - дохід не менше медіанного;
- 2) *децильний коефіцієнт диференціації доходів населення*, що показує у скільки разів мінімальні доходи 10% найбагатшого населення перевищують максимальні доходи 10% найменш забезпеченого населення;
- 3) *квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення* – співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів.

Ще одним показником рівня життя населення є рівень бідності. **Бідність** – соціально-економічне становище, за якого неможливо підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу.

Основним показниками масштабів бідності є:

Межа бідності – це рівень доходів у середньому на члена родини, нижче від якого неможливе задоволення основних потреб, або це є частка прожиткового мінімуму на одну

особу в розрахунку на місяць (прожитковий мінімум - вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості);

Рівень бідності – це питома вага сімей (домогосподарств), чий рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим за визначену межу бідності;

Глибина бідності – це відхилення доходів або витрат бідних від визначеної межі бідності, або ті, хто опинився нижче від межі бідності.

Розрізняють три форми бідності: монетарну, дериваційну та суб'єктивну.

Монетарна бідність визначається на основі критеріїв абсолютної та відносної бідності. У свою чергу, *абсолютна бідність* передбачає таке становище індивіда, коли на свій дохід він не може придбати товари та послуги, необхідні для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Кількісним критерієм виступає поріг (межа) бідності, або прожитковий мінімум.

За рекомендаціями ООН (2015 р.) бідними вважаються особи (домогосподарства), чий середній щоденний подушний дохід не перевищує 5,05 дол. США. За цим критерієм рівень абсолютної бідності в Україні у 2016 р. сягнув 25,2%. Бідність за критерієм споживання нижче фактичного прожиткового мінімуму – 32%, зокрема серед працюючих осіб – 18,5%.

Відносна бідність розуміється як ситуація, коли індивід не має достатньо коштів, щоб вести прийнятний для даного суспільства стиль життя. В Україні національний критерій відносної бідності домогосподарств становить 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат, межа крайньої бідності (poverty line) – 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат. За даними Держкомстату, протягом останніх років в державі середньому за цією межею перебувало 24,7 % населення.

Виявляючи бідних осіб **методом депривації**, керуються кількістю та характером тих позбавлень та соціальних виключень, яких вони зазнають у повсякденному житті. Справа в тому, що далеко не всі позбавлення можуть бути переведені у грошовий еквівалент, наприклад: зручності у житлі, доступність та якість освітніх, медичних та соціальних послуг тощо. Державна служба статистики України опитує домогосподарства за 33-ома ознаками бідності та позбавлення, які включають два блоки: економічна депривація та розвиток інфраструктури. У разі виявлення 10 та більше позбавлень домогосподарство вважається бідним.

Суб'єктивна бідність визначається на підставі самооцінки індивідом власного матеріального становища.

Показники ефективності використання економічного потенціалу.

Аспектами ефективності суспільного виробництва є цільова ефективність, яку можна визначити як якісну характеристику суспільного виробництва з точки зору рівня розвитку і ступеня задоволення потреб суспільств, та ресурсна ефективність, яка відображає раціональність організації суспільного виробництва, комбінації факторів виробництва, застосування наявних ресурсів.

Система показників оцінки економічної ефективності використання економічного потенціалу включає підсистему показників цільової ефективності та підсистема показників ресурсної ефективності.

підсистему показників цільової ефективності включає такі показники:

- ВВП на душу населення,
- рівень споживання окремих товарів на душу населення,
- кількість студентів на 10 тис. осіб населення,
- рівень та якість життя.

підсистема показників ресурсної ефективності включає такі показники:

- фондвіддача,
- фондомісткість,

- ступінь зносу основних засобів,
- продуктивність праці,
- матеріаломісткість.

Тема 7. Структура господарського комплексу України

1. Сутність та поняття народного господарства країни.
2. Промисловий комплекс України.
3. Агропромисловий комплекс України.
4. Будівельний комплекс України.
5. Транспортна система України.
6. Сучасна система зв'язку і телекомунікацій.
7. Інфраструктура країни: соціальна та ринкова

Народне господарство країни – це певна історично сформована економічна система, що забезпечує визначені матеріальні та духовні потреби населення шляхом створення необхідних життєвих благ на основі оптимального використання обмежених ресурсів.

Система виробництва, обміну, розподілу і споживання, що склалася в межах країни, формує її *господарський комплекс*. Його об'єднують в єдине ціле транспортна система, система розселення, управління і зв'язку. Традиційно господарський комплекс розглядають, як систему галузей господарювання. *Галузь* – це сукупність підприємств та організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі суспільного поділу праці. Галузі мають різні функції і за цією ознакою поділяються на основні (профілюючі) та обслуговуючі.

До *основних галузей* відносяться районоутворюючі галузі спеціалізації, які мають високу питому вагу у виробництві регіону та найбільший економічний ефект. Ці галузі є визначальними у функціональній характеристиці регіону.

Обслуговуючі галузі забезпечують потреби основних галузей та населення регіонів в електроенергії, теплі, воді, будівельних матеріалах, перевезеннях, послугах зв'язку, торгівлі, фінансах, науці, культурі, житлово-комунальному обслуговуванні тощо.

Також господарський комплекс можна поділити на дві сфери: матеріальне виробництво і виробничі послуги.

Матеріальне виробництво формується з окремих ланок: промисловість (добувна і обробна), сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок тощо. В цих галузях результат затраченої праці втілений в певні матеріальні блага, тобто виготовлення необхідної продукції для споживання. Вони також забезпечують транспортування, зберігання, розподіл та реалізацію готової продукції, без чого завершені виробничо-технологічні цикли існувати не можуть. Підприємства безпосередньо виробничої сфери виробляють матеріальну продукцію та енергію (промисловість, будівництво, сільське господарство, лісовиробничий комплекс, рибна промисловість). Опосередковано виробничі сфери забезпечують нормальне функціонування виробництва (транспорт, зв'язок, торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення, збут, заготівля).

Виробничі послуги включають: освіту, охорону здоров'я, науку, культуру, мистецтво, систему фінансів, кредитування, страхування, спорт, соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування, апарат органів державного та громадського управління, туризм тощо. У галузях сфери послуг корисна діяльність виражається не у виробництві матеріальних благ, а у виробництві послуг населенню чи суспільству в цілому. Послуги, що зорієнтовані на індивідуальні запити людини, включено до підсфери обслуговування населення, а ті галузі, що обслуговують суспільство в цілому, утворюють підсферу обслуговування суспільства.

За територіальною ознакою господарський комплекс складається із просторових соціально-економічних підсистем, об'єднаних структурами управління з метою здійснення відтворення життя суспільства. Територіальна організація господарського комплексу включає

такі категорії, як адміністративно-територіальна організація держави, регіональне управління господарством, формування територіальних організаційно-господарських утворень, соціально-економічне районування.

До складу територіальної структури економіки України на сучасному етапі їх соціально-економічного розвитку входять: Автономна Республіка Крим, 24 області і 2 міста державного підпорядкування (в сукупності складають 27 районів), 443 міста, 1960 селищ і 26,261 тис. сіл, 1470 громад (в тому числі 410 міських, 433 селищних, 627 сільських). У регіональній структурі держави виділяється 12 спеціальних економічних зон і 9 регіонів, де запроваджено спеціальні режими інвестиційної діяльності.

До 2001 року класифікація галузей в економіці України проводилась на підставі Загального Класифікатора «Галузі народного господарства України» (ЗКГНГ). У 2001 році з метою забезпечення методологічної та термінологічної основи співставлення національної статистики зі статистикою світового співтовариства введено Класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД).

За функціональною ознакою господарський комплекс поділяється на міжгалузеві комплекси. Міжгалузевий комплекс (МК) – це система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер. Він формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств та галузей. Виділяють паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, соціальний, транспортний, агропромисловий та ін. міжгалузеві комплекси.

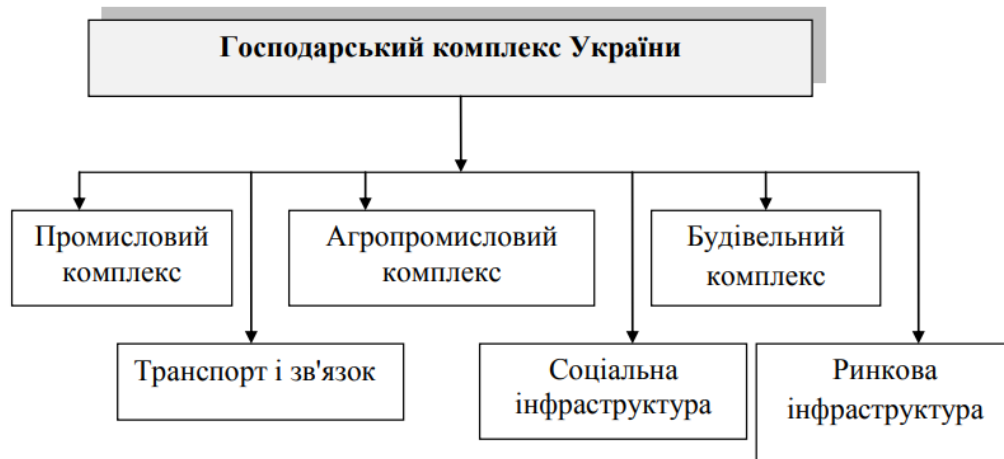

Рис. 2. Структура господарського комплексу України

На формування та розвиток господарського комплексу впливає ряд чинників, основними з яких є:

- економіко-географічне положення;
- природно-ресурсний потенціал;
- трудо-ресурсний потенціал;
- історія розвитку країни;
- рівень господарського освоєння території.

Рис. 3. Галузева структура господарства України

Господарський комплекс України виник на основі соціально-економічного розвитку, міжнародного поділу праці та внутрішньодержавних інтеграційних процесів.

Для нього є характерним:

- наявність потужної промислової та агропромислової ланки;
- активна участь у міжнаціональному територіальному поділі праці;
- надмірно високий рівень зосередження промисловості у промислових агломераціях;
- паритетність промислового і агропромислового виробництва в більшості областей;
- екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва з недосконалими системами землеробства;
- недостатній розвиток рекреаційного комплексу, що не відповідає значному рекреаційному потенціалу країни;
- наявність розгалуженої транспортної системи, що має міжнародне значення;
- недостатній розвиток ринкової, виробничої, соціальної та екологічної інфраструктури;
- застарілість технологій, зношеність основних виробничих фондів, слабкий розвиток інноваційної складової;
- низька забезпеченість паливно-енергетичними, лісовими, водними ресурсами;
- недостатнє використання потужностей сировинної бази (в т.ч. відходів), зокрема в будівництві.

Промисловий комплекс є одним з системоутворювальних елементів як регіональної, так і національної економічної системи. Структура промислового комплексу України представлена на рис. 4.

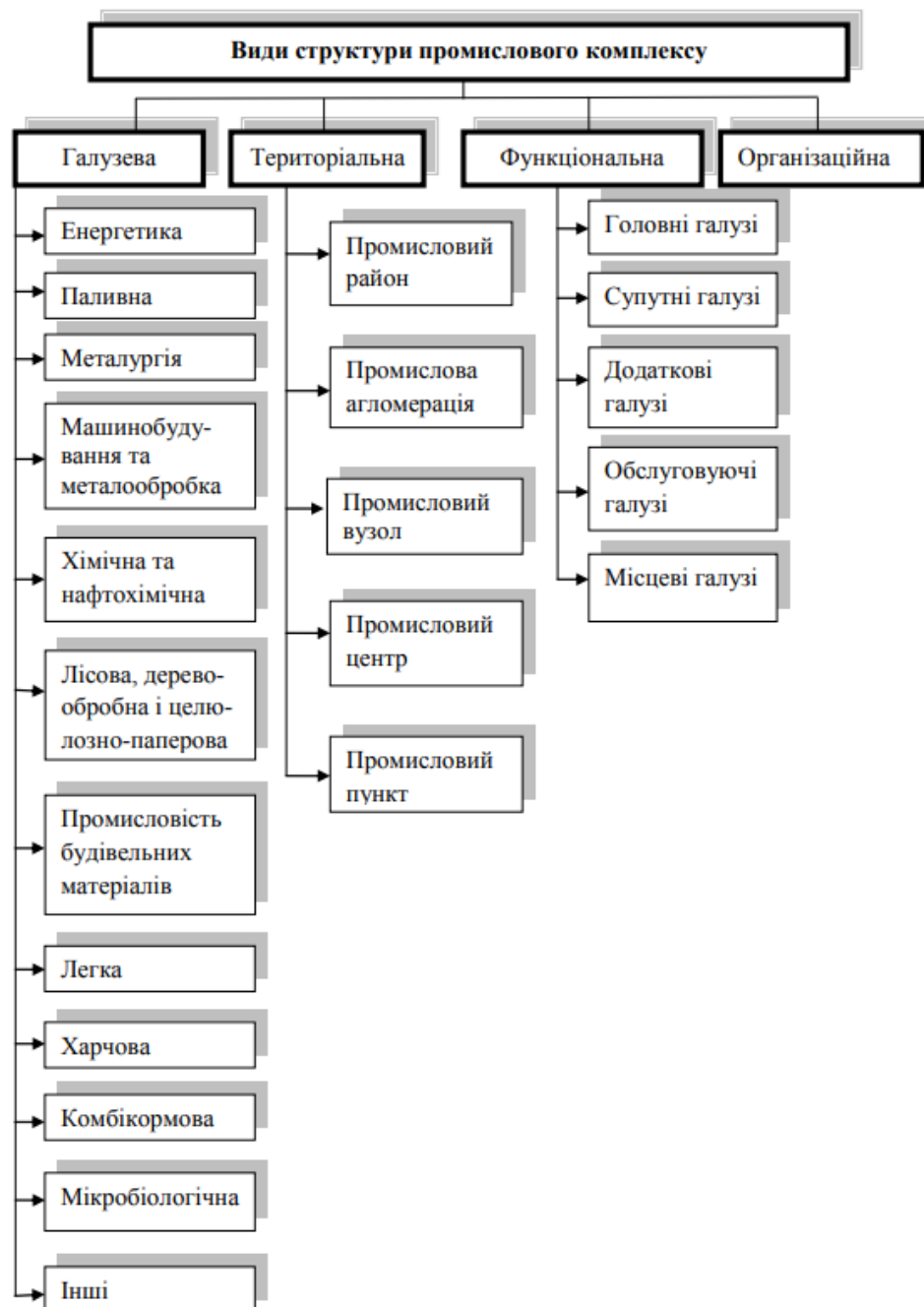

Рис. 4. Структура промислового комплексу України

Складовими промислового комплексу є: паливно-енергетичний підкомплекс, гірничо-металургійний підкомплекс, машино-будівельний підкомплекс, хімічний та нафто-хімічний підкомплекс, лісо-промисловий підкомплекс, промисловість будівельних матеріалів, легка промисловість, харчова промисловість.

За економічним призначенням промисловість поділяється на виробництво засобів виробництва (важка промисловість) та виробництво предметів споживання (легка промисловість).

За характером виробництва і предметами праці промисловість поділяється на:

1. добувну промисловість – сукупність галузей і виробництв з добування корисних копалин у вигляді твердих порід (вугілля, руда, мінерали), в рідкому (нафта) та газоподібному (природний газ) станах.

2. переробну промисловість – комплекс підприємств, що переробляють сільськогосподарську сировину, з якої отримують продукти харчування і сировину для промисловості.

Особливості розвитку та регіонального розміщення основних галузей

промисловості України. На розміщення кожної галузі

промисловості впливає комплекс факторів, кожна галузь має певні особливості в своєму розвитку.

Так, *підприємства нафтопереробної галузі* – нафтопереробні заводи (НПЗ) розташовані, як правило, в районах споживання нафтопродуктів, тому що перевезення нафти значно дешевше, ніж перевезення досить великого асортименту вироблених нафтопродуктів. В Україні функціонують шість НПЗ: Лисичанський (Луганська обл.), Кременчуцький (Полтавська обл.), Херсонський, Одеський, Дрогобицький (Львівська обл.), Надвірнянський (Івано-Франківська обл.).

Рис. 5. Структура паливно-енергетичного комплексу

Важливою складовою паливно-енергетичного комплексу є *електроенергетика*. В Україні є чотири види електростанцій, які розрізняють за використанням ресурсом, – теплові, гідравлічні, атомні, електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії.

Важливою складовою паливно-енергетичного комплексу є *електроенергетика*. В Україні є чотири види електростанцій, які розрізняють за використанням ресурсом, - теплові, гідравлічні, атомні, електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії.

Теплові електростанції (ТЕС) - це підприємства вторинної енергетики, що використовують в якості палива природний газ, мазут, кам'яне вугілля. Переваги - висока мобільність у розміщенні, звичайно в місцях споживання енергії, тобто у великих промислових районах. Недоліки - шкідливий вплив на екологію (продукти згорання, попіл).

Атомні електростанції (АЕС) – підприємства первинної енергетики, в якості палива використовують уранові концентрати. Переваги - низькі транспортні витрати на перевезення палива, недоліки - високий ризик при аваріях. Розташовані в місцях споживання електроенергії. На сьогоднішній день в Україні функціонують чотири АЕС - Запорізька, Рівненська, Південно- Українська (Миколаївська обл.), Хмельницька.

Гідроелектростанції (ГЕС) – підприємства первинної енергетики, використовують для обертання турбін енергію падаючої води. Розташовані уздовж великих рік. Переваги - легкість вмикання і вимикання агрегатів (тобто використовуються як резервні і для гасіння пікових навантажень - ранок і вечір). Недоліки - великі питомі капіталовкладення, необхідність відчуженості значних земельних масивів під водойми. Гідроелектростанції, в основному, знаходяться в басейні Дніпра - Київська (в т.ч. гідроаккумулятивна станція), Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпровська (Запоріжжя), Каховська.

Серед електростанцій, що використовують нетрадиційні джерела енергії, найбільш перспективними є вітрові та сонячні.

Чорна металургія. Форми організації виробництва в чорній металургії:

гірничозбагачувальні комбінати; металургійні комбінати повного циклу; доменні заводи; заводи феросплавів; передільні заводи. На розміщення металургійного виробництва основний вплив здійснює його висока матеріалоемність.

Кольорова металургія. Особливості цієї галузі – комплексне багатоцільове використання сировини. При цьому сумарна вартість супутніх металів іноді перевершує вартість основного компонента. Іншою особливістю кольорової металургії є використання руд із низьким вмістом металу. Крім того, для виробництва кольорових металів потрібна велика кількість палива й енергії. Це обумовлює відносно високу вартість кольорових металів (на порядок вище чорних) і менший обсяг застосування.

Машинобудування. В залежності від дії факторів розміщення машинобудування можна розділити на такі групи:

- галузі, які характеризуються високою металомісткістю, малою працемісткістю продукції, що випускається невеликими серіями або окремими екземплярами (підйомно-транспортне, металургійне машинобудування). Ці підприємства доцільно розташовувати в районах металургійних баз;

- галузі, які характеризуються середньою металомісткістю, невисокою працемісткістю і низькою транспортабельністю готової продукції за невеликих обсягів її випуску (виробництво обладнання для нафтової й хімічної промисловості, будівельних, шляхових і сільськогосподарських машин). Такі підприємства розміщуються, як правило, у районах споживання продукції;

- галузі, які випускають масову продукцію з високою працемісткістю й фондомісткістю (автомобіле- й тракторобудування). Такі підприємства розміщуються у центрах машинобудівної промисловості з наявністю кваліфікованих кадрів;

- галузі точного машинобудування, котрим властиві дуже висока працемісткість, мала металомісткість, підвищена фондомісткість (радіотехнічна та електронна промисловість, приладобудування). Розміщуються у районах високої технічної культури, що мають висококваліфіковані кадри.

Хімічна та нафтохімічна промисловість. Ці галузі мають низку особливостей: використовують надзвичайно широку сировинну базу (корисні копалини, деревину, воду, повітря, відходи виробництва); мають здатність до комбінування; створюють нові речовини, яких немає в природі.

Розвиток та розміщення агропромислового комплексу України. Агропромисловий комплекс – це поєднання на території взаємопов'язаних підприємств, які беруть участь у виробництві, переробці, збуті сільськогосподарської продукції, а також пов'язані з ними обслуговуючі підприємства.

Агропромисловий комплекс України включає чотири сфери:

Перша сфера – сільськогосподарське виробництво: рослинництво та тваринництво, що створюють сировинну базу АПК, це його основна базова ланка;

Друга сфера – галузі, що виробляють матеріально-технічні засоби для галузей АПК: сільськогосподарські машинобудування, виробництво засобів захисту рослин, мінеральні добрива, комбікормова та мікробіологічна промисловість, виробництво тари та спеціального устаткування і приладдя для АПК;

Третя сфера – галузі, які забезпечують переробку сільськогосподарської продукції (харчова, легка);

Четверта сфера – виробнича інфраструктура АПК: спеціалізований транспорт, складське господарство, матеріально-технічне постачання, заготівля та зберігання сільськогосподарської продукції, науково-інформаційне забезпечення агропромислового виробництва.

На території України в залежності від природних, економічних та історичних умов виділяють три основні зони спеціалізації сільського господарства: Полісся, Лісостеп, Степ, а також гірські і передгірські райони Карпат і Криму. *Поліська сільськогосподарська зона* охоплює Волинську, Рівненську, більшу частину Житомирської, північні райони Київської,

Чернігівської і Сумської областей, невелику частину Львівської області. Це зона молочно-м'ясного скотарства, свинарства, льонарства, картоплярства і зернового господарства. Із зернових культур найбільш поширені озиме жито і гречка, а

також овес, пшениця..

Лісостепова сільськогосподарська зона займає частину Львівської і Чернівецької областей, східну частину Івано-Франківської області, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку області, північну частину Кіровоградської області, частину Київської, Черкаську, Полтавську Харківську області, частину Чернігівської і Сумської областей. Це буряково-зернова зона з м'ясо-молочним скотарством і свинарством. Основною зерною культурою є озима пшениця, висівають також кукурудзу, ячмінь, гречку, просо. З технічних культур основною є цукровий буряк, вирощують також соняшник, коноплі. Поширені овочі і картопля. Розвинене садівництво, бджільництво.

Степова сільськогосподарська зона охоплює всі південні області, або майже 40% території України. Це зона зернових і олійних культур із розвиненим овочівництвом, баштанництвом, виноградарством, молочно-м'ясним скотарством, свинарством і вівчарством. Степова зона – головний виробник товарного зерна країни. Основними зерновими культурами є озима пшениця і кукурудза; вирощують також ячмінь і просо. Головна технічна культура – соняшник, у північній частині вирощують також цукровий буряк, а в південній – коноплі. Велике значення має тут садівництво.

Передгірські та гірські райони Українських Карпат охоплюють частину Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької областей та Закарпатську область. У гірських районах головна спеціалізація тваринництва – розведення великої рогатої худоби (ВРХ) і вівчарство, а в землеробстві – невеликі посіви зернових (жита, вівса, ячменю) і технічних (льону-довгунця) культур, картоплі і трав. У передгірських районах висівають жито, пшеницю, кукурудзу, картоплю, льон-довгунець, трави, а в тваринництві переважає розведення ВРХ. У Закарпатті розвивається багатогалузеве сільське господарство.

Передгірські і гірські райони Криму. Сільське господарство спеціалізується на розвитку тваринництва, особливо вівчарства. В долинах і передгір'ях розвинене садівництво, виноградарство, овочівництво, тютюнництво; вирощують ефіроолійні культури, на південному узбережжі вирощують високоякісні сорти винограду, деякі субтропічні культури.

Галузі первинної переробки сільськогосподарської сировини (м'ясна, молочна, цукрова, борошномельно-круп'яна, консервна, олійна, крохмале- патокова).

Найважливішими чинниками розміщення галузей харчової промисловості є чисельність і щільність населення, сировинна база, форми організації виробництва, транспорт. Об'єктивними чинниками є природні умови і науково-технічний прогрес. В залежності від дії основних чинників галузі первинної переробки сільськогосподарської сировини поділяють на такі групи:

- орієнтуються на джерела сировини: цукрова, консервна, крохмале- патокова, маслоробна, олійна;
- тяжіють до місць споживання готової продукції: молочна, кондитерська, лікеро-горілчана;
- одночасно орієнтуються і на сировину, і на споживача: м'ясна, борошномельно-круп'яна.

Будівельний комплекс – це сукупність галузей матеріального виробництва і проектно-пошукових робіт, які забезпечують капітальне будівництво. До складу будівельного комплексу входять такі галузі матеріального виробництва: будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей.

Будівельний комплекс як одна з найбільш капіталоемних і диференційованих виробничих систем справляє вагомий вплив на визначення темпів, масштабів і розміщення виробництва. Тому при розміщенні капітального будівництва враховується наявність будівельної організації в регіоні. В той же час слабкість будівельної бази стримує промислове будівництво, створення

великих комбінатів, галузевих і територіально-виробничих комплексів, фондоемної важкої промисловості, які потребують великих обсягів робіт з капітального будівництва.

Промисловість будівельних матеріалів. Необхідність постійного здійснення капітального будівництва визначає велике значення промисловості будівельних матеріалів. Найбільш важливими її підгалузями є: виробництво стінових матеріалів, цементна промисловість, видобуток і первісна обробки мінерально-будівельних матеріалів, склоробна промисловість, виробництво облицювальних, оздоблювальних матеріалів, виробництво санітарно-технічних виробів.

Значення сировинного і споживного факторів для різних галузей, стадій технологічного процесу і типів підприємств є неоднаковим. З цієї точки зору можна розрізняти:

галузі переважно сировинної орієнтації – перш за все це первинна обробка природних будівельних матеріалів (граніту, мармуру, бутового каменю та ін.), а також виробництво цементу, цегли, азбоцементних і шиферних виробів, вогнетривких матеріалів, скла, керамічних труб, гіпсу, вапна та ін.;

галузі з орієнтацією переважно на споживача – виробництво бетону, залізобетонних виробів і конструкцій, м'якої покрівлі, санітарно-технічних виробів та ін.

Промисловість будівельних матеріалів характеризується дуже низьким рівнем механізації та автоматизації технологічних процесів, невеликим асортиментом продукції, низькою її якістю. Тому підприємства галузі потребують модернізації і реконструкції, розширення випуску нових будівельних матеріалів, збірних будівельних конструкцій тощо.

Особливості розміщення і розвитку будівництва характеризуються тривалим виробничим циклом, з нерухомими територіально закріпленими об'єктами, які зводяться (промислові будинки, житлові будинки і електростанції, трубопроводи тощо), а також високою залежністю виробництва від географічних умов.

У процесі спеціалізації виділились окремі види будівництва – промислове, транспортне, житлове, водогосподарське та ін.

Найважливіші фактори, на основі яких обираються райони і пункти будівництва, – це трудовий, сировинний, паливно-енергетичний, водний та ін. Значний вплив на будівництво чинять кліматичні особливості різних регіонів.

Транспортний комплекс, фактори, що впливають на його розвиток та регіональне розміщення. Транспорт і зв'язок є важливою сферою виробничої інфраструктури. Завдяки вигідному географічному положенню в Україні розвинутими є усі види транспорту, які об'єднані транспортними вузлами і утворюють транспортний комплекс держави. На розміщення транспорту впливають наступні *основні чинники*: наявність вантажів і пасажирів для перевезення; природні умови; історичні причини (немає рації будувати нову, більш раціональну мережу, якщо уже вкладені значні засоби в неї в попередні періоди); витрати на створення транспортної мережі та її експлуатацію.

За способом пересування транспорт поділяється на сухопутний, водний, повітряний або авіаційний.

За призначенням транспорт поділяється на вантажний та пасажирський.

Транспортна система України включає: транспорт загального користування, промисловий залізничний транспорт, відомчий транспорт, трубопровідний транспорт, шляхи сполучення загального користування.

Залізничний транспорт. Особливість залізничного транспорту – всепогодність, масовість перевезень, високі капітальні витрати. Будівництво залізниць в Україні почалося в 60-х роках XIX ст. Перша залізниця збудована в 1861 р. (Львів-Перемишль), друга (Одеса – Балта) – у 1865 р.

Морський транспорт має наступні особливості: залежність від природних умов (наявність портів і гаваней, замерзання морів), відсутність витрат на створення шляхів, масовість.

Річковий транспорт дуже залежить від природних умов: (наявність судноплавних рік,

сезонність навігації), утруднений перехід річкових суден з одного басейну в інший (або треба будувати канали, або йти морем, або перевантажувати вантажі на інші види транспорту). Собівартість досить низька.

Автомобільний транспорт зручний під час перевезення вантажів на короткі відстані. Особливістю автотранспорту є висока мобільність (можливість доставки вантажу від постачальника до споживача без перевантаження). Однак собівартість автоперевезень у декілька разів вища, ніж у залізничного транспорту.

Трубопровідний транспорт – це найбільш економічний спосіб транспортування рідкого палива, пального і технологічного газу, різних хімічних продуктів. Його особливості: незалежність від природних умов, високі капітальні витрати, низька собівартість.

Повітряний транспорт. Особливості повітряного транспорту – висока залежність від погодних умов, необхідність створення складної інфраструктури керування польотами, дуже висока собівартість, висока швидкість (однак останнє реалізується лише на великих відстанях).

Сучасна система зв'язку і телекомунікацій.

Зв'язок і телекомунікації - невід'ємна частина виробничої та соціальної інфраструктури, яка призначена для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, органів державної влади в послугах зв'язку. З 18.11.2003 року засади діяльності підприємств цієї сфери регулюються законом України «Про телекомунікації», № 1280-IV (поточна редакція 13.02.2020 р.).

Телекомунікації - це передавання, випромінювання та /або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіопроводових, оптичних або інших електромагнітних системах. Україна є членом Міжнародного союзу електрозв'язків.

До ключових гравців телекомунікаційних послуг в Україні можна віднести: Укртелеком, Київстар, МТС Україна (Vodafone), Астеліт (Life:).

Характерні риси вітчизняного ринку телекомунікаційних послуг:

- стійкість ринкових позицій ключових операторів;
- стабільний попит на послуги;
- висока конкуренція в сегменті суміжних продуктів.

Особливості сфери телекомунікацій, котрі зумовлюють специфіку підприємств:

- державне регулювання діяльності;
- значна капіталомісткість;
- олігополістична структура ринку.

Розвиток інфраструктури формує передумови для економічного зростання, посилює інвестиційні вкладення, сприяє ефективному використанню ресурсів.

Інфраструктура – це сукупність матеріальних, інституціональних та індивідуальних умов, які є у розпорядженні суб'єктів господарювання, що дозволяють при раціональному розміщенні ресурсів забезпечити високий рівень господарської діяльності.

Інфраструктура виконує такі важливі в ринковій економіці функції: розподілу, комунікації, регулювання, обслуговування, забезпечення, системоутворення, відтворення та розміщення продуктивних сил.

Ринкова інфраструктура – сукупність інститутів, які забезпечують матеріально-технічні, фінансові і трудові умови для розвитку, а також розміщення і функціонування суб'єктів господарювання.

Для ринкової системи господарювання потрібна особлива ринкова інфраструктура, яка здатна забезпечити умови для ефективного функціонування ринків споживчих товарів, праці, капіталу, фінансів, інформації та ін.

Основні елементи інфраструктури, які є необхідними для функціонування всіх інших складових національної економіки – телекомунікації, електроенергетика, транспортування та розподілення газу, водопостачання і водовідведення, виробництво, автомобільні дороги, залізничний транспорт.

Наявність розвиненої ринкової інфраструктури – необхідна передумова ефективного розвитку національної економіки. Як і будь-яка інша складова в економіці країни, ринкова інфраструктура схильна до змін і час від часу потребує реформування. Проте глибина реформування істотно відрізняється залежно від рівня розвитку та ступеня реалізації ринкових механізмів.

Соціальна інфраструктура – це комплекс галузей, метою яких є задоволення потреб населення у соціально-культурних та соціально-споживацьких послугах.

Ефективна інфраструктура в господарському комплексі національної економіки сприяє скороченню витрат обігу і прискорює рух товарних потоків. Навпаки, нерозвинена та неефективна інфраструктура призводить до зниження виробленого ВВП, веде до інших негативних наслідків.

Тема 8. Регіональні аспекти розвитку національної економіки

1. Структуризація національної економіки в регіональному просторі, чинники регіонального розвитку
2. Оцінка положення регіону в рейтингу національної економіки
3. Напрями підвищення ефективності регіональної політики

Структуризація національної економіки в регіональному просторі, чинники регіонального розвитку.

В науці існує досить багато різноманітних визначень поняття «регіон». *Region* – це територія, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов'язаністю складових і цілісністю. У такому формулюванні термін «регіон» є синонімом терміну «район». Найважливіша характеристика регіону – його цілісність. Регіон представляє триєдність середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального. Регіональна цілісність передбачає територіальну цілісність та неподільність.

Більш детальніша характеристика цього поняття така: «*Region* – це соціально-економічний організований простір із конкретною природно-географічною територією, з притаманним певним типом і характером виробництва, із специфічними історико-культурними і демографічними особливостями, з адміністративно-політичною територією розташування й певною межею регіону, із дією одного кола нормативно-правової бази».

В Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» термін регіон означає територію Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Отже, регіонами в Україні прийнято вважати такі адміністративні одиниці країни, як області (24), АРК та два міста – Київ і Севастополь.

Крім адміністративно-територіального поділу країни існує поділ на економічні райони, що склалися історично або формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Економічний район – це економічно цілісна частина території країни, якій властиві такі ознаки, як спеціалізація і комплексність господарства. До 1991 року територія України була поділена на три економічних райони: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний і Південний. Колишнє економічне районування втратило своє практичне значення, виникла потреба в проведенні мезорайонування, яке б враховувало більшу кількість показників. На сьогодні в Україні виділяють дев'ять економічних районів:

1. Столичний (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.),
2. Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.),
3. Донецький (Донецька, Луганська обл.),
4. Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська обл.),
5. Центральний (Кіровоградська, Черкаська обл.),
6. Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.),

7. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.),
8. Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.),
9. Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., Автономна Республіка Крим).

На відміну від одиниць адміністративно-територіального поділу, соціально-економічні райони не мають органів управління. Регулювання економічних і соціальних процесів на їх території відбувається на основі реалізації програм соціально-економічного розвитку.

Регіональна економіка – це наука, предметом вивчення якої є особливості і закономірності розміщення продуктивних сил, а також розвиток соціально-економічних процесів за регіонами країни. Об'єкт дослідження науки – регіони країни.

Закономірності та принципи регіонального розміщення продуктивних сил.
Продуктивні сили – це система суб'єктивних та об'єктивних елементів виробництва, в межах якої здійснюється перетворення речовин та сил природи з метою задоволення людських потреб. Ця система включає:

- 1) трудові ресурси (економічно активне населення);
- 2) засоби виробництва;
- 3) природні ресурси;
- 4) науку;
- 5) інформацію;
- 6) форми і методи організації виробництва та праці.

Розміщення продуктивних сил – це динамічний стан, що характеризує поділ продуктивних сил на території згідно з природними, соціальними та економічними умовами окремих регіонів і визначається особливостями територіального поділу праці, властивими даній соціально-економічній системі

Продуктивні сили розміщені на території країни чи регіону під впливом об'єктивних законів, закономірностей та суб'єктивних дій людини. Правильне врахування існуючих закономірностей дає можливість підвищити результативність виробничої діяльності людини.

Закономірності розміщення продуктивних сил виявляються у відношеннях між виробничою діяльністю людей і територією, на якій люди діють. Пізнання закономірностей дозволяє оптимально розмістити виробництво, ефективно провести господарську організацію території, керуючись принципами розміщення продуктивних сил.

Принципи розміщення продуктивних сил – це свідома економічна політика, спрямована на максимальний вияв об'єктивних закономірностей розміщення продуктивних сил.

Основними закономірностями розміщення продуктивних сил є:

- *закономірність ефективного розміщення* продуктивних сил - найбільший можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення об'єкта. Ця закономірність є найбільш загальною і частково об'єднує в собі положення інших закономірностей (раціонального розміщення, пропорційного та комплексного розміщення продуктивних сил);

- *закономірність раціонального розміщення* продуктивних сил проявляється в забезпеченні економії суспільної праці за рахунок наближення матеріаломістких, енергомістких, водомістких та працемістких галузей відповідно до джерел сировини, палива, енергії, води та районів зосередження трудових ресурсів. Це знижує витрати на транспортування продукції та сировини;

- *закономірність пропорційного розміщення* продуктивних сил передбачає встановлення певних територіальних пропорцій в структурі народногосподарського комплексу, рівнях економічного розвитку регіонів, обмеження надмірної концентрації промислових підприємств у великих містах. Реалізується ця закономірність через принцип збалансованості і пропорційності. За цим принципом після детального аналізу елементів територіальних пропорцій складаються регіональні міжгалузеві баланси, будується система

оптимізаційних моделей розміщення виробництва;

- *закономірність комплексного розміщення* продуктивних сил впливає з економічного закону суспільного поділу праці або територіального поділу праці, враховуючи те, що мова йде про просторовий вияв закону. Ця закономірність виявляється у правильному поєднанні і взаємопов'язаному розвитку галузей на певній території, що найбільше відповідає природним, економічним, соціальним умовам регіону чи потребам міжрегіонального ринку. Однотименний принцип комплексності розміщення полягає у правильному визначенні спеціалізації кожного регіону з врахуванням територіального поділу праці;

- *закономірність економічної цілісності регіону*. Сутність географічної цілісності регіону полягає в органічній єдності природної, матеріальної (створеної людиною) та соціальної сфер. Сполучення вихідних умов регіону дає величезну кількість варіантів, тому на землі немає тотожних регіонів. Кожний такий регіон неповторний;

- *закономірність регіональної інтеграції господарства* – виокремлення регіонів через їх спеціалізацію вимагає налагодження тісних економічних зв'язків поміж ними.

Всі названі закономірності реалізуються через однотименні принципи розміщення продуктивних сил, які є основою регіональної політики держави. **Регіон в системі територіального поділу праці.** Основою визначення спеціалізації регіону є ступінь його участі в територіальному поділі праці. Кожний регіон, перш ніж розробити концепцію розвитку в довколишньому просторі, оцінює власні економічні, демографічні, природні, територіальні можливості, шукає нішу в територіальному й міжнародному поділі праці, визначає галузі спеціалізації як між внутрішніми територіями, так і щодо обміну товарами на світовому ринку.

Територіальний поділ праці (ТПП) – процес виробничої спеціалізації території, зумовлений посиленням міжрегіональної кооперації, обміном спеціалізованою продукцією та послугами.

Регіональний господарський комплекс складається, як правило, з трьох груп галузей: *спеціалізовані, допоміжні та обслуговуючі.*

До спеціалізованих відносяться ті галузі господарства, які зосереджують свою діяльність на обмеженій території, можуть ефективно обслуговувати потреби не тільки свого, але й інших регіонів.

Ефективність спеціалізації регіону визначається через зіставлення ефекту виробництва продукції даної галузі в районі та загалом у країні. Можна порівняти, наприклад, виробництво продукції цієї галузі на душу населення в регіоні і в цілому по країні. Тоді ефективність спеціалізації виражається такою формулою:

$$E_{\text{спец}} = P_{\text{рег}} / P_{\text{кр}};$$

де $P_{\text{рег}}$ – виробництво продукції на 1 особу населення в регіоні;

$P_{\text{кр}}$ – виробництво продукції на 1 особу населення в середньому по країні.

Чинники регіонального розвитку.

За напрямом дії всі чинники можна розділити на дві групи: внутрішні та зовнішні. Чинники, сформовані на макрорівні, – це зовнішні фактори, що виникають за межами регіону (на державному та світовому рівнях), тобто вони є відображенням впливу обмежувальних або стимулюючих заходів щодо розвитку регіону з боку зовнішнього середовища. Зовнішні чинники не залежать від результатів діяльності регіону, але кількісно визначають рівень використання всіх видів його ресурсів. Отже, під зовнішніми чинниками розвитку регіону розуміють причинно-наслідкові зв'язки, зумовлені зовнішнім впливом середовища. До найважливіших зовнішніх чинників можна віднести:

- політично-правові (під прицілом знаходяться програми, які намагається реалізовувати в життя держава у сфері діяльності регіонів, які зміни в законодавстві і правовому регулюванні можливі в результаті прийняття нових законів і норм);

- соціально-економічні (рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово-комунальному

обслуговуванні; стан навколишнього середовища і природоохоронна діяльність; санітарно-гігієнічні умови праці);

- технологічні (аналіз технологічних чинників дає змогу своєчасно побачити ті можливості, які розвиток науки та техніки відкриває для вдосконалення якості продукції, що випускається у регіоні);

- природні (умови середовища (клімат, рельєф) та забезпеченість території природними ресурсами, якість компонентів природного середовища регіону). Природні ресурси є важливою передумовою для стратегічного планування розвитку регіону, але в сучасних умовах це не є визначальним. Часто вигідне географічне розміщення, а особливо наявність достатньої кількості кваліфікованої робочої сили, є більш важливим для економічного зростання, ніж наявність тих чи тих корисних копалин;

- історично сформовані системи розміщення продуктивних сил та ін.

Внутрішні чинники регіонального розвитку являють собою причинно-наслідкові зв'язки, зумовлені внутрішнім станом суспільства і розвитку регіону. До найважливіших внутрішніх чинників регіонального розвитку можна віднести:

- міжнародну економічну діяльність. Участь регіонів у процесах міжнародного економічного співробітництва веде до зростання рівня конкурентоспроможності продукції та послуг, що випускається, прискорення техніко-технологічного переозброєння виробничих процесів за рахунок залучення іноземних інвестицій, поповнення валютних ресурсів підприємств регіону за рахунок експорту товарів;

- економічний потенціал регіонального розвитку, який оцінюється за обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, часткою наукоємних інвестиційно спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, кваліфікацією трудових ресурсів, потужністю, технічним станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури регіону;

- ступінь розвитку різних рівнів суспільства;

- соціальні умови існування суспільства (моральне виховання, відношення між поколіннями);

- технологічний розвиток;

- інноваційний;

- інвестиційний;

- природно-ресурсний потенціал, який характеризується станом і прогностичними оцінками земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів та станом природного середовища;

- трудовий потенціал регіону, оцінка якого включає визначення існуючої та прогнозованої кількості та вікової структури трудових ресурсів, їх кваліфікації, зайнятості та стану на ринку праці (кількість безробітних та рівень безробіття, у тому числі визначені за методологією Міжнародної організації праці);

- туристичний потенціал, який оцінюється за наявністю, кількісною та якісною характеристикою історико-культурних (історична спадщина), природно-кліматичних та медико-санітарних умов, лікувально-оздоровчих, рекреаційних ресурсів, розвитком туристичної інфраструктури та ін.

Поряд із конкурентними перевагами: покращенням умов ведення бізнесу (у 2020 р. Україна у рейтингу Світового банку Doing business піднялася до 64 місця), наявністю 18 ІТ-кластерів, які розміщені у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі, Вінниці, Луцьку, Івано-Франківську та ін. містах; великим ринком, що розвивається та має широкий спектр можливостей, наявністю великої кількості вчених та інженерів, значною питомою вагою людей з вищою освітою (70 %), першим місцем у категорії «внесок у розвиток науки та технологій» в рейтингу «The Good Country Index»; вигідним географічним становищем; потужним транзитним та культурним потенціалом;

доступною, у порівнянні з більшістю європейських держав, вартістю житла і продуктів харчування, існує низка проблем, які перешкоджають розвитку регіонів України:

Суттєві трансформації економіки регіонів Півдня та Сходу України внаслідок збройного конфлікту проти України та тимчасової окупації території АР Крим та м. Севастополя, територій у Донецькій та Луганській областях;

Поглиблення демографічної кризи: з 1991 р. населення скоротилося на понад 9 млн. осіб. Деякі регіони наблизилися до демографічної кризи, найбільших втрат зазнають сільські території. Посилюються тенденції старіння населення, особливо у Луганській, Донецькій, Чернігівській, Черкаській, Сумській, Запорізькій, Кіровоградській областях. Знижується щільність населення: у 2010-2018 рр. найбільшими темпами зменшувалася щільність населення в Чернігівській (- 8,3 %), Сумській (- 6,8 %), Кіровоградській (- 6,2 %), Черкаській (- 6 %) областях. Збільшення щільності населення відбулося у Рівненській, Закарпатській, Київській областях, м. Київ. Відплив молодих освічених людей до великих агломерацій або за межі держави зменшує людські ресурси та інтелектуальний потенціал регіонів;

Зміна клімату, погіршення екологічної ситуації: економічний розвиток регіонів супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, що унеможливорює збалансований (сталий) розвиток. За даними Світового банку, якщо не відбудеться кардинальних змін в економіці, середньорічна температура в Україні до 2100 підвищиться на 3,2-4,5°C. У такому разі посухи та спека, зменшення кількості опадів влітку призводитимуть до збільшення лісових пожеж та опустелювання південних і південно-східних регіонів України. Від повеней і підтоплення найбільш постраждають регіони Карпат, населені пункти у басейнах річок Дністра, Дніпра. Регіони на Півдні України можуть постраждати внаслідок підняття рівня Чорного і Азовського морів. За рівнем розораності території (53,9 %) Україна займає одне з перших місць у світі. Як наслідок, вітрової ерозії в Україні піддається понад 6 млн гектарів земель, а пиловим бурям – до 20 млн га, водній ерозії - 13,3 млн га сільськогосподарських угідь. В Україні щороку утворюється майже 53 млн куб. метрів побутових відходів, які захоронюються на 6 тис сміттєзвалищах площею 9 тис га. Тільки у 1462 населених пунктах впроваджується роздільне збирання побутових відходів, у 28 населених пунктах працюють 34 сміттесортувальні лінії, а 94 % побутових відходів захоронюються на сміттєзвалищах. Понад 60% населення України проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, гостро екологічні проблеми спостерігаються у промислово розвинутих регіонах України: Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Івано-Франківській областях;

Погіршення якості людського капіталу: у 2019 р. із значенням 0,75 Україна зайняла 88 позицію із 189 у рейтингу ІЛР (індекс людського розвитку). За період з 1990 до 2018 року значення України збільшилося з 0,705 до 0,75, тобто на 6,3%. Очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилась на 2,1 року, середня кількість років навчання збільшилась на 2,2 року, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 року. Проте ВНД на душу населення України скоротився приблизно на 25,6 % протягом 1990-2018 років. Згідно з результатами розрахунку індексу регіонального людського розвитку, що проводиться щороку Мінрегіоном, існують значні відмінності за показником людського розвитку серед регіонів. Згідно з даними за 2018 рік, у дев'яти регіонах (2017 рік – 13 регіонах) значення індексу є нижчим за середній показник в Україні (Херсонська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Чернігівська, Черкаська, Дніпропетровська, Хмельницька, Сумська області). На рівень людського розвитку впливає низька мобільність населення регіонів та його адаптивність до перекваліфікації, що призводить до дисбалансу на регіональному ринку праці. Епідеміологічна ситуація в Україні пов'язана з поширенням COVID-19, свідчить про наявність проблем щодо матеріально-технічного забезпечення закладів охорони здоров'я, неефективність системи протиепідеміологічного захисту у регіонах;

Непродуктивність економіки та нерівномірність її розміщення посилює асиметрію міжрегіонального та внутрішньорегіонального розвитку. Зберігається значний розрив у обсягах валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу, заробітній платі за

регіональною ознакою: Тенденції до збільшення диспропорцій спостерігаються і за показниками обсягів реалізованої промислової продукції, експорту, залучення інвестицій, рівнем залучення капітальних інвестицій на одну особу тощо. Зростання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення посилює зовнішні та внутрішні міграційні процеси. Чинником регіональної нерівності стає інтенсивне зростання м. Києва та агломерацій: м. Київ забезпечував 50% сукупного приросту ВВП України в період 2004-2014 років, у 2014-2018 роках на м. Київ та Київську область припадало 61% загального економічного зростання. Водночас агломерації та великі міста мають проблеми: неефективне транспортне сполучення, високе навантаження на мережу інженерних комунікацій, незбалансованість темпів забудови житлових і соціальних об'єктів, загострення екологічної ситуації. За даними аналітично-дослідницького центру «Інститут міста», щодня на роботу в м. Київ приїжджають понад 560 тис жителів передмістя, тобто 32% населення Київської області. Дорожня інфраструктура не справляється з таким транспортним потоком. При цьому За оцінками розробників проекту нової Генеральної схеми планування території України, чисельність населення найближчого передмістя збільшиться з 980 тис до 2,5 млн осіб. Згідно із щорічним рейтингом Traffic Index 2019 серед міст з найбільш завантаженими дорогами виявилися м. Київ (12-те місце серед 416 міст з 57 країн світу), Одеса (18-те), Харків (29-те) і Дніпро (47-ме). Внаслідок руйнування інфраструктури, транспортних обмежень периферійні райони і території відрізаються від решти території України. Проблемою є хаотична забудова історичних населених місць, територій, об'єктів всесвітньої спадщини, пам'яток культурної спадщини, що призводить до втрат історико-культурного потенціалу та незбалансованого розвитку населених місць. На сьогодні лише 33% історичних населених місць України мають містобудівну документацію, що відповідає вимогам законодавства. Не розроблені ІАОП (історико-архітектурний опорний план) у Харкові, Львові, Києві;

Невідповідність інфраструктури сучасним потребам людини та економіки, зношеність основних фондів промислових підприємств становить в середньому 69,4%. Ступінь зношеності мереж водопостачання, каналізації та поводження з відходами становить 60,5%. Аварійними є 33% водопровідних мереж. Найбільший показник аварійності у Луганській (58,9%) та Донецькій (54,6 %) областях. Серед каналізаційних мереж аварійними є 37,7%. Найбільший відсоток аварійних каналізаційних мереж у Харківській (63,8%), Донецькій (58,9%), Луганській (58,1%) та Запорізькій (49,9%) областях. Лише 30% сільських населених пунктів забезпечені централізованим питним водопостачанням. Цілодобове водопостачання населених пунктів та населення у 2018 р. забезпечувалося у 4 регіонах - Волинська, Рівненська, Харківська області та м. Київ. У 9 регіонах України для питних цілей використовується привізана вода – у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Херсонській областях.

Слабкість публічних інституцій на регіональному і місцевому рівні, що проявляється у відсутності ініціативи, досвіду та компетенцій щодо розв'язання проблем регіонального та місцевого значення, оперативного реагування на виклики, що постають, розроблення заходів щодо прискорення економічного розвитку територій.

Оцінка положення регіону в рейтингу національної економіки.

Міністерством розвитку громад та територій України проводиться моніторинг регіонального розвитку за індексами конкурентоспроможності регіонів та регіонального людського розвитку. Конкурентоспроможність регіону визначається як здатність території виготовляти продукцію та надавати послуги за умови ефективного використання існуючих факторів виробництва (економічного потенціалу), залучення існуючих та створення нових конкурентних переваг, збереження (підвищення) рівня життя при дотриманні міжнародних економічних стандартів. Конкурентні переваги регіонів забезпечуються наявністю та використанням природних ресурсів, сприятливими умовами для випуску продукції, наявністю кваліфікованої робочої сили, розвиненою науковою сферою, рівнем освіти та охорони здоров'я тощо.

Так, у 2018р. у 9 регіонах, а у 2017р. – у 13, індекс регіонального людського розвитку був нижчим за середній по Україні. Показник конкурентоспроможності регіонів також мав суттєві

Показники регіонального розвитку								
Регіони	Індекс регіонального людського розвитку							Індекс конкуренто-спроможності регіонів
	Стара методика розрахунку				Нова методика розрахунку			
	2006	2010	2015	2017	2017	2018	2019	
Вінницька	3,5363	3,5251	3,7291	3,8566	0,63	0,65	0,643	0,155
Волинська	3,3710	3,5260	3,8250	3,8109	0,65	0,64	0,663	0,178
Дніпропетровська	3,5901	3,6140	3,7816	3,7686	0,64	0,61	0,657	0,233
Донецька	3,5550	3,5247	-	-	-	-	-	0,061
Житомирська	3,2804	3,3373	3,5712	3,5472	0,62	0,59	0,632	0,135
Закарпатська	3,9580	3,8340	4,0275	4,0233	0,66	0,70	0,677	0,145
Запорізька	3,5292	3,6401	3,9546	3,8184	0,63	0,64	0,642	0,207
Івано-Франківська	3,6283	3,6198	3,8923	4,1554	0,65	0,71	0,685	0,157
Київська	3,4985	3,8014	3,8592	3,7541	0,70	0,63	0,724	0,202
Кіровоградська	3,3017	3,3593	3,5650	3,5257	0,61	0,59	0,608	0,129
Луганська	3,3164	3,5344	-	-	-	-	-	0,054
Львівська	3,7624	3,7764	4,0810	4,1307	0,71	0,69	0,724	0,248
Миколаївська	3,6281	3,5967	3,8199	3,8647	0,63	0,64	0,639	0,178
Одеська	3,5255	3,7470	3,7879	3,7100	0,63	0,63	0,659	0,233
Полтавська	3,7184	3,7260	3,8530	3,9103	0,63	0,66	0,650	0,164
Рівненська	3,5647	3,6082	3,7163	3,6576	0,65	0,61	0,668	0,182
Сумська	3,4829	3,5772	3,6951	3,7425	0,64	0,62	0,635	0,155
Тернопільська	3,4491	3,6305	3,8709	3,9749	0,67	0,66	0,682	0,174
Харківська	3,7345	3,8512	4,1996	4,0564	0,68	0,69	0,702	0,261
Херсонська	3,3352	3,4265	3,6090	3,5438	0,62	0,59	0,615	0,136
Хмельницька	3,3717	3,5575	3,6479	3,6188	0,64	0,61	0,658	0,158
Черкаська	3,5824	3,7848	3,7772	3,7286	0,64	0,61	0,633	0,157
Чернівецька	3,5888	3,8510	4,1321	4,2294	0,69	0,71	0,691	0,171
Чернігівська	3,3353	3,5215	3,6709	3,7247	0,61	0,61	0,609	0,122

Таблиця 4. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу у період 2002-2019 рр., грн

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²	2016 ²	2017 ²	2018 ²	2019 ²
Україна	7273	9372	11630	15496	20495	19832	23600	28488	32002	33473	36904	46413	55899	70233	84235	94661
області																
Вінницька	4700	5966	7328	9159	12061	12145	14332	17768	20253	22303	27249	37270	46615	58384	71104	83175
Волинська	4771	6285	7397	9711	12340	11796	13916	16993	19249	19817	23218	30387	34310	49987	58297	73215
Дніпропетровська	8609	11909	15239	20868	30918	27737	34709	42068	44650	46333	53749	65897	75396	97137	114784	122379
Донецька	9713	12490	15725	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318	39411	45959	49422
Житомирська	4397	5554	6636	8485	11545	11419	14616	17184	19551	20286	23678	30698	38520	49737	62911	70247
Закарпатська	4238	5373	6576	8452	10626	10081	12278	14455	17088	17044	19170	22989	25727	34202	41706	48861
Запорізька	8093	10683	13369	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729	75306	85784	91498
Івано-Франківська	5238	6916	8157	10055	12940	12485	14814	19386	23379	24022	27232	33170	37220	46312	57033	63254
Київська	6652	8673	10918	15033	20593	21769	26140	34420	40483	39988	46058	60109	74216	90027	112521	123267
Кіровоградська	5122	6394	7723	9546	13515	13096	15533	19918	22082	25533	29223	39356	47469	55183	67763	77816
Луганська	5973	8131	10085	13628	18338	16562	19788	25067	25950	24514	14079	10778	14251	13883	16301	18798
Львівська	5396	6657	8351	10915	13902	14093	16353	20490	24387	24937	28731	37338	45319	58221	70173	85198
Миколаївська	6424	7801	9769	12227	16175	17050	20276	23402	24838	27355	30357	41501	50091	60549	70336	82149
Одеська	7028	8619	10379	13827	19638	20341	22544	25748	27070	29118	31268	41682	50159	62701	72738	82903
Полтавська	8841	11574	14330	18500	22476	22337	29652	35246	38424	39962	48040	66390	81145	106248	123763	134449
Рівненська	4817	6269	7724	9695	12217	11699	13785	16735	18860	19003	24762	30350	33958	42038	49044	58332
Сумська	5009	6497	7848	10249	13622	13631	15711	19800	21722	23517	26943	37170	41741	51419	62955	70576
Тернопільська	3516	4603	5819	7510	9688	10240	11713	15055	16644	16819	20228	24963	29247	38593	46833	54833
Харківська	7182	9025	11353	15645	21294	21228	23639	27966	29972	31128	35328	45816	57150	69489	86904	92864
Херсонська	4546	5713	6744	8122	11944	12256	14346	16990	17910	19311	21725	30246	36585	45532	52922	59987
Хмельницька	4549	5764	7023	9100	11932	11780	13602	17260	19920	20165	24662	31660	37881	49916	59583	65916
Черкаська	4853	6681	8209	10331	14581	14393	17325	21082	24558	26168	30628	40759	48025	59697	76904	86319
Чернівецька	3589	4654	5650	7369	9771	9383	10939	13228	14529	15154	16552	20338	23365	31509	37441	46136
Чернігівська	5163	6474	7714	10081	13213	13121	15406	19357	22096	22603	26530	35196	41726	55198	69725	78118
м.Київ	23130	28780	35210	49795	61592	61088	70424	79729	97429	109402	124163	155904	191736	238622	283097	320885

Аналіз показників в таблиці 4 засвідчує, що протягом 2005-2019 рр. – періоду реалізації ДСРР на 2006-2015 рр. та ДСРР на 2015-2020 рр. диференціація регіонів мала тенденцію до посилення. Середньостатистичному регіону для подолання половини відстані до стійкого стану потрібно 14,6 років.

Узагальнивши вищезазначене, до найбільш значимих проблем регіонального соціально-економічного розвитку України сьогодні слід віднести такі:

- невідповідність наявної в Україні системи адміністративно-територіального устрою сучасним умовам господарювання та вимогам ефективності публічної влади;
- зростання ресурсо- та енергоємності виробництва;
- збереження сировинної орієнтації економіки регіонів України;
- орієнтація виробництва регіональних економік на нижчі технологічні уклади;
- незбалансованість та диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів та її поглиблення (диференціація регіонів та територіальних громад за доходами бюджетів; зростання диференціації в доходах населення);
- деградація сільської поселенської мережі, внаслідок переміщення населення у міста;
- недосконалість механізмів фінансово-бюджетного стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів;
- недостатня щільність та розгалуженість взаємовідносин між регіонами;
- низький рівень співпраці та взаємодії між регіональними та територіальними суб'єктами;
- відсутність чіткого виконання стратегічних планів та програм, наявність проблем фінансування їх виконання;
- висока залежність виробничих структур регіонів від імпорту продукції та ресурсів, у тому числі первинних ресурсів та коливань цін на них на світовому ринку;
- незадовільна швидкість реагування та прийняття заходів щодо зменшення впливу проявів негативних змін, викликаних кризами світової економіки;
- низька швидкість та адаптивність економіки регіонів до зрушень у державній економічній політиці;
- неузгодженість більшості стратегічних заходів на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- незадовільно низький рівень конкурентоспроможності регіональних систем на міжнародному ринку;
- технологічне відставання розвитку продуктивних сил регіонів від світових тенденцій;
- недостатній рівень впровадження інноваційних технологій та виробництва інноваційної продукції як на регіональному та загальнодержавному, так і на світовому ринках;
- низький ступінь диверсифікованості економіки регіонів.

Регіональна політика: зміст та основні завдання. *Державна регіональна політика* – система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності (Закон України «Про засади державної регіональної політики»).

Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання.

Державна регіональна політика реалізується **на принципах:**

1) законності: відповідність Конституції та законам України, міжнародним договорам, України;

2) співробітництва: узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування,

3) паритетності: забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

4) відкритості: забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику;

5) субсидіарності: передача владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації;

6) координації: взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях;

7) унітарності: забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;

8) історичної спадкоємності: врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів;

9) етнокультурного розвитку: відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури,

10) сталого розвитку: розвиток суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь;

11) об'єктивності: розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі показників, яких реально досягти та які можливо оцінити.

Об'єктами державної регіональної політики є територія регіонів, макрорегіонів (частина території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку), мікрорегіонів (частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку).

Суб'єкти державної регіональної політики: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні (Міністерство громад та територій України) та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Основні пріоритети державної регіональної політики:

1) стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання потенціалу регіонів для створення повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей;

2) зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку;

3) формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проектів підвищення конкурентоспроможності територій;

4) стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір, подолання міжрегіонального відчуження;

5) визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення проблем;

6) створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах;

Регіональна політика складається з двох аспектів – політичного і економічного.

Політичний аспект включає розподіл повноважень між різними рівнями державної влади. З позицій поділу повноважень між органами державної влади, що діють на рівні країни в цілому і

на рівні регіонів, виділяють дві ідеалтипові моделі територіально-державного будівництва – федералізм та унітаризм.

Економічний аспект складається з державного регулювання фінансових потоків між територіями і центром з метою підвищення ефективності регіональних економік, вирівнювання економічного розвитку регіонів.

До основних елементів регіональної політики відносять: економічну, інвестиційну, бюджетну, податкову, тарифну, інституціональну та соціальну політику.

Документи, що визначають державну регіональну політику:

- 1) Державна стратегія регіонального розвитку України;
- 2) План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України;
- 3) регіональні стратегії розвитку;
- 4) плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку;
- 5) інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів.

Економічний розвиток регіонів України у 90-ті роки ХХ і на початку ХХІ ст. відбувався під впливом ендогенних (кількість і якість ресурсів, переваги геополітичного розташування) та екзогенних факторів (інструменти державної регіональної політики). Для підвищення ефективності регіональної політики, як екзогенного фактору регіонального розвитку, в Україні із 2005 р. запроваджено стратегічне планування регіонального розвитку шляхом реалізації Державних стратегій регіонального розвитку (ДСРР). У 2021 р. прийнято вже третю ДСРР на період до 2027 р.

Таблиця 5

Цілі Державних стратегій регіонального розвитку України

Назва стратегії	Цілі стратегії
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року.	Створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення.
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.	Забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання.
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 р.	Розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах. Стратегічні цілі: 1. Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах. 2. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів. 3. Розбудова ефективного багаторівневого врядування.

Удосконалення механізмів державної регіональної політики має бути направлено на:

- підвищення якості управління та адміністрування;

- залучення партисипативних інститутів суспільного впливу шляхом набуття ознак публічної політики через зростання ролі питань консенсусу і збалансованості інтересів різних груп населення та залучення їх до постановки та вирішення місцевих проблем;
- актуалізація та поширення інструментів державно- і муніципально-приватного партнерства;
- підвищення рівня взаємоузгодженості управлінських рішень між ієрархічними рівнями влади;
- досягнення компліментарності через узгодження секторальних реформ;
- забезпечення системного стратегування та програмно-цільового програмування;
- дотримання балансу між інструментами вирівнювання і стимулювання розвитку регіонів;
- зростання ролі фінансових інструментів стимулювання регіонального та місцевого розвитку;
- взаємоузгодженість політики стимулювання розвитку «точок зростання» та підтримки економічно менш розвинутих та депресивних територій;
- залучення «м'яких» інститутів як обов'язкових чинників сприяння сталому розвитку регіонів;
- впровадження нових управлінських технологій (наприклад, електронні адміністративні послуги чи міжмуніципальне партнерство);
- імплементація інституційного базису регіональної політики ЄС;
- гармонізація внутрішньосистемних заходів регіональної політики та зовнішніх впливів тощо. Акцентуємо увагу на необхідності підвищення ролі територіальних громад як первинної ланки активної регіональної політики.

Удосконалення регіональної політики та механізмів її реалізації має відбуватись за умов забезпечення комплексного підходу до управління регіональним розвитком, що забезпечить:

- збалансування управлінських впливів шляхом покращення координації політики між різними рівнями державної влади і місцевим самоврядуванням; горизонтальної інтеграції всіх секторальних політик, що забезпечуватиме синергетичний ефект управлінських рішень. В цьому контексті вкрай важливим є також питання узгодженості міської та регіональної політики;
- врахування територіальної специфіки, яка має сприяти дієвості управлінських впливів на локальному рівні;
- створення умов для розвитку мережових форм економічних суб'єктів на міжрегіональному, макрорегіональному, національному і міждержавному рівнях тощо.

Тема 9. Структурна перебудова національної економіки

1. Структура національної економіки: сутність та основні види
2. Проблеми та перспективи структурних перетворень в галузях національної економіки України
3. Поняття, цілі та основні напрямки структурної перебудови національної економіки

Сутність структури економіки. Економіка будь-якої країни є складною системою, тобто сукупністю якісно визначених елементів або підсистем, між якими існує закономірний зв'язок. Співвідношення, які відбивають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки в процесі її розвитку, характеризуються поняттям «*структура економіки*».

Вчені виділяють такі основні види структурних співвідношень на макроекономічному рівні: відтворювальні, соціальні, галузеві, регіональні, зовнішньоекономічні.

Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання; між заміщенням використаних засобів

виробництва та доданою вартістю; між споживанням і нагромадженням, між виробничими галузями та інфраструктурою.

Пропорція між заміщенням використаних засобів виробництва та доданою вартістю характеризує співвідношення вартості зношених основних засобів (амортизація) і вартості спожитих у виробництві інструментів та інвентарю та величини доданої вартості (чистої продукції) за рік. Пропорція між нагромадженням та споживанням виражає співвідношення частин чистої продукції, спрямовуваних на виробниче нагромадження та створення резервних фондів (у сумі вони становлять фонд нагромадження), і вартості матеріальних благ, використовуваних на особисте споживання працівниками та виробниче споживання підприємствами (у сумі вони становлять фонд споживання).

Співвідношення між споживанням та нагромадженням залежить від багатьох факторів, що з них головними є:

- величина доходів і податків;
- вартість факторів виробництва - матеріальних ресурсів, робочої сили, капіталу (рівня процентної ставки);
- обсяги нематеріальних активів (інформація, технології і т. п.);
- співвідношення між попитом і пропозицією;
- стабільність грошового обігу;
- стабільність політичної ситуації та законодавства;
- стан навколишнього природного середовища тощо.

Пропорція між споживанням і нагромадженням, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, а з іншого - рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб у межах національної економіки.

До відтворювальних пропорцій, що обумовлюють темпи структурних зрушень в економіці, відносять також пропорцію між галузями, які виробляють продукцію в матеріальній формі, та галузями, які забезпечують їх функціонування (інфраструктурою). Інфраструктура поділяється на дві групи: виробничу та невиробничу. До першої групи входять галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво: зв'язок, залізничний та автомобільний транспорт, шляхове господарство, енерго-, водо- та газопостачання, природоохоронні споруди тощо; до другої - галузі, які опосередковано пов'язані з виробництвом: загальна й професійна освіта, охорона здоров'я та ін.

Розвиток економіки, її ефективність безпосередньо залежать від стану та рівня розвитку інфраструктури. З іншого боку, розвиток інфраструктури потребує великих капітальних вкладень і, як правило, не дає швидкої віддачі. Однак скорочення інвестицій в інфраструктуру, що призводить до занепаду цієї сфери, негативно позначається на ефективності виробництва, темпах науково-технічного прогресу, якості продукції. Тому в більшості промислово розвинених країн світу динамічний розвиток інфраструктури є одним з головних напрямів державної інвестиційної політики.

Визначальна роль у структурній характеристиці економіки належить *галузевій структурі*. Характер галузевої структури економіки пов'язаний із сучасним станом суспільного поділу праці, тобто з процесами диференціації та інтеграції в структурних перетвореннях національного господарського комплексу на шляху від централізованої до ринкової економіки.

Основу галузевої структури сьогодні становлять макропропорції між секторами економіки, між групами галузей, що мають однакові економічні характеристики. Згідно із системою національних рахунків, рекомендованою ООН у 1993 році, економіка поділяється на п'ять секторів:

- нефінансові корпорації;
- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;

- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

У складі нефінансового (виробничого) сектору виділяють три групи галузей:

- перша - галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів;
- друга – галузі, зайняті переробкою цих ресурсів і виготовленням готової продукції;
- третя - сфера послуг у широкому розумінні, включаючи інформаційне обслуговування

виробництва.

Науково-технічна революція породжує зміну співвідношень між названими групами галузей. Вона зумовлює зменшення питомої ваги першої групи, а також зменшення, хоча й повільне частки другої групи. Водночас швидко зростає питома вага третьої групи, виникають різноманітні нові види послуг (інформаційних, науково-технічних, комунікаційних, фінансових тощо). Важливі структурні зміни відбуваються на рівні виробництва, які витрачають багато коштів на наукові дослідження (так звані наукомісткі виробництва).

Велике значення з погляду аналізу сучасних структурних зрушень має *регіональна структура* економіки. Ключовим моментом формування певних територіальних утворень різних рівнів є взаємодія економічних інтересів господарських систем і населення даної території, наявність корисних копалин і сировинної бази, природні умови, культура, традиції і т. п. На цій підставі формуються два типи регіональних систем: перший пов'язаний з розподілом економіки на економічні райони, територіальні виробничі комплекси, спеціальні економічні зони; другий - з адміністративно-територіальним поділом України: це економіка АР Крим, областей, районів.

Важливою характеристикою економічної системи є її *соціальна структура*. Соціальна структура відбиває розподіл народного господарства за формами власності, за організаційно-правовими формами підприємництва, за рівнем доходів певних верств населення.

Своєрідним дзеркалом стану економіки є *структура зовнішньої торгівлі*. Так, наприклад, для індустріально розвинених країн характерна висока питома вага експорту промислової продукції, особливо кінцевої, з високим технологічним рівнем, наукомісткої. В експорті більшості країн, що розвиваються, переважають сировина та матеріали.

Проблеми та перспективи структурних перетворень в галузях національної економіки України. Структура економіки України формувалась у єдиному народногосподарському комплексі колишнього СРСР, і її оптимізація здійснювалась, виходячи із загальносоюзних інтересів. Це спричинило нагромадження певних структурних диспропорцій.

На момент отримання незалежності структура економіки України характеризувалася такими диспропорціями:

- втратою прогресивної соціальної орієнтованості, невідповідністю потребам людини. Питома вага предметів споживання у загальному обсязі продукції промисловості 1988 р. становила лише 33,1 %, тоді як у країнах із високорозвиненою ринковою економікою цей показник сягає 50- 60 %;

- порушенням оптимальних відтворювальних пропорцій, передусім переважним розвитком виробництва засобів виробництва (група «А») порівняно з виробництвом предметів споживання (група «Б»);

- різкою диференціацією технічного рівня виробництва у різних галузях, а також на підприємствах однієї галузі, що є наслідком диспропорцій у сфері інвестування, розподілі матеріальних ресурсів, ціноутворенні, які панували в адміністративно-командній системі;

- ресурсомістким і переважно витратним характером виробництва, який знижує конкурентоспроможність товарів на світовому ринку;

- низькою «товарністю» кінцевої продукції, сировинною та напівфабрикатною

спрямованістю експорту.

Дуже небезпечним явищем, з огляду на потреби розвитку людського капіталу країни, є зниження в структурі економічних потоків ролі науки та наукового обслуговування, а також культури та мистецтва.

Наразі відтворювальна структура економіки України має такі особливості:

- висока питома вага проміжного споживання у структурі (в середньому за досліджуваний період 56 %),
- найвищий рівень рентабельності операційної діяльності має добувна галузь – 77,2 %;
- зношеність основних засобів в середньому по економіці становила до 60 % у 2022 р. (за наявності динаміки щодо зменшення ступеню зносу за окремими видами діяльності);
- амортизація (питома вага у структурі операційних витрат), як один із факторів економічного зростання, зросла у 2,5 рази протягом 2010-2022 рр., але у порівнянні із розвинутими країнами, знаходиться на низькому рівні;
- валове нагромадження основного капіталу на рівні 12% є недостатнім у порівнянні з аналогічним показником країн-лідерів за темпами економічного зростання;
- темпи зростання капітальних інвестицій є недостатніми, (у 2015, 2020 динаміка була від'ємною у порівнянні із попередніми роками);
- висока енергоємність ВВП;
- тенденції зростання питомої ваги сфери послуг відповідають загальносвітовим економічним структурним зрушенням, але значна питома вага у структурі ВДВ припадає на переробну промисловість – 8,4% та сільське господарство – 7,5%;
- територіальна структура економіки має розрив у обсягах валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу, заробітній платі, обсягах реалізованої промислової продукції, експорту, рівні залучення капітальних інвестицій на одну особу;
- у структурі зайнятості висока питома вага припадає на промисловість (14,8%) і сільське господарство (17,2%);
- український експорт товарів зберігає свою сировинну спеціалізацію з переважанням низькомаржинальної продукції рослинництва.

Поняття, цілі та основні напрямки структурної перебудови національної економіки.

Структурна політика держави - це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних соціальних проблем сьогодення. На практиці існує два типи структурної політики: пасивна й активна. У кінцевому підсумку, вони різняться між собою ступенем втручання держави в структурні зрушення.

Пасивна структурна політика полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях. Структура змінюється внаслідок змін у нормах прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає проти інших галузей. Капітал з інших галузей вилучається власниками і вкладається в галузі з підвищеною нормою прибутку. Виробництво товарів цієї галузі збільшується і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає меншою за середню. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі і вкладати в іншу, де забезпечується норма прибутку не менша за середню.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко

застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Концепція активної структурної політики ґрунтується на чіткому визначенні найбільш ефективних напрямів структурної трансформації економіки, до яких можна віднести:

- зростання виробництва в галузях, які забезпечують значну частину експортної продукції;
- зростання виробництва в галузях, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорتنу продукцію. Перш за все це стосується галузей, які виробляють споживчі товари та продукти харчування;
- розвиток виробництва товарів, конкурентоспроможних на світовому ринку;
- підтримка виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології з метою скорочення попиту на дефіцитні для країни ресурси;
- зростання виробництва в галузях, які здатні підвищити науково-технічний рівень та якість продукції. Це стосується галузей із високотехнологічною та наукомісткою продукцією;
- скорочення виробництва в депресивних галузях.

Перелік основних напрямів державної структурної політики постійно змінюється залежно від актуальних завдань та умов розвитку економіки.

Держава може здійснювати структурну політику за допомогою методів прямого та непрямого регулювання.

До методів *прямого регулювання* належать: надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок, субсидій, дотацій, позичок на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів; використання системи державних замовлень і закупівель; методи індикативного планування тощо.

До методів *непрямого регулювання* належать: надання податкових і кредитних пільг із диференціацією за відповідними галузями та виробництвами, які визнані пріоритетними; здійснення політики прискореної амортизації, цінової та експортно-імпоротної політики, у тому числі встановлення різних імпорتنих та експортних тарифів тощо.

Основними пріоритетами структурної політики України є наступні:

- проведення ревізії існуючих державних програм розвитку окремих видів діяльності, територій, інфраструктурних об'єктів з метою оцінки доцільності їх подальшої реалізації та наявності належного фінансового забезпечення, а також можливості залучення до програм іноземних інвесторів;
- аналіз ефективності системи галузевих пільг на предмет досягнення поставлених при їх запровадженні економічних та соціальних цілей;
- перехід від галузевих пріоритетів розвитку до підтримки певних напрямів, стадій та процесів поширення нових виробництв і технологій;
- визначення пріоритетів залучення іноземних інвестицій;
- внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів та їх проектів у сферах, що регулюють інноваційну діяльність підприємств, шляхом конкретизації переліку об'єктів, які належать до інновацій, та умов надання податкових пільг по доходах від інноваційної діяльності;
- запровадження системи підтримки високотехнологічного експорту шляхом сприяння просуванню української продукції на зовнішній ринок, спрощення та прискорення процедури експортного контролю;
- проведення оцінки ефективності програм державної підтримки підприємництва і визначення причин, які блокують вихід економіки із тіні.

Тема 10. Економічне зростання в національній економіці

1. Сутність, теорії та моделі економічного зростання національної економіки
2. Чинники та джерела економічного зростання
3. Стратегічні моделі економічного розвитку країн з транзитивною економікою

Сутність економічного розвитку та основні показники його рівня. У найзагальнішому

вигляді *розвиток* визначається як необоротна, спрямована, якісна, закономірна зміна об'єктів будь-якої природи. Розвиток – це рух, який призводить не лише до кількісних змін, а й породжує нову якість.

Економічний розвиток – це перехід від одного стану економіки до іншого, який характеризується зміною виробництва товарів та послуг.

Для оцінки рівня економічного розвитку використовують систему показників, яка включає:

- валовий внутрішній продукт на 1 особу населення;
- виробництво основних видів продукції на душу населення;
- рівень та якість життя населення.

Інтегральним показником економічного розвитку є *індекс людського розвитку (ІЛР)* (до 2013 року – Індекс розвитку людського потенціалу). Цей показник розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Був розроблений у 1990 році.

Економічне зростання та його типи. Однією із форм розвитку є *економічне зростання*. Дослідження проблеми економічного зростання почалося ще у 18-19 століттях (Сей, Тюнен), а в кінці 30-х років 20 ст. вивчення цієї проблеми виділилось в окремий напрям. Основоположниками теорії зростання вважаються американський економіст Е. Домар і англієць Р. Харрод.

На сьогодні не існує єдиного тлумачення категорії економічного зростання. Суть економічного зростання визначається по-різному. Декілька визначень поняття «економічне зростання»:

- це реальний приріст обсягу ВВП в результаті збільшення кількості факторів виробництва чи вдосконалення техніки і технології;
- це збільшення реального обсягу ВВП на 1 особу населення;
- це збільшення виробництва реального ВВП в умовах повної зайнятості та стабільного рівня цін;

Отже, переважає думка, що *економічне зростання* – це такий економічний розвиток, коли протягом певного періоду кількісно і якісно зростає суспільне виробництво.

Значення економічного зростання для країни проявляється у збільшених можливостях вирішення національних проблем, зокрема: зростання реального продукту; розв'язання соціально-економічних проблем; підвищення життєвого рівня населення; задоволення нових потреб суспільства; зміцнення зовнішньоекономічних позицій держави.

Типи економічного зростання:

– за *темпами збільшення головних економічних показників* (ВВП, ВВП на душу населення, ефективність виробництва тощо) розрізняють повільне, бурхливе та стає економічне зростання;

– за *характером взаємодії національної та світової економіки* – експорторозширююче (випереджаючими темпами зростають галузі промисловості та види діяльності, продукція яких експортується), імпортоване, імпортозаміщуюче, розорююче зростання;

– за *ступенем використання економічних ресурсів* - екстенсивне та інтенсивне зростання. *Перше* відбувається за рахунок застосування додаткових ресурсів, горизонтального розширення виробництва, при цьому рівень продуктивності праці залишається незмінним. *Інтенсивне економічне зростання* характеризується застосуванням нових, більш продуктивних технологій, обсяг витрачених ресурсів залишається незмінним, але зростає їх продуктивність. Тож, якщо межі екстенсивного зростання чітко окреслюються наявними ресурсами, то інтенсивне в цьому аспекті не обмежується та є основою постійного підвищення обсягу випуску

та добробуту населення.

Основні показники економічного зростання:

1. *Темп зростання ВВП* – визначається як відношення ВВП у поточному періоді до його значення у базовому періоді.

2. *Темп приросту ВВП* – це відношення абсолютного приросту ВВП до його початкового значення, показує процентну зміну ВВП, або від темпу зростання віднімається 100 %

3. *Темп приросту ВВП на 1 особу населення* – розраховується як відношення абсолютного приросту ВВП у розрахунку на 1 особу населення до початкового значення цього показника:

Темпи економічного зростання найчастіше виступають основним критерієм економічного розвитку. Тільки безперервне економічне зростання дає можливість країні зайняти передові позиції в світі.

Темпи світового економічного зростання за останні 100 років за показником реального ВВП становили в середньому 3,2%, що призводило до подвоєння національного багатства за кожні 22 роки. Темпи зростання у розрахунку на душу населення становили 1,6%, що забезпечувало подвоєння цього показника кожні 39 років.

Економічне зростання у більшості країн світу складає декілька відсотків на рік. Так, за останні п'ять років темпи приросту реального ВВП у країнах Європейського Союзу становлять в середньому трохи більше 2%.

Відомо, що США знадобилося 47 років, щоб подвоїти ВВП на душу населення, Японії – 33, Індонезії – 17, Південній Кореї – 10 років. Щоб наблизитися до середньосвітового рівня за умови середнього темпу економічного зростання світової економіки в 1,6%, Україні необхідно протягом 30 років підтримувати 7% економічного зростання або подвоювати цей показник кожні 10 років.

Чинники та джерела економічного зростання.

Чинники економічного зростання можна розділити на такі групи:

1) чинники пропозиції:

- природні – кількість і якість природних ресурсів;
- капітал – кількість і якість використовуваного капіталу;
- праця – кількість і якість трудових ресурсів;
- технологія – способи сполучення елементів виробництва;
- інновації – результат науково-технічного прогресу;
- інформація.

Серед цих чинників важливий – *підвищення продуктивності праці*.

2) чинники попиту (податковий тиск, ефективність кредитно- банківської системи, розширення експортних поставок, зростання споживчих, інвестиційних та державних витрат).

Вплив чинника попиту проявляється в певному рівні сукупних видатків споживачів. Попит формується доходами громадян, які використовуються для споживання, державними витратами, а також, попитом на капіталовкладення, що направляються на інвестиції. Запити споживачів є стимулом для розвитку підприємств та повнішого використання наявних ресурсів. Незавантаження виробничих потужностей сповільнює економічне зростання, оскільки спостерігається недовиробництво продукції. Забезпечення повного використання збільшених обсягів усіх ресурсів потребує підвищення загального рівня сукупного попиту та окремих його видів.

3) чинники розподілу (структурна політика – забезпечує оптимальний розподіл ресурсів; діюча система розподілу доходів).

Економічне зростання в значній мірі залежить від чинників розподілу, оскільки дії в цій сфері відображають елементи раціоналізму та справедливості відносин у суспільстві та в значній мірі впливають на трудову діяльність його членів. Ці фактори проявляють свій вплив як у сфері постачання, так і в сфері виробництва. В умовах недостатності ресурсів економічна політика має

бути націлена на найекономніше їх використання з метою виробництва найважливіших для суспільства товарів і послуг.

Суспільний процес відтворення, як правило, відбувається на розширеній основі, коли частина доходів направляється на розширення загального випуску продукції. Для розширення цих можливостей необхідним стає такий розподіл зростаючих обсягів ресурсів та доходів, який би оптимізував кількість затрачених активів з кількістю корисної для суспільства продукції. Така розподільча діяльність стає чинником подальшого економічного зростання.

4) інституційні чинники – державна політика в різних сферах економіки та суспільного життя.

Інституційний чинник впливу на економічне зростання є чи не найвагомішим. Адже від діючого порядку в країні, чинного законодавства, прийнятих процедур створення чи припинення діяльності підприємств, інших правил ведення бізнесу залежить і формується відповідна підприємницька атмосфера, дружнє, байдуже чи агресивнє зовнішнє середовище. Державні важелі впливу, як то податкова, кредитна, бюджетна, валютна та інші складові економічної політики, або стимулюють та сприяють економічному зростанню, або навпаки – створюють перешкоди та стримують його. Особливо негативний вплив для розвитку економіки мають такі явища, як корупція, хабарництво і здирицтво.

Стратегічні моделі економічного розвитку країн з транзитивною економікою.

Стратегічним джерелом сучасного економічного зростання є цілісний комплекс внутрішніх найактивніших складових технологічних, економічних і соціальних укладів суспільства. Серед них:

– п'ятий і шостий технологічні уклади, основу яких складають електронна промисловість, інформаційні технології та комунікації, виготовлення конструкційних матеріалів із заданими властивостями, використання природного газу в якості провідного енергоносія, перевезення повітряним і трубопровідним транспортом; біотехнологія, генна інженерія, штучний інтелект, космічна техніка;

– високоінтелектуальний і кваліфікований людський капітал з домінуючими рисами економічного активізму, патріотизму та соціальної відповідальності.

Очікуваний успіх держави безпосередньо визначається її потенційною конкурентоспроможністю, підойми якої на початку XXI-го сторіччя закладаються вже не стільки ресурсно-технологічними порівняльними перевагами, скільки складною системою взаємопов'язаних детермінант. Стрижнем останньої є наявність інтегративних ядер саморозвитку національної економіки і відповідних відтворювальних контурів – кластерів технологічно пов'язаних, сполучених і підтримуючих галузей, що органічно поєднують всі складові життєвого циклу продукції, дозволяють досягти максимального ефекту опанування крупних сегментів світового ринку й є носіями економічного зростання.

Концепція сталого розвитку. Ідея сталого розвитку виникла з метою подолання труднощів, які почалися в 70-80-х років XX ст. поряд із нарощуванням матеріального виробництва, а саме:

- обмеженістю природних ресурсів;
- несприятливою демографічною ситуацією;
- катастрофічно швидким руйнуванням природного довкілля;
- зростаючою загрозою здоров'ю та життю самої людини.

Концепція сталого розвитку базується на правах людини та народів щодо отримання рівності на розвиток. Ця ідея була підтримана Генеральною Асамблеєю ООН в 1979 році. Пізніше всі учасники ООН зобов'язувалися створювати разом та індивідуально необхідні умови для реалізації права на розвиток. Право на розвиток є результатом забезпечення всіх прав людини.

Сталий розвиток – це модель бажаного розвитку суспільства, що базується на оптимізації

всіх видів діяльності людства та умов природного середовища. Сталий розвиток має три виміри – економічне зростання, соціальний прогрес та охорону навколишнього середовища.

Економічний вимір сталого розвитку передбачає, по-перше, зростання благополуччя членів суспільства, по-друге, ліквідацію бідності шляхом ефективного використання ресурсів, по-третє, збалансоване зростання країн з різними рівнями розвитку. Причому наголос робиться на другій частині завдання, чим підкреслюються гуманність цілей розвитку. Економічна складова характеризує економічні відносини, їх ефективність та рівень.

Соціальний вимір передбачає забезпечення в кожній країні людських прав та свобод, плюралізму, демократії, побудови громадянського суспільства, створення можливостей та доступу до основних освітніх, медичних, культурних послуг тощо. Соціальна складова характеризує соціальні відносини членів суспільства, держави та громадянина, можливості та рівень розвитку особистості.

Екологічний вимір передбачає захист навколишнього природного середовища, екосистеми, збереження флори та фауни, раціональне використання всіх мінеральних, біологічних, екологічних та інших видів ресурсів. Екологічна складова характеризує взаємовідносини людини та природи, систем господарювання та екобіологічних систем, їх відповідність один одному, перспективність та гармонійність подальшого розвитку.

Тема 11. Державність та державне управління економікою

1. Державність та державний суверенітет в розвитку національної економіки
2. Державне регулювання як головна функція державного управління економікою, його форми та методи.
3. Сутність, характерні риси, принципи побудови та завдання системи державного управління
4. Система органів державного управління національною економікою

Державність та державний суверенітет в розвитку національної економіки.

Серед цілого ряду ознак розвитку національної економіки на першому місці знаходиться верховенство і суверенітет державної влади. Суть його полягає в тому, що держава при всьому соціальному, культурному, національному, конфесійному та інших формах плюралізму існує як одна єдина влада, на території, що підпадає під юрисдикцію даної держави, не може бути іншої владної структури. Це питання зачіпає не тільки ієрархію владних структур в рамках конкретної держави, але і місце саме цієї держави у ряді інших держав світової спільноти.

Термін «держава» має декілька значень.

1. **Держава** – визнаний міжнародною спільною геополітичний суб'єкт, який характеризується територіальною відокремленістю та цілісністю, суверенітетом, незалежністю та самостійністю в зовнішніх і внутрішніх справах (близький синонім до терміну «країна»).
2. **Держава** – інституційна форма організації політичної спільноти, представлена системою спеціальних інститутів, органів і правил, що упорядковує політичне й економічне життя суспільства та забезпечує реалізацію суспільних (національних) інтересів.
3. **Держава** – структурний елемент соціально-економічних систем, результат їх еволюції та структурного ускладнення, розвитку суспільного поділу праці, виділення управління в особливий вид суспільної діяльності та його інституціоналізації.

Суверенітет держави має на увазі, що всі громадські організації, партії, сім'ї, асоціації тощо позбавлені влади і займають підпорядковане державі положення. Суверенітет включає такі принципи, як єдність і неподільність території, недоторканність територіальних меж і невтручання у внутрішні справи. Причому якщо яка-небудь сусідня держава претендує на частину території цієї держави або прагне ущемляти її інтереси, то вважається, що дана держава не володіє повним суверенітетом. Один з батьків-засновників теорії національного або

державного суверенітету Ж. Боден навіть стверджував, що без суверенітету не має і не може бути держави. І дійсно, суверенітет складає одну з основоположних характеристик держави. Його значущість полягає в тому, що державі цілком і виключно належить верховна влада над всіма іншими конкретними формами і проявами влади на всій території.

Суверенна влада не залежить від якої-небудь іншої влади, навпаки, решта всіх влад залежать від неї. Держава може бути тільки суверенною. Суверенітет визначає саму наявність держави. Причому в демократичній правовій державі він належить виключно народу. Тому і говорять про суверенний народ, від якого виходить вся владна система в державі.

З суверенітету випливає такий важливий принцип держави, як загальність, який полягає в тому, що закони, які приймаються вищим керівництвом держави, однаково обов'язкові для всіх громадян. Для держави не мають значення соціальне походження, національність, суспільний статус того або іншого громадянина. Її завдання полягає в тому, щоб захищати інтереси і права всіх громадян всіма наявними в її розпорядженні засобами. Володіючи досконалою внутрішньою організацією, держава може домогтися ефективного підпорядкування справі, реалізації своїх цілей.

У всіх цих аспектах основоположними ознаками сучасної демократичної держави є її абстрактність, безособовість й анонімність. Дані аспекти дають державі можливість об'єктивно відноситися до всіх громадян, не допускати особистих симпатій і антипатій при вирішенні найважливіших завдань, що зачіпають ті або інші групи населення. Поєднання суверенітету й правового характеру забезпечує єдиний, обов'язковий для всіх правовий порядок, рівність всіх громадян і принцип рівного забезпечення їх прав. Держава і право завжди взаємообумовлені і знаходяться в залежності від рівня духовного, соціально-політичного, етичного і економічного розвитку даного суспільства.

Держава виступає найважливішим чинником соціально-економічного і духовного розвитку суспільства, інтеграції різних груп навколо загальноновизнаних цілей національного економічного розвитку і ефективним механізмом їх реалізації.

Одне з головних призначень держави з самого початку полягало в забезпеченні незалежності й територіальної недоторканості країни для збереження її матеріальних багатств.

Держава є продуктом розвитку суспільства, вона виникає в результаті істотної соціальної диференціації суспільства, коли вже самі суспільні структури не в змозі забезпечити єдність і необхідний порядок. Найважливіша її мета – примирити суперечності й конфлікти, що виникають між різними угрупованнями або просто окремо взятими індивідами. Суспільство створює спеціальний інститут для захисту своїх інтересів від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Цей орган є державна влада. Остання набуває публічного характеру, оскільки вона, принаймні в теорії, виражає інтереси всього суспільства, або тих, кого вважають громадянами цього суспільства.

З самого свого виникнення держава виконувала функції узгодження і об'єднання інтересів і відносин своїх членів, забезпечення порядку і запобігання порушенню тими або іншими членами загальноприйнятих норм поведінки і життєвих правил. Ця роль держави постійно підвищувалася в міру зростання складності суспільства, диференціації соціальних зв'язків і появи різних видів людської діяльності, спеціалізації функцій і розподілу праці, зростання знань і навиків, виникнення відмінностей суспільного й індивідуального інтересів, прав і обов'язків, а також соціальної нерівності й приватної власності.

Діяльність держави як економічного суб'єкта ринкової системи відображає її економічну роль в суспільстві, яку характеризують, по-перше, соціальна спрямованість впливу на економіку; по-друге, основні напрями, засоби й методи діяльності держави як суб'єкта економіки; по-третє, обсяг і ступінь державного втручання в економічні процеси.

Соціальна спрямованість державного впливу на економіку відображає, насамперед, загальносоціальну сутність держави, її призначення задовольняти потреби всього суспільства,

забезпечувати його цілісність і розвиток. Орієнтирами, яких дотримується держава у процесі управління економікою, є показники, що характеризують рівень економічного розвитку та якість життя: тривалість життя людини, валовий внутрішній продукт на душу населення, рівень зайнятості, ступінь реалізації прав людини, стан навколишнього середовища.

Державне регулювання охоплює всі напрямки суспільного виробництва. Однак першочергова увага приділяється регулюванню відносин власності й підприємництва, інвестицій і структурної перебудови галузей матеріального виробництва, соціального розвитку й ринку праці, фінансового ринку і грошового обігу, територіальних пропорцій і регіональних ринків, природокористування, зовнішньоекономічної діяльності. Ці питання становлять головний зміст державного управління економіки. Водночас, з огляду на наявні особливі умови реформування, вирішуються гострі економічні та соціальні проблеми, зокрема структурні перетворення, технологічні оновлення, подолання кризових явищ.

У країнах з розвинутою ринковою економікою наміри запровадження прямого державного контролю втілюють у життя завжди, коли ймовірним стає руйнування конкуренції. І тут держава намагається врахувати як інтереси окремих груп економічних суб'єктів, так і загальновизнані проблеми суспільства у підтримуванні регульованого конкурентного порядку в країні.

Державне регулювання потрібне за таких обставин:

1. У разі природної монополії, коли вихідною є теза про обмеженість ресурсів у галузі. Найчастіше цю обмеженість, покликану сформувати особливі умови ринкової діяльності, штучно створюють підприємства, які функціонують у цих галузях.

2. За ринкової монополії, коли йдеться про «неконкурентне ринкове витіснення», тобто продавці через дискримінацію цін або їх агресивне зниження намагаються витіснити з ринку конкурентів з метою встановлення панівного ринкового середовища.

3. Коли спостерігається побічна дія, тобто коли у процесі виробництва або споживання товарів з'являються недоліки в ціновій системі.

Параметри впливу держави на ринкові події класифікують за трьома групами: регулювання процесу входження в ринок; регулювання ринкового ціноутворення; регулювання ринкових обсягів виробництва.

Державне регулювання як головна функція державного управління економікою, його форми та методи.

Державне регулювання економіки – це сфера діяльності держави для цілеспрямованого впливу на поведінку учасників ринкових відносин з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики. *Державне регулювання* – це вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтувати суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної політики суспільного розвитку.

Теоретичне обґрунтування державного втручання в економіку в цілому зрозуміле: там, де ринковий механізм не спрацьовує, або виявляються суттєві недоліки ринку, нагальною стає потреба в державному втручанні.

Основними недоліками механізму ринкового саморегулювання вчені називають наступні:

- ринок повільно реагує на потребу в докорінній структурній перебудові економіки, яка вимагає великих витрат і не дає швидких результатів;
- ринок не завжди підтримує саме існування некомерційних галузей людської діяльності (загальна освіта, фундаментальна наука та ін.);
- ринок досить часто призводить до нерівномірного розподілу доходів та жорсткої стратифікації суспільства;
- ринок не може попередити кризові явища та монопольні тенденції в економіці і швидко реагувати на їх циклічні коливання.

Отже, державне регулювання економіки покликане компенсувати вади ринкового саморегулювання. Його конкретні напрями, масштаби та методи визначаються характером і

гостротою соціально-економічних проблем у країні в певний період.

Теорію державного регулювання економіки, як відомо, розробив Джон Мейнард Кейнс і його послідовники. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки і пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику; ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі.

Функції держави в ринковій економіці та напрями державного регулювання. Основними економічними та соціальними функціями держави в сучасній соціально-орієнтованій ринковій економіці є:

- формування законодавчої основи економічної діяльності;
- захист механізму конкуренції та запобігання негативним наслідкам монополізму;
- перерозподіл доходів в суспільстві, допомога бідним верствам населення;
- регулювання трудових відносин у країні, запобігання переростанню соціальних конфліктів у політичні;
- регулювання грошового господарства країни;
- контроль за сферою зовнішньої торгівлі і валютних операцій;
- регулювання використання природних ресурсів країни і організація охорони навколишнього середовища.

Отже, за допомогою механізму державного регулювання економіки регулюються такі основні сфери економічної діяльності:

1. Економічне зростання – забезпечення позитивного розвитку економіки держави шляхом регулювання попиту, пропозиції, інвестицій, інвестиційного клімату, стимулювання науково-технічного прогресу, раціональної структури та розміщення економіки.
2. Ринок праці, зайнятість, умови та оплата праці – забезпечення прав працівників на працю та відповідну її оплату, захист працюючих від надмірної експлуатації з боку роботодавців.
3. Грошово-кредитні відносини – регулювання пропозиції та ціни грошей (процентні ставки), запобігання надмірної інфляції, стимулювання інвестицій через процентні ставки (чим вище процент, тим менше реальних інвестицій), регулювання банківської сфери.
4. Фіскальна політика – регулювання економіки через встановлення податків та їх ставок, управління державним боргом, регулювання дефіциту та профіциту державного бюджету.
5. Обмеження монополізму – через державний контроль за ціноутворенням на певних ринках товарів та ресурсів, примусове припинення функціонування штучних монополій.
6. Регулювання зовнішніх економічних відносин – встановлення при необхідності податкових та кількісних обмежень (або, навпаки, стимулювання) на імпорт та експорт товарів, ввезення та вивезення капіталу з країни, зовнішню трудову міграцію.

Форми та методи державного регулювання економіки. За характером впливу на господарські суб'єкти державне регулювання економіки поділяється на дві форми: пряме та непряме (опосередковане).

Пряме регулювання – це вплив держави на економічні процесі за допомогою безпосереднього використання відповідних регуляторів. Воно реалізується через бюджетне інвестування державою відповідних програм – фінансування розвитку державних підприємств, інфраструктури, науки, культури, освіти, соціального захисту населення тощо, а також через регламентацію цін, заробітної плати та інших інструментів ринкового механізму.

Непряме регулювання економіки – це вплив держави на господарську діяльність через внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму. Воно досягається за допомогою правових та економічних інструментів. Застосовуючи ці інструменти, держава безпосередньо нічого не змінює в ринковому механізмі, а створює лише передумови для цих

змін.

Державне регулювання економіки передбачає використання низки методів. За характером впливу на діяльність суб'єктів господарювання виділяють такі групи методів: адміністративні, економічні, донорські, протекціоністські. Наприклад, до адміністративних методів можна віднести плановий виробничий контракт з підприємством. Прикладом економічних методів є податкова політика, прикладом донорських – державні дотації, протекціоністських – квоти та ліцензії.

Сутність, характерні риси, принципи побудови та завдання системи державного управління.

Головна функція держави – це управління соціальними, економічними, технологічними та іншими процесами, що відбуваються в суспільстві. Мова йде власне про систему державного управління. Практично всі громадяни держави в тій або іншій формі й ступені мають відношення до державного управління. Всі вони протягом свого життя не раз звертаються в державні органи або в органи місцевого самоврядування для вирішення своїх проблем, виступають в ролі керованих об'єктів.

Головними в системі державного управління є поняття «організація управління», «державне адміністрування», «адміністративно-державне управління», «бюрократія», «чиновництво», «державні службовці» та ін. Поняття державного управління, використовують в широкому і вузькому сенсах. Коли говорять про державне управління у вузькому сенсі слова, мається на увазі діяльність відповідних виконавчих органів державної влади всіх рівнів управління і регулювання повсякденних справ в різних сферах суспільного життя. В англосакській науковій літературі йому відповідає поняття «government». У цьому плані ключова роль належить виконавчій владі в особі уряду і державно-адміністративного апарату. У широкому сенсі поняття «управління» включає діяльність держави в цілому і охоплює найбільший спектр функцій від забезпечення національного суверенітету і національних інтересів як усередині країни, так і на міжнародній арені до підтримки економічних, соціальних, політичних, організаційних і правових умов розвитку економіки. Інакше кажучи, це політичне управління справами всього суспільства. В англійській літературі воно позначається поняттям «public administration».

Визначаючи державне управління, слід навести увесь перелік його ознак, що дозволить розглядати його як організуючу, виконавчо-розпорядчу діяльність органів держави, здійснювану на основі законів, що полягає в повсякденному практичному виконанні функцій держави. Управління можна характеризувати як засіб дії, що впорядковує, цілеспрямовує на соціальні й економічні процеси всередині фірми, в громадській організації, навчальному закладі, системі освіти, сфері охорони здоров'я тощо.

Державне управління економікою – це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності.

Основними функціями управління є: організація, планування, регулювання, кадрове забезпечення, контроль.

Управління будь-яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Для впливу на нього, з метою реалізації потрібних цілей, створюється відповідна організація. Організація здійснює планування заходів, спрямованих на досягнення цілей. Коли створено організацію і визначено плани її діяльності, виникає необхідність регулювання. Останнє здійснюється через встановлення правил поведінки кожного члена організації в межах планових заходів. Добирають персонал, здатний здійснити намічене. Виникає динаміка управління, яка потребує постійного контролю.

Отже регулювання є однією з функцій управління. Слово «функція» походить від латинського «functio» й означає: виконання, обов'язок, коло діяльності. Сучасні держави світу

виконують політичну, соціальну, міжнародну й економічну функції.

Необхідність політичної функції держави випливає із самої сутності держави як політичної форми організації суспільства. Політична функція держави полягає в забезпеченні цілісності й збереженні суспільства, у створенні умов для спокійного й гармонійного його розвитку.

Соціальна функція держави полягає в забезпеченні на всій території країни прав і свобод кожної людини і громадянина. Свобода людини реалізується в суспільстві, у спілкуванні й співпраці людей. Окремі особи використовують саме середовище для досягнення різних цілей, у тому числі злочинних. За таких обставин тільки державна влада здатна бути гарантом захисту прав і свобод.

Міжнародна (зовнішня) функція держави полягає у підтримуванні свободи, суверенітету й історичного існування народів конкретної країни в рамках світового співтовариства. Якщо людина реалізується у своєму народі (нації), то народ у цілому – у взаємодії з іншими народами.

Економічна функція держави полягає у створенні передумов, необхідних для ефективної економічної діяльності суспільства. Усі функції держави тісно взаємозв'язані. Але, на думку економістів, економічна функція є найважливішою, оскільки брак належного економічного потенціалу або низька ефективність його використання перешкоджають реалізації інших суспільних функцій.

Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання виконує багато функцій. Їх можна згрупувати за такими напрямками:

1. Емісійна функція. Її сутність полягає у забезпеченні економіки необхідною кількістю грошей. У цій сфері держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, які формують попит на гроші. З метою задоволення цього попиту держава здійснює грошово-кредитну політику.

2. Формування правових засад функціонування економіки. З цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками і покупцями товарів, регламентує проведення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою.

3. Усунення вад ринкового саморегулювання. Держава здійснює захист конкуренції, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення негативних екстерналій, бере участь у розв'язанні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику.

4. Перерозподіл доходів. Економіка, оптимальна за Парето, констатує стан, за яким економічні ресурси суспільства розподілені найбільш ефективно. Але ефективний розподіл ресурсів ще не означає ефективного розподілу доходів між членами суспільства. Конкретні ринки здатні породжувати нерівномірність розподілу доходів і навіть цілковитий брак коштів для існування непрацездатних членів суспільства. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює їх перерозподіл через різноманітні соціальні програми у формі трансфертних платежів.

Система органів державного управління національною економікою.

Державне регулювання економіки є найважливішою функцією держави. Держави різняться одна від одної формою правління, державним устроєм, політичною системою, функціями органів влади. У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією України та іншими законодавчими актами.

Главою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу – Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні й арбітражні суди.

Президент України як глава держави, гарант Конституції, державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав свобод людини й громадянина здійснює низку функцій у сфері державного управління:

1. Президент формує стратегію соціально-економічного розвитку країни. Моральне право формування стратегії головою держави обумовлене тим, що Президент обирається громадянами України на засаді загального, рівного і прямого виборчого права. Стратегія соціально-економічної політики держави висвітлюється у посланнях до народу і щорічних й позачергових посланнях Президента до Верховної Ради України.

2. Президент здійснює правове регулювання економічних відносин. Глава держави має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді.

3. Президент здійснює кадрову політику. У цій сфері він має право: призначати за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України, припиняти його повноваження й приймати рішення про його відставку; призначати за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій і припиняти їхні повноваження; призначати половину складу Ради Національного банку України; призначати на посади й звільняти з посад за згодою Верховної Ради України голів Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України та інших державних органів.

4. Організаційна функція Президента полягає в тому, що він здійснює координацію діяльності державних органів. Глава держави утворює, реорганізовує і ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Президент очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ВР України). До повноважень ВР України стосовно питань державного регулювання економіки належать такі:

1. Правове регулювання економічних відносин.
2. Формування стратегії і практики соціально-економічної політики.
3. Кадрова політика.
4. Парламентський контроль.

Кабінет Міністрів України (КМ України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Очолює КМ України Прем'єр-міністр України. На сьогоднішній день до структури виконавчої влади входять 20 міністерств, 13 державних комітетів, 28 центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. Кабінет Міністрів України згідно з Конституцією України (ст. 116):

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

- вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науковотехнічного, соціального і культурного розвитку;

- забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності;

- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає ВР України звіт про його виконання;

- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України,

громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності, митної справи.

Основними функціями міністерств та інших органів державної виконавчої влади в Україні є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики як у цілому, так і за відповідними напрямками;

- прогнозування розвитку економіки у виробничій, науково-технічній, мінерально-сировинній, паливно-енергетичній, трудовій, демографічній, соціальній та інших сферах;

- участь у розробленні проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного й соціального розвитку України;

- формування та реалізація політики у сфері виконання робіт і поставок продукції для задоволення державних потреб;

- розроблення цільових програм розвитку відповідної галузі;

- внесення пропозицій про зміну умов оподаткування, одержання пільгових кредитів, визначення особливостей приватизації, демонополізації підприємств;

- формування та реалізація інвестиційної політики; - розроблення фінансово-економічних та інших нормативів і механізмів їх впровадження, затвердження галузевих стандартів;

- вживання заходів, спрямованих на вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності;

- видача спеціальних дозволів (ліцензій) на проведення окремих видів підприємницької діяльності;

- участь у підготовці міжнародних договорів України.

До основних функцій місцевих державних адміністрацій стосовно регулювання економічних відносин і соціально-економічного розвитку регіонів належать: розроблення прогнозів і програм соціально-економічного розвитку регіону; бюджетна діяльність; забезпечення функціонування об'єктів комунальної власності; забезпечення раціонального використання землі, природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища; упорядкування та стимулювання діяльності малого та середнього бізнесу; соціальний захист і розв'язання проблем зайнятості населення і т.д.

Існують ще такі суб'єкти державного регулювання економіки:

1. Національний банк України.

2. Функціональні та галузеві міністерства.

3. Органи судової влади (господарський суд України, арбітражні суди тощо).

4. Ради експертів при місцевих органах влади.

5. Спеціальні органи (наприклад, Антимонопольний комітет України, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба, тощо).

Відповідно ті проблеми, що не можуть бути вирішені суто за рахунок дії механізмів ринкового самоврядування, делегуються суспільством державним органам влади, що мають ієрархію і виконують специфічні функції для забезпечення стабільного стану національної економіки та суспільства загалом. У процесі своєї діяльності, незважаючи на диференційованість виконуваних ними функцій, їх роль визначається напрямком загальнодержавної стратегії розвитку й сукупними загальнодержавними цілями економічного регулювання.

Державне регулювання економікою, розробка і впровадження загальної стратегії розвитку національної економіки України пройшли ряд етапів. Проте, незважаючи на ряд позитивних зрушень, на сьогоднішній день державне регулювання економікою в Україні має системні вади:

- недостатність і обмеженість об'єктивної інформації, а, отже, неможливість прийняття обґрунтованих рішень управління; - нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії, що може спричинити негативні побічні наслідки;

- недосконалість політичного процесу, яка проявляється у застосуванні державними

органами влади неадекватних методів регулювання під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, маніпуляцій тощо; - обмеженість контролю над державним апаратом, а, отже, бюрократизація процесу управління.

Не можна сказати, що ці проблеми не постають перед постіндустріальними країнами, проте їх гострота в Україні є більшою внаслідок продовження активних соціально-економічних трансформацій та затяжної політичної кризи.

Протягом останнього часу постійно ведуться наукові розробки й здійснюються практичні заходи щодо подолання вищезгаданих вад. Однак при цьому більшість проблем залишаються невирішеними. Тому на сьогоднішній день серед основних заходів, які мають бути здійснені в найближчому майбутньому, слід назвати наступні:

- відновлення керованості державного сектора економіки;
- формування відповідної структури промисловості та агропромислового комплексу;
- формування структури національного виробництва із наданням особливої переваги наукомістким галузям;
- розвиток власного виробництва за умов сприяння держави на основі інтеграції таких складових частин як: освіта й наука, виробництво, банківська система;
- надання пріоритету окремим напрямкам розвитку економіки, серед яких легка, хімічна й фармацевтична промисловість; агропромисловий комплекс і харчова промисловість; сільськогосподарське машинобудування; енергетика та енергетичне машинобудування; космічна техніка і зв'язок; транспортні засоби та системи управління і навігації; виробництво товарів широкого вжитку; виробництво медичної апаратури та інструментів, та деякі інші.

Окрім того, існують питання, які мають постійно бути об'єктом державного регулювання незалежно від умов внутрішнього та зовнішнього середовища, за будь-яких обставин, незважаючи на досягнутий рівень економічного розвитку. Постійна увага й своєчасне вирішення цих питань є передумовою стабільного розвитку національної економіки. До них відносяться:

- капіталізація національної економіки та її зростання;
- регулювання грошового обігу та протидія інфляційним процесам;
- конкурентоспроможність національної економіки та її ефективна структура;
- зайнятість, регулювання ринку праці та запобігання безробіттю та деінтелектуалізації, кадрова політика;
- нарощування потенціалу регіональних ринків;
- інноваційний розвиток та пошук резервів збільшення внутрішніх інвестицій;
- стан платіжного балансу та покращення його структури;
- збільшення експортного потенціалу держави.

Здійснення усіх запропонованих заходів у повному обсязі допоможе зробити систему державного управління економікою більш ефективною, дасть можливість вивести національну економіку України на досить якісний рівень економічного й соціального розвитку, посісти належне місце у світовому співтоваристві.

Тема 12. Стратегія соціально-економічного розвитку країни

1. Сутність, етапи розроблення та реалізації соціально-економічної стратегії.
2. Соціально-економічне прогнозування.
3. Макроекономічне планування.
4. Державне програмно-цільове планування.

Сутність, етапи розроблення та реалізації соціально-економічної стратегії.

Економічні системи відносяться до класу систем, рух яких обумовлюється індивідуальними й суспільними потребами, інтересами, мотивами та цілями. Цілі та напрями руху визначаються з огляду на очікування щодо майбутнього та реалізуються з допомогою

стратегій розвитку.

Стратегія – це:

- метод визначення та реалізації довгострокових цілей економічної системи, програми і пріоритетних напрямків її дій;
- правила прийняття рішень, модель та дороговказ дій економічної системи, що обумовлюють її реакції на виклики та загрози зовнішнього середовища й забезпечують досягнення довгострокових цілей розвитку.

Елементи соціально-економічної стратегії:

- прогнозування;
- програмування і планування;
- координація та організація відповідних заходів політики розвитку;
- моніторинг, облік, аналіз та оцінка результатів виконання програм і планів;
- контроль.

Сутність прогнозування та види прогнозів. Для виконання функцій державного регулювання економічними процесами потрібно спрогнозувати наслідки багатьох економічних явищ, щоб правильно вирішити теперішні завдання. *Прогноз* - це науково обґрунтоване міркування про можливий стан об'єкта у майбутньому. Прогнозування поєднує в собі два елементи - передбачення і пропонування. Відповідно до цього виділяють пошуковий і нормативний прогнози. Пошуковий прогноз має здебільшого теоретико-пізнавальний характер, не враховує цілеспрямованих дій з боку суб'єктів управління. Його завдання - з'ясувати, як розвиватиметься досліджуваний об'єкт у разі збереження існуючих тенденцій. Нормативний прогноз має управлінський характер, пов'язаний з можливістю прийняття на підставі отриманих знань управлінського рішення, його розробляють на засадах наперед визначених цілей.

Державне прогнозування економічного і соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямків розвитку країни, передумова ефективного виконання державою регулюючих функцій.

Об'єкти державного прогнозування :

- напрямки розвитку країни в цілому;
- напрямки розвитку окремих секторів, галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць ;
- можливий стан економіки та соціальної сфери у майбутньому;
- альтернативні шляхи і терміни досягнення певних параметрів економічного і соціального розвитку тощо.

Функції прогнозування :

- науковий аналіз екологічних, економічних, соціальних, науково-технічних явищ, процесів і тенденцій;
- виявлення та дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ господарського розвитку у конкретних умовах ;
- оцінка поточного рівня розвитку конкретної ситуації і виявлення тенденцій, які можуть сформувати траєкторії подальшого функціонування системи та їх ранжування за значущістю;
- виявлення можливих альтернатив розвитку економіки у перспективі, нагромадження наукового матеріалу для обґрунтованого вибору певних рішень.

Система прогнозів соціально-економічного розвитку – сукупність груп прогнозів за якісним змістом, за окремими елементами і напрямами втілення, за способами і методами прогнозування .

Є різні класифікації прогнозів.

За об'єктами прогнозування виділяють такі три головні групи прогнозів:

1) *прогнози ресурсів* (природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні та науково-технічного прогресу);

2) *прогнози розвитку економіки* (галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);

3) *прогнози суспільних потреб* (виробничих, особистих, загальнодержавних потреб, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньополітичні і військово-стратегічні).

Залежно від рівня агрегування показників розрізняють прогнози *макроекономічні*, *макроструктурні* (укрупнені галузеві) і *галузеві*. Макроекономічні прогнози охоплюють прогнози ресурсів і народногосподарського комплексу держави в цілому. Макроструктурні прогнози складають за номенклатурою двох-трьох десятків галузей і призначені для уточнення прогнозу суспільного відтворення. Їхнє завдання - пошук альтернативних варіантів зміни структури економіки. Галузеві прогнози розробляють для окремих галузей економіки з метою отримання

головних показників розвитку галузей, потрібних для переходу до прогнозу міжгалузевих зв'язків.

Залежно від розрахованого періоду дії економічні прогнози є *оперативні*, *коротко-*, *середньо-* і *довготермінові*. Вони відрізняються як за тривалістю прогнозу, так і за його ймовірністю. Чим більший період прогнозування, тим меншою є його точність, тим важче уникнути невизначеності, а отже, тим нижча ймовірність його реалізації. У соціально-економічних прогнозах використовують такий часовий масштаб:

- оперативні прогнози - до одного місяця;
- короткотермінові - до одного року;
- середньотермінові - до п'яти років;
- довготермінові - на період понад п'ять років.

Прогнозуванням національної економіки в Україні займається державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України».

Основні функції, принципи та методи прогнозування. Основні функції прогнозування такі:

- науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій;
- дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ господарського розвитку у конкретних умовах;
- оцінка сформованого рівня розвитку конкретної ситуації і виявлення тенденцій, які можуть скластися у майбутньому, передбачення нових ситуацій та їхня оцінка;
- виявлення можливих альтернатив розвитку економіки у перспективі, нагромадження наукового матеріалу для обґрунтованого вибору певних рішень.

Для виконання зазначених функцій соціально-економічне прогнозування повинне ґрунтуватися на певних *принципах*, а саме: системності, науковій обґрунтованості, альтернативності, адекватності.

Принцип системності прогнозування означає, що, з одного боку, економіку розглядають як єдиний об'єкт, а з іншого, - як сукупність порівняно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей підхід передбачає побудову прогнозу на підставі системи методів і моделей.

Наукова обґрунтованість означає, що в економічних прогнозах усіх рівнів потрібно враховувати вимоги об'єктивних економічних законів, вітчизняний та іноземний досвід формування прогнозів.

Принцип альтернативності прогнозування ґрунтується на потребі побудови альтернатив у разі передбачення майбутнього розвитку об'єкта прогнозування.

Адекватність прогнозу об'єктивним закономірностям означає створення теоретичного аналога реальних економічних процесів з їхньою повною і точною імітацією.

Методи прогнозування - це сукупність прийомів мислення, способів, які дають змогу на підставі аналізу ретроспективних даних зробити висновки про

можливий розвиток економіки у майбутньому. Методи прогнозування, як і самі прогнози, можна класифікувати за різними ознаками.

Залежно від способу прогнозування і наявності інформаційних даних методи прогнозування поділяють на *фактографічні, експертні (інтуїтивні) і комбіновані*. Фактографічні методи ґрунтуються на достатньому інформаційному матеріалі про об'єкт прогнозування та його минулий розвиток. До них належить група методів екстраполяції і моделювання. Експертні методи застосовують у тих випадках, коли інформаційний матеріал, який характеризує розвиток об'єкта у минулому, недостатній. Вони побудовані на інформації, отриманій за оцінками спеціалістів-експертів. До експертних методів належать методи індивідуальної і колективної експертної оцінки. Комбіновані методи прогнозування об'єднують експертні і фактографічні методи.

Сутність державного програмування і види програм. *Суть програмування* полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Мета державного програмування - досягнення прийнятного для держави варіанта розвитку економіки.

Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання її розвитку. Програмування національної економіки як явище в системі державного регулювання з'явилося у світовій практиці в середині ХХ ст. Першими на цей шлях стали США, Канада, Франція і Японія. Зокрема, відомими були програма освоєння ресурсів ріки Тенессі, розроблена в США в 30-ті роки, програми освоєння районів Півночі, розроблені і реалізовані в Канаді. В Японії найвідомішими є національні програми «Технополіс», «План реконструкції Японських островів» та ін.

Програмування, як форма державного регулювання, має такі специфічні особливості:

- 1) втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише коректує цей процес;
- 2) програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує агентами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;
- 3) основою програмування є структурне регулювання;
- 4) програмування, як форма впливу на економіку, є системним і комплексним.

Основа державного програмування - це розробка і виконання довго- (10- 15-20 років), середньо- (4-5 років) і короткотермінових (1 рік) програм.

Сутність макроекономічного планування, види планів. *Планування* – це специфічна управлінська діяльність з визначення цілей та шляхів їх досягнення. Його ведуть на підставі ринкових досліджень і аналізу внутрішніх можливостей. Змістом розробки планів є визначення взаємопов'язаних завдань структурним підрозділам об'єкта планування, обґрунтування потрібних ресурсів, визначення показників для контролю та оцінки ступеня досягнення цілей.

Світова практика застосування макроекономічного планування дає змогу виділити три його головні форми: *директивне, індикативне та стратегічне*.

Директивне планування було формою прояву жорсткого державного регулювання економіки в колишньому СРСР. У разі директивного планування товаровиробнику визначають скільки і якої продукції треба виробити, кому і за яку ціну продавати. Цьому процесу відповідає адекватна централізована система постачання ресурсів.

Водночас макроекономічне планування стратегії поведінки на ринку (стратегічне планування) набуло широкого застосування, зокрема, в країнах Європейського Співтовариства.

Суть цього планування полягає в забезпеченні виживання економічної одиниці будь-якого рівня (в тому числі макроекономічної національної системи) на динамічному ринку шляхом виявлення та утворення довготермінової стійкої відповідності між цілями системи, її ринковими шансами та внутрішнім потенціалом. *Стратегічне планування* - це системний спосіб управління змінами, творчий процес визначення і здійснення найбільш важливих дій (беручи до уваги сильні та слабкі сторони і можливості).

Найбільшого поширення в системі макроекономічного планування набуло *планування індикативне*. Суть цього планування полягає у тому, що уряд впливає на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробника, а за допомогою координації діяльності виробників і забезпечення їх інформацією. Індикативна форма планування увійшла в світову господарську практику у зв'язку з економічною кризою 1929-1933 рр. як засіб, за допомогою якого можна запобігати виникненню в економіці кризових явищ.

В Україні індикативне планування було запроваджене у 1993 р. Воно має низку особливостей, які суттєво відрізняють його від директивного. Перш за все воно є системою необов'язкових для суб'єктів ринкових відносин рекомендацій, а характерною рисою його є змога коригувати програми (плани) розвитку економіки відповідно до змін у розвитку ринку.

Індикативний народногосподарський план – це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику дії суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Показники, які є в індикативному плані, виражають головні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом застосування різних стимулювальних заходів і економічних важелів. Уряд реалізує головні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитний механізм.

З 1995 р. індикативне планування в Україні полягає в розробці Державної програми економічного і соціального розвитку України. Ця програма – це система заходів та завдань, спрямованих на досягнення конкретних цілей, узгоджених за термінами реалізації та складом виконавців. Програми економічного і соціального розвитку України розробляє Міністерство економіки України, Міністерство фінансів, Державна служба статистики, Міністерство соціальної політики, Антимонопольний комітет. Фонд державного майна, Національний банк України, інші міністерства, відомства, місцеві органи виконавчої влади із залученням науково-дослідних установ. Функції координації цієї роботи покладені на Міністерство економіки України.

Державна цільова програма (ДЦП) - це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. (Ст.1 Закону України «Про державні цільові програми»).

Мета розроблення ДЦП - сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем.

Структурні блоки державної цільової програми:

1) цільовий. У більшості випадків формування системи цілей програми передбачає

визначення головної мети з її наступною декомпозицією на ієрархічну множину більш конкретних цілей (процедура побудови “дерева цілей”);

- 2) структурний;
- 3) техніко-економічне обґрунтування;
- 4) ресурсний;
- 5) організаційний.

Напрями заходи, визначені у програмі, набувають конкретизації у відповідних *планах*.

Державну програму економічного і соціального розвитку України розробляють щорічно.

Вона містить:

- характеристику соціально-економічного становища, що сформувалось на початок дії програми;
- цільові макроекономічні показники на кінець кожного кварталу завдання у сфері макроекономічної політики, які можна уточнити після затвердження Верховною Радою Державного бюджету України;
- систему державних заходів з виділенням конкретних пропозицій щодо реформування базових галузей промисловості та визначення термінів і виконавців, а також основних економічних, правових та адміністративних важелів державного регулювання, обсягів державних централізованих капітальних вкладень та показників державного замовлення.

Уряд виносить Державну програму економічного і соціального розвитку України на розгляд Верховної Ради України.

Для розробки індикативних планів на різних рівнях планування використовують такі методи: системного аналізу, балансовий, нормативний, економіко-математичні, програмно-цільовий.

Тема 13. Державна політика економічного розвитку та її складові

1. Державне регулювання підприємницької діяльності
2. Державна науково-технічна та інноваційна політика
3. Державна інвестиційна політика
4. Державне регулювання структурних зрушень

Державне регулювання підприємницької діяльності.

Підприємницька діяльність – самостійна ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Функції підприємництва:

- ресурсна (мобілізація капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);
- організаційна (організація виробництва, збуту, маркетингу, реклама);
- творча (новаторство, генерація і використання ініціативи, вміння ризикувати);
- стимулююча функція підприємництва (формування мотиваційного механізму ефективного використання ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління і організації виробництва, а також до максимального задоволення потреб споживача).

Суб'єкти підприємницької діяльності:

- *фізичні особи*, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці;
- *юридичні особи* - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно- правової форми та форми власності.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом

державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємство є юридичною особою, діє на підставі статуту, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом, право на фірмову відзнаку. Воно може створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Класифікація підприємств:

1. За типом заснування:

- *унітарне підприємство* - створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства;

- *корпоративне підприємство* - підприємство утворене, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства;

- *об'єднання підприємств (юридичних осіб)* - господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств (юридичних осіб) з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням уповноважених органів;

- *асоційовані підприємства* – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та/або управлінні.

2. За розмірами:

- суб'єкти мікропідприємництва - фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ;

- суб'єкти малого підприємництва - фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро;

- суб'єкти великого підприємництва - юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

- суб'єкти середнього підприємництва – усі інші суб'єкти господарювання.

3. За формою власності:

- приватні підприємства;

- фермерські господарства;

- підприємства споживчої кооперації;

- колективні підприємства (господарські товариства) - підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання

прибутку;

- муніципальні підприємстві;
- державні підприємстві (комерційні та казені);
- змішаної власності.

4. За організаційно-правовою ознакою господарські товариства поділяються на:

- акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями (публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства);
- державна акціонерна компанія – акціонерне товариство, державна частка у статутному фонді якого перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цієї компанії;
- товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів;
- товариство із додатковою відповідальністю – товариство, статутний фонд якого поділено на частки визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного фонду, а за недостатністю цих сум - додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах;
- повне товариство - товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном;
- командитне товариство - товариство, в якому разом з одним або більше учасників, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників).

5. За національною належністю капіталу і контролю за ним: вітчизняні (резиденти), з іноземними інвестиціями, іноземні.

6. За видом економічної діяльності на основі інституціонального підходу - способу узагальнення даних, за яким показники всіх видів економічної діяльності суб'єкта враховуються у зведеннях за тим видом економічної діяльності, який визначено як основний.

Експерти Світового банку оцінюють якість бізнес-середовища та його сприятливість для реалізації приватних підприємницьких ініціатив за 11 параметрами:

- «легкість та вартість започаткування бізнесу»;
- «одержання дозволів на будівництво»;
- «міжнародна торгівля»;
- «дисципліна виконання контрактів»;
- «врегулювання неплатоспроможності»;
- «сплата податків»;
- «реєстрація власності»;
- «захист міноритарних акціонерів»;
- «отримання кредиту»
- «приєднання до електромережі»;
- «регулювання ринку праці».

Основні напрями розвитку підприємництва в Україні:

- 1) удосконалення законодавчої бази, сприятливої для формування ефективного і цивілізованого підприємництва, зокрема протидія корупції;
- 2) удосконалення фінансово-кредитної сфери, у т.ч. реформування податкової системи, розвиток сучасних форм кредитування малого і середнього бізнесу;
- 3) активізація боротьби центральних і місцевих виконавчих органів з тіньовим бізнесом;
- 4) стимулювання цивілізованої зовнішньоекономічної діяльності, яка спрямована на формування здорового конкурентного середовища, що гарантує підприємцям рівний і вільний доступ на ринки;
- 5) узгодженість пріоритетів науково-технічного та інноваційного розвитку національної економіки із пріоритетними видами підприємницької діяльності, сприяння розробці та поширенню високих (передових), критичних і стратегічних технологій¹⁵;
- 6) оптимізація механізмів взаємодії суспільства і держави з підприємницькими структурами;
- 7) популяризація культури підприємництва;
- 8) удосконалення інфраструктурної підтримки малого та середнього бізнесу, інноваційного підприємництва (елементи: бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технологічні центри, центри трансферу технологій, фонди підтримки малого підприємництва, лізингові компанії, консультативні центри, інші підприємства, установи та організації, основним завданням яких є сприяння розвитку малого і середнього підприємництва);
- 9) макроекономічна стабілізація;
- 10) покращення інвестиційного клімату та *дерегуляція* - скасування надмірних регуляторних обмежень та неефективних процедур контролю, надлишкового ліцензування, застарілих систем сертифікації, моніторингу, здійснення експертиз та інших обмежень для бізнесу.

Державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму.

Перехід до ринкової економіки означає формування відповідних ринкових структур, що поділяються за рівнем розвитку конкурентних відносин і класифікуються за коефіцієнтами концентрації ринкової влади - CR1, CR3, CR5 (частки ринкової пропозиції одного, трьох, п'яти найкрупніших учасників ринку). Згідно з методикою Антимонопольного комітету України, монополістом вважається фірма, частка ринку якої перевищує 35 % ($CR1 > 35\%$, $CR3 > 50\%$, $CR5 > 70\%$). Обсяг пропозиції продукту на ринку (обсяг ринку) визначається як сума випуску певного продукту вітчизняними виробниками (за мінусом експорту) і обсягу його імпорту. Відповідно, частка ринку – відношення випуску продукту фірмою, без урахування експорту, до обсягу ринку.

За ступенем концентрації в Україні сформовані такі види ринкових структур:

- *чиста монополія*. Частка ринку, контрольована однією компанією становить приблизно 100%, здійснюється ефективне блокування проникнення на ринок інших фірм;
- *домінуючі фірми*. Частка ринку - від 50 до 90%, значні перепони для проникнення в галузь, і можливість самостійно здійснювати цінову політику;
- *обмежена олігополія*. Коефіцієнт концентрації для 4-х фірм до 60%, значні бар'єри проникнення у галузь, наявність стратегічної поведінки;
- *ефективна конкуренція*. Коефіцієнт концентрації для 5 фірм менше за 35%, незначні перепони для проникнення на ринок, відсутність змов;
- *досконала конкуренція*. На ринку діють понад 100 дрібних фірм, жодна з яких не займає більше 1% ринку, відсутні бар'єри для входження у галузь.

Найбільш монополізованими в Україні є паливно-енергетичний комплекс, гірничо-

металургійний комплекс, ринок транспортних послуг і зв'язку.

Антимонопольна політика – різновид державної економічної політики, орієнтований на створення ринкового середовища, сприяння конкуренції¹⁶, запобігання монопольній діяльності, її обмеження та припинення¹⁷.

Складовими антимонопольної політики є *демонополізація та регулювання діяльності підприємницьких і природних монополій*.

Напрями політика демонаполізації:

1) зниження ступеню монополізації ринку і дотримання антимонопольного законодавства;

захист інтересів підприємців від зловживань монопольним становищем та антиконкурентних узгоджених дій, що призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції (нав'язування контрагенту нерівноправних умов у договорах, обмеження виробництва та встановлення монопольних та дискримінаційних цін, створення перепон для входження на певний ринок; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод тощо);

1) захист суб'єктів підприємництва від дискримінації органами влади і управління та від недобросовісної конкуренції.

Недобросовісна конкуренція - будь-які конкурентні дії, що суперечать правилам, торговим та іншим добросовісним звичаям у підприємницькій діяльності. Прояви:

- неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки;
- копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника;
- порівняльна реклама дискредитаційного характеру;
- схилення до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця);
- схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника);
- схилення господарюючого суб'єкта (підприємця) до розірвання договору з конкурентом іншого господарюючого суб'єкта (підприємця);
- підкуп працівника постачальника та (або) працівника покупця (замовника);
- досягнення неправомірних переваг у конкуренції;
- неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці тощо.

В антимонопольній політиці використовуються наступні *інструменти*:

- регулювання злиття фірм, якщо воно призводить до перевищення їхньої сукупної частки ринку 35 %;
- введення штрафних санкцій і примусове роз'єднання фірми-монополіста при наявності зловживань монопольною владою;
- тарифне регулювання імпорту та експорту товарів;
- державні замовлення і контракти;
- введення стандартів і показників якості товарів тощо.

Об'єктом державного регулювання діяльності суб'єктів *природних монополій* є:

- ціни (тарифи) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- доступ споживачів до товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- інші умови здійснення підприємницької діяльності у випадках, передбачених законодавством.

У цілому державне регулювання підприємницьких та природної монополій не може повністю ліквідувати *збитки суспільства від монополій*, які мають наступні форми прояву:

нав'язування односторонніх умов взаємного обміну, застосування цінової дискримінації споживача, неефективний розподіл ресурсів і бюджетних коштів за рахунок штучного утримання статусу природного монополіста, асиметрія ринкових сигналів і блокування дії конкурентного цінового механізму.

Державна науково-технічна та інноваційна політика.

Інноваційна політика – це система заходів щодо формування, збереження, розвитку й активізації інноваційного потенціалу з метою підвищення ефективності, екологічності та конкурентоспроможності національної економіки.

Мета державної інноваційної політики – створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції (Закон України "Про інноваційну діяльність", ст. 3).

Напрями державного регулювання інноваційної діяльності:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- захист прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансова підтримка виконання інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо);
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні - науково і економічно обґрунтовані та визначені напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності поділяються на стратегічні (затверджуються Верховною Радою України на період до 10 років) та середньострокові (визначаються на період до 5 років).

Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011- 2021 рр.:

- 1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- 2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- 3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;
- 4) технологічне оновлення та розвиток АПК;
- 5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- 6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони

навколишнього природного середовища;

7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Середньострокові пріоритетні напрями формуються на основі стратегічних пріоритетних напрямів з метою поетапного забезпечення їх реалізації на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях. Вони реалізуються шляхом формування та виконання державних цільових програм, державного замовлення та окремих інноваційних проектів. Обсяги коштів, що спрямовуються на реалізацію пріоритетних напрямів загальнодержавного і галузевого рівнів, щорічно визначаються законом про Державний бюджет України.

Для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів державою запроваджуються заходи щодо:

- першочергового розгляду заявок на винаходи, що відповідають середньостроковим пріоритетним напрямам загальнодержавного рівня;
- прямого бюджетного фінансування та співфінансування;
- відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами господарювання у банках;
- часткової компенсації вартості виробництва інноваційної продукції;
- кредитів за рахунок коштів державного бюджету, кредитів (позик) і грантів міжнародних фінансових організацій, залучених державою або під державні гарантії;
- субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам;
- податкових, митних та валютних преференцій.

Моніторинг реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Державна інвестиційна політика.

***Інвестиційна політика (ІП)** - цілеспрямована діяльність держави щодо встановлення кількісних та структурних параметрів інвестиційних процесів, необхідних для нормального протікання розширеного відтворення та підтримки сталої динамічної макроекономічної рівноваги.*

Об'єкти впливу ІП:

- макроекономічне середовище інвестиційної діяльності, його політичні та економічні ризики;
- сфери та об'єкти інвестування, їх доступність для приватного та іноземного інвестора;
- інвестиційна інфраструктури;
- джерела інвестиційних фінансово-кредитних ресурсів та їх доступність, насамперед ціна кредитних грошей – реальна ставка відсотку;
- чиста очікувана прибутковість капіталу.

Прямі методи ІП:

- законодавчі та нормативні акти, що регламентують інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання;
- система сертифікації та стандартизації інвестиційних товарів;
- законодавчий захист від скорочення стратегічних державних інвестицій (освіта, НДДКР), що фінансуються з державного бюджету, встановлення квоти у відсотках до ВВП;
- адміністративні обмеження по окремих видах інвестицій та напрямках інвестиційної діяльності;
- державна контрактна система;
- керування інвестиційною діяльністю державних підприємств та підприємств, співвласником яких є держава;

– реалізація державної інвестиційної програми, кількісно-структурні зміни у державних капіталовкладеннях.

Непрямі методи ІІІ:

– *бюджетно-податкові* (рівень оподаткування, податкові пільги, податкові канікули, прискорена амортизація, спеціальні податкові режими; державні замовлення та закупівлі, дотації, субсидії, субвенції, пільгові або безпроцентні кредити);

– *грошово-кредитні* (цільова емісія, ставка рефінансування, обов'язкові резерви, операції на відкритому ринку);

– *протекціоністські* (митні та акцизні збори, квотування, ліцензування, податки як елемент ціноутворення) тощо/

Основними складовими *активної інвестиційної політики* є:

2) полегшення податкового пресу на національних товаровиробників та інвесторів, зокрема посилення стимулюючого потенціалу інвестиційно орієнтованих податкових пільг;

3) *реструктуризація державних видатків та підвищення їх ефективності щодо регулювання інвестиційних процесів*, насамперед:

– підвищення ефективності інвестиційних програм і проектів, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів;

– відновлення керованості інвестиційними процесами у державному секторі економіки;

4) *здійснення заходів щодо зменшення ставки відсотку по кредитах і відповідного багаторазового збільшення обсягів кредитування реального сектору комерційними банками*:

– зміцнення курсу гривні й відповідна стабілізація інфляційних процесів;

– активізація інвестиційної діяльності фінансово-кредитних інститутів за рахунок освоєння таких відносно нових для української економіки форм інвестиційного фінансування, як лізинг, франчайзинг, селенг, факторинг тощо;

– посилення у населення схильності до інвестування та заохочення його до взаємодії з фінансово-кредитною системою через оподаткування по заниженим ставкам тієї частки доходів громадян, котра протягом звітного періоду трансформувалася в інвестиції (зокрема, в житлове будівництво) та/або пільгове оподаткування відсоткового доходу і дивідендів;

5) *перекриття каналів втечі капіталів*.

Державне регулювання структурних зрушень.

Структурні зрушення – сукупність кількісних та якісних змін, що відбуваються в структурі економіки, в її макропропорціях, та обумовлюють її перехід в інший якісний стан.

Державне регулювання структурних зрушень (ДРСЗ) – сукупність державних заходів, спрямованих на встановлення структурних параметрів національної економіки, необхідних для підтримки макроекономічної рівноваги і сталого економічного зростання.

Основні задачі ДРСЗ:

– зміцнення порівняльних переваг вітчизняних товаровиробників відносно зарубіжних конкурентів;

– зменшення залежності від імпорту товарів і ресурсів, імпортозаміщення;

– збільшення питомої ваги ресурсозаощадливих виробництв, галузей “високих технологій”;

– підвищення рівня внутрішньої збалансованості економіки за рахунок переорієнтації виробництв засобів виробництва на найбільш повне задоволення потреб внутрішньої міжгалузевої кооперації;

– створення розвиненого споживчого сектору економіки та сфери послуг.

Складові ДРСЗ:

– визначення й обґрунтування цілей та пріоритетів структурних трансформацій в

економіці;

- розробка на державному рівні довгострокових індикативних планів та цільових програм структурної перебудови;
- здійснення заходів щодо стимулювання міжгалузевого переливу ресурсів та капіталів відповідно з національними пріоритетами;
- реалізація національної програми планомірного згортання економічної діяльності у безперспективних галузях та секторах економіки;
- розробка й виконання програм з підготовки та перепідготовки робочої сили.

Таблиця 6

Варіанти вирішення основних задач ДРСЗ

Основні напрямки структурних зрушень	Засоби впливу
Збільшення питомої ваги ресурсозаощадливих виробництв	Диференціація законодавчо встановлених платежів у бюджет в залежності від відносної енергоємності виробництва. Ціни на енергоресурси.
Зменшення частки екологічно брудних виробництв	Природоохоронне законодавство, диференціація платежів у бюджет, штрафи за забруднення, екологічно орієнтовані податкові пільги.
Розвиток споживчого сектору економіки	Бюджетні кредити, податкові пільги, державні замовлення, банківський процент, державні гарантії під кредити банків, споживчий кредит.
Зростання частки високотехнологічних галузей	Держзамовлення; податкові пільги; прискорена амортизація; бюджетні кредити, субсидії та субвенції; банківський процент; звільнення від оподаткування прибутку, спрямованого в інновації; страхування інноваційних ризиків.
Збільшення питомої ваги експортоорієнтованих галузей	Митні тарифи та акцизи, ліцензування, сертифікація продукції, банківський процент, податкові пільги, державні кредити на конкурсних засадах, ціноутворення.

Стрижень ДРСЗ – селективний підхід (таргетування).

Таргетування (від англ. target – ціль, мішень) – концентрація матеріальних, трудових, фінансово-кредитних ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку та на об'єктах (видах діяльності, підприємствах), підвищення ефективності функціонування яких сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Чинники відбору видів промислової діяльності – національних пріоритетів:

- місце країни у міжнародному розподілі праці;
- експортний потенціал галузі;
- перспективи попиту на продукцію галузі на внутрішньому ринку;
- рівень залежності галузі від імпорту сировини і обладнання;
- екологічність;
- стадія життєвого циклу галузі;
- наявність позитивних зовнішніх ефектів, як-от:

а) *ефекту залучення* – ініціювання зростання ділової активності у технологічно пов'язаних виробництвах;

б) *ефекту продуктивності* – зниження цін на продукцію власного виробництва;

в) *ефекту інновацій* – розповсюдження по суміжних галузях новітніх технологій;

г) *доходотворчого ефекту* – ініціювання зростання рівня зайнятості, підвищення реальних доходів населення та загального рівня добробуту;

- додана вартість на одного зайнятого.

В Україні такими національними пріоритетами є:

- агропромисловий комплекс;
- харчова промисловість;
- важке та високотехнологічне машинобудування;
- аерокосмічна галузь;
- військова промисловість; суднобудування;
- окремі наукоємні високотехнологічні виробництва (виробництво зварювальної апаратури, порошкова металургія, виробництво новітніх матеріалів із специфічними властивостями, біотехнології тощо);
- сфера послуг (насамперед, в сфер ІКТ, транспортних послуг, оздоровчого туризму, інжинірингових, освітніх, фінансових).

Тема 14. Соціальна політика держави

1. Соціальні виклики розвитку національної економіки
2. Показники соціального розвитку національної економіки та його інституціональне забезпечення
3. Моделі соціалізації економіки

Соціальні виклики розвитку національної економіки.

Одним з основних напрямів трансформації економічної системи України є забезпечення інтенсивного цілеорієнтованого розвитку соціальної сфери для досягнення конкурентоспроможності нашої держави на міжнародній арені та забезпечення відповідності організації надання соціальних послуг цілям секторальної децентралізації. У цьому контексті розвиток соціальної сфери на рівні держави має забезпечуватися, враховуючи потреби реформування чинної системи управління та зміни пріоритетів і основ її фінансування. В умовах децентралізаційних змін і проведення системних реформ практично в усіх секторах економіки в Україні на державному рівні визначено основні пріоритети подальшого розвитку соціальної сфери, серед яких: 1) реформа системи оплати праці та запровадження європейських стандартів у сфері соціально-трудова відносин; 2) реформування системи пенсійного забезпечення; 3) зміна основ надання соціальної допомоги в напрямі забезпечення її адресності; 4) децентралізація системи соціальних послуг і їх розвиток на рівні

територіальних громад.

Соціальна політика - специфічна форма державної політики, спрямована на забезпечення добробуту й усебічного розвитку її громадян і суспільства загалом, захист стратегічних національних інтересів у соціальній сфері; це комплекс соціально-економічних заходів держави та місцевих органів влади, спрямованих на захист населення від безробіття, зростання цін, знецінення трудових заощаджень і т.ін.

Сфери здійснення соціальної політики визначені в Конвенції МОП № 117 про основні норми та цілі соціальної політики 1962 року, ратифікованій Законом України від 16 вересня 2015 року № 692-VIII. В преамбулі Конвенції йдеться про те, що слід вживати всіх можливих заходів на міжнародному, регіональному або національному рівні для сприяння прогресу в таких сферах, як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освіта, піклування про добробут дітей, становище жінок, умови праці, винагорода найманих працівників і незалежних виробників, захист прав працівників-мігрантів, соціальне забезпечення, громадські служби й виробництво загалом.

До об'єктів соціальної політики відносять ринок праці та зайнятість; трудові відносини; оплату праці та доходи; систему соціального забезпечення населення; громадян як споживачів; елементи соціальної інфраструктури.

Для визначення цілей соціальної політики велике значення мають положення Конвенції МОП № 117 про основні норми та цілі соціальної політики 1962 року. Відповідно до частини першої ст. 1 Конвенції, вся політика повинна передусім спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. Підвищення рівня життя розглядається Конвенцією як основна мета під час планування економічного розвитку. Метою політики визнається також скасування будь-якої дискримінації серед працівників за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства.

Правове забезпечення соціальної політики здійснюється нормами Конституції України, міжнародно-правовими актами, ратифікованими Україною (акти ООН, МОП, Ради Європи тощо), численними законами й підзаконними нормативно-правовими акти, актами соціального діалогу, локальними нормативно-правовими актами.

Серед європейських актів особливе значення має Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року, ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року № 137-V. Саме в цьому акті закріплені найбільш повний каталог соціальних прав людини і досить високий рівень їх гарантій. Україна поступово розширює перелік статей і пунктів Частини II ЄСХ (п), за якими бере на себе зобов'язання вважати їх обов'язковими. Сьогодні таких статей і пунктів налічується 28 і 65 відповідно.

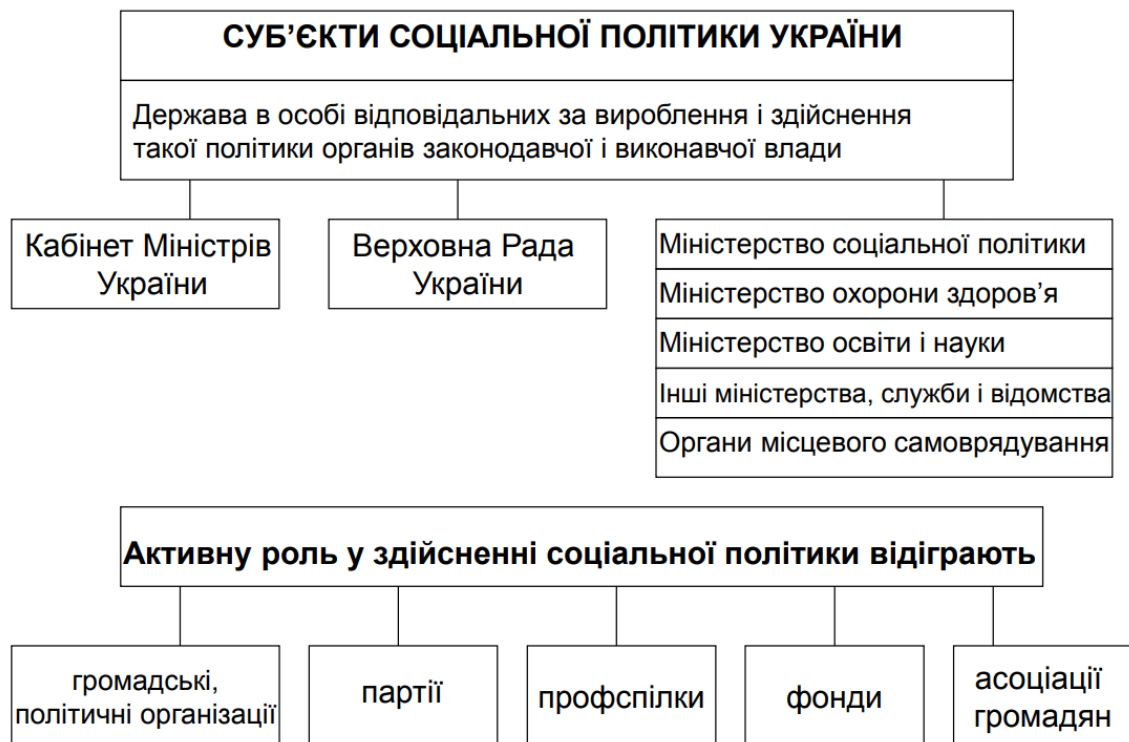

Рис. 6. Суб'єкти соціальної політики України

Основні напрямки соціальної політики в Україні полягають у:

- підвищенні добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;
- наданні відповідної допомоги по безробіттю, збереженні робочих місць, фаховій перепідготовці осіб, що втратили роботу;
- проведенні ґрунтовної пенсійної реформи, що буде забезпечувати справедливую систему пенсійних виплат з урахуванням трудового внеску особи;
- наданні адресної допомоги у грошовій та натуральній формах;
- сприянні всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню;
- запобіганні комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;
- широкій підтримці сім'ї, материнства та дитинства;
- проведенні активної екологічної політики.

Соціальна політика держави включає:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в т.ч. між роботодавцями і найманою робочою силою);
- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- розподіл і перерозподіл доходів населення;
- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення системи соціального захисту населення;
- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);
- захист навколишнього середовища тощо.

Рис. 7. Завдання та принципи соціальної політики

Цілі соціальної політики:

1. Стратегічного характеру:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення для кожної людини можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;
- гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності;
- формування ефективної системи соціального захисту населення;
- реформування пенсійної системи;
- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді;
- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві.

2. Поточного характеру:

- погашення заборгованості з заробітної плати та соціальних виплат;
- забезпечення прожиткового мінімуму;
- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;
- захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;
- обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- запобігання соціальній деградації.

Заходи державного регулювання зайнятості можуть класифікуватися за характером

впливу на зайнятість та за ступенем такого впливу. За характером впливу на зайнятість розрізняють активні й пасивні важелі. До активних належать підготовка та перепідготовка кадрів, організація громадських робіт, стимулювання створення робочих місць, вплив на процес купівлі-продажу робочої сили та її використання, достроковий вихід на пенсію тощо. До пасивних важелів належать виплати встановленої законодавством допомоги безробітним, надання їм іншої матеріальної і моральної підтримки.

За ступенем впливу на зайнятість виділяють прямі, економічні, адміністративні, правові, організаційні заходи, що використовуються як на мікро-, так і на макрорівні. Так, у якості економічних важелів використовуються такі, як розвиток державного підприємництва; державні закупівлі товарів і послуг; надання податкових пільг і субсидій недержавним підприємствам за створення робочих місць; кредитна, міграційна й інші види політики. Правові важелі – це ухвалення законів та законодавчих актів про тривалість робочого дня, величину мінімальної заробітної плати, працевдатний вік тощо. Адміністративні важелі – це відповідні накази, постанови, розпорядження уряду.

Наведені методи і важелі **політики зайнятості** приводяться у дію за допомогою організаційних заходів – організація служб зайнятості та працевлаштування, закладів професійної та середньої освіти, соціального забезпечення безробітних тощо.

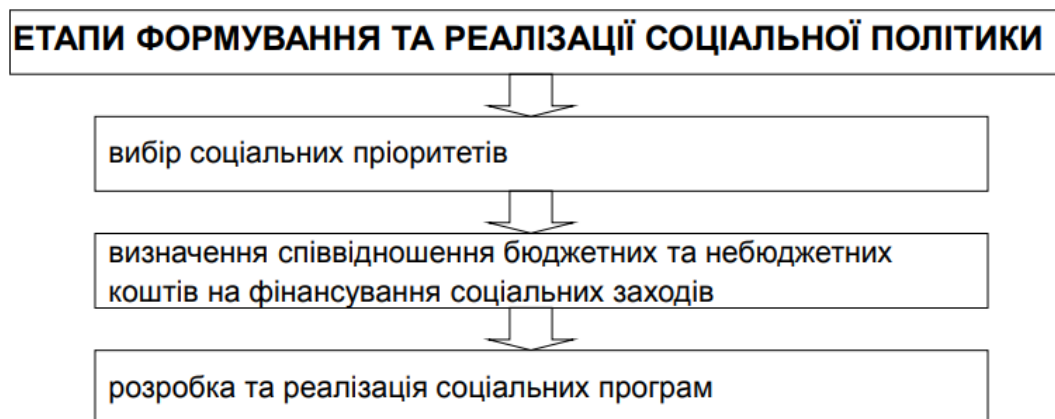

Рис. 8. Етапи формування та реалізації соціальної політики

Соціальна політика держави реалізується через **систему соціального захисту і соціальних гарантій**.

У широкому сенсі **соціальний захист** слід розглядати як систему законодавчих, економічних, соціально-психологічних гарантій, яка надає працевдатним громадянам рівні умови для покращання свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу в конкретних економічних умовах, а

непрацевдатним та соціально вразливим верстам населення — перевагу в користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків.

У звуженому сенсі **соціальний захист** визначається як діяльність держави, метою є соціальна підтримка і захист непрацевдатних і малозабезпечених прошарків населення шляхом перерозподілу ВВП.

Сучасні системи соціального захисту охоплюють весь життєвий цикл людини, передбачаючи заходи і соціальні гарантії, форми та способи соціальної допомоги, соціального страхування, що забезпечують певний рівень життя населення щодо підтримання його добробуту від народження і аж до смерті.

Підставою виникнення прав громадян в сфері соціального захисту є настання обставин, які утруднюють або унеможливають самостійне задоволення громадянином своїх потреб або потреб своєї сім'ї.

Система соціального захисту населення в Україні включає:

- пенсії;
- допомогу по безробіттю;
- допомогу сім'ям з дітьми;
- державні програми дотацій і житлових субсидій,
- допомога на поховання;
- соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС;
- державна система охорони здоров'я;
- державна система освіти.

Важливою складовою системи соціального захисту є **соціальні нормативи (гарантії)** – гарантії кожному громадянину на певний рівень благ і послуг за рахунок як внесків самого громадянина, так і перерозподілу ресурсів між населенням на цілі його матеріального забезпечення.

Основні соціальні гарантії в Україні:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсій за віком;
- мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів;
- стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів;
- індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Встановлюється у Законі про Державний бюджет України на поточний рік за наступними основними соціальними та демографічними групами населення: діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність.

В умовах ринкової економіки за рахунок бюджетних коштів держава має забезпечувати лише *мінімально гарантований* рівень медичного, культурного, побутового та соціального обслуговування для найменш соціально захищених громадян.

Основна вимога до мінімальних соціальних норм – *конкретизація, деталізація*. Якщо припустимі норми для якоїсь державної соціальної програми субсидіювання трактуються надто широко, то значну частку виділених коштів можуть отримати особи, яким ця допомога не потрібна.

Напрями соціального захисту:

- *соціальне забезпечення* - створення умов для захисту населення за фактом класичних випадків небезпеки для його життя (хвороби, інвалідність, старість, смерть близьких);
- *соціальне обслуговування і соціальна допомога* - система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що *тимчасово чи періодично* надаються окремим особам чи групам населення соціальною службою для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві.
- *соціальне страхування* - фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливорює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Принципи державної системи соціального страхування:

- *принцип солідарності*, що забезпечується шляхом:

- міжчасового перерозподілу й так званого *договору* поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства;

- міжособистісного перерозподілу доходів, який здійснюється між: а) найбагатшими й найбіднішими соціальними групами; б) безпосередньо застрахованими суб'єктами; в) застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту;

– *принцип обов'язковості* (охоплення соціальним страхуванням усіх осіб, які працюють за наймом);

– *принцип рівноправності* усіх застрахованих осіб (стосовно зобов'язань на фінансування витрат, прав і гарантій);

– *принцип державних гарантій* щодо виплат із соціального страхування;

– *принцип цільового використання коштів*;

– *принцип систематичного державного контролю* за формуванням і використанням коштів фондів соціального страхування.

Цільові фонди соціального страхування також можуть функціонувати як система *персональних рахунків* в державних чи приватних фондах соціального страхування, при якій кошти застрахованій особі у зв'язку із настанням страхового випадку виплачуються з її власних внесків.

Уведений з 1 січня 2011 року **єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ)** замінив собою чотири окремі відрахування: до Пенсійного фонду; до фондів страхування на випадок безробіття; із тимчасової втрати працездатності; від нещасних випадків на виробництві. Єдиний соціальний внесок не входить до системи оподаткування.

ЄСВ — консолідований обов'язковий страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування

Кошти, що надходять від сплати єдиного внеску та застосування фінансових санкцій, не можуть зараховуватися до Державного бюджету України, бюджетів інших рівнів та використовуватися на цілі, не передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Моделі соціалізації економіки.

У науковій літературі мають місце чотири концепції щодо соціальної справедливості - егалітаристська, утилітаристська, роулсіанська та ринкова.

Егалітаристська концепція вважає справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Логіка міркувань тут така: якщо потрібно розділити визначену кількість благ між людьми, які однаково цього заслуговують, то справедливим був би розподіл порівну.

Утилітарна — походить із вчення Ієремії Бентама, основоположника доктрини утилітаризму. Бентам вважав, що головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для можливо більшої кількості членів суспільства. Однак Бентам виходив із того, що функції корисності в різних людей неоднакові. Інакше кажучи, здатність до насолоди в результаті володіння якоюсь кількістю благ у кожної людини своя. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства має той, хто корисніший для суспільства.

Роулсіанська — пов'язана з ім'ям Джона Роулса, сучасного американського філософа. На його думку, справедливою вважається така диференціація доходів, при якій відносна економічна нерівність припустима лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого

абсолютного рівня життя найбільш бідними членами суспільства.

Ринкова концепція – припускає відповідність доходу кожного власника фактора виробництва граничному продукту, отриманого від даного фактора. Соціальна справедливість при цьому встановлюється ринком і його регуляторами. Таким чином, у цьому випадку припустима значна нерівність при розподілі доходів.

На сьогодні функціонують чотири моделі соціального захисту:

- соціально-демократична модель скандинавських країн (держава бере на себе значну частку відповідальності за соціальний захист населення);
- модель неоліберальна (США) (проблеми щодо соціального захисту між підприємцями і найманими працівниками розв'язуються переважно за участю профспілок);
- модель неоконсервативна (Німеччина) базується на змішаному державно-приватному розв'язанні соціальних проблем (відповідальність окремого підприємця замінена системою обов'язкової колективної відповідальності під контролем держави);
- система Бевериджа (Англія, Ірландія) (головним завданням держави є захист мінімальних доходів громадян).

Американська модель соціальної політики — найбільш лібералізований варіант, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші країни) — найбільш соціалізована модель, тобто економіка найбільшою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства. Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50%), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням розвиненої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців.

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Англосаксонська модель (Великобританія, Ірландія, Канада) виступає як проміжна між лібералізованою американською і соціально орієнтованою шведською та німецькою моделями. Для неї характерним є активніше, ніж для першої моделі, регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в останніх двох моделях, рівень оподаткування і перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40%). Крім того, має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці.

Модель соціальної політики Української держави має представляти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.

В умовах соціально-ринкової трансформації держава має виступити соціальним амортизатором перетворень і одночасно проводити активну соціальну політику на нових,

адекватних ринковим вимогам засадах.

Соціальні амортизатори – це механізми соціального захисту.

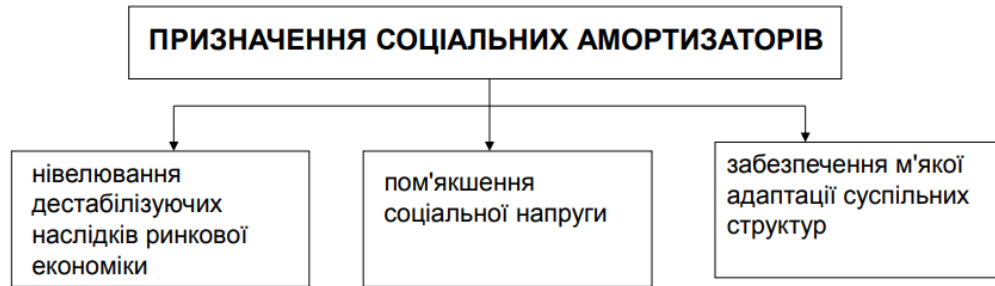

Рис. 9. Призначення соціальних амортизаторів

Підвищення ролі соціальних амортизаторів виникає на етапах:

- системної, соціально-економічної трансформації;
- структурної перебудови;
- виходу на новий етап економічного розвитку;
- переходу до нового рівня цивілізації.

Цілі соціальної політики перехідного періоду:

Стратегічного характеру:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу.

Поточного характеру:

- погашення заборгованості з заробітної плати та соціальних виплат;
- забезпечення прожиткового мінімуму;
- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;
- захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;
- обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- запобігання соціальній деградації тощо.

Тема 15. Конкурентоспроможність національної економіки України

1. Конкурентоспроможність країни. Індекс глобальної конкурентоспроможності
2. Рейтинг України в контексті складових конкурентоспроможності
3. Формування української моделі національної конкурентоспроможності

Конкурентоспроможність країни. Індекс глобальної конкурентоспроможності.

На сьогоднішній день конкурентоспроможність є чи не найкращою демонстрацією рівня економічного розвитку будь-якої країни, а також невід'ємною ознакою ринкової економіки. Без здатності конкурувати жодна держава не може розвиватися далі, тим більше в умовах глобалізації. Крім того, для досягнення високого рівня суспільного розвитку необхідна економічна інтеграція. Саме тому стимулювання конкурентоспроможності національної економіки є одним із найважливіших завдань державної політики. У науковій літературі 111

можемо знайти чималу кількість трактувань поняття «конкурентоспроможність», це цілком передбачувано, так як питання є доволі складним і багатоаспектним. Крім того, вчені, що досліджували його, розуміли і визначали дане поняття через власну призму реальності.

Саме поняття «конкурентоспроможність економіки» було введено американським економістом М. Портером наприкінці ХХ ст. У своїй роботі

«Конкурентні переваги націй» він охарактеризував конкурентоспроможність як «продуктивність використання ресурсів, що виражається у віддачі від одиниці праці або капіталу» [1]. Він також вважав, що конкурентоспроможність товару, галузі та національної економіки тісно взаємопов'язані і повинні досліджуватись за допомогою виявлення конкурентних переваг, а конкуренція є динамічним процесом, що постійно розвивається, підлаштовуючись під нові умови та реалії, створює нові види товарів, послуг та методів виробництва.

М. Портер, як і більшість вчених, що досліджували конкурентоспроможність як економічну категорію, дійшли висновку, що універсального визначення, яке б характеризувало всі об'єкти економіки, не існує. То ж воно формується і досліджується відповідно до окремого об'єкта.

Міжнародний інститут менеджменту пропонує розглядати конкурентоспроможність національної економіки як сферу економічних знань, які забезпечують спроможність країни підвищувати рівень життя та добробуту громадян і сприяти росту додаткової вартості товарів і послуг на рівні підприємств.

В. Брич та В. Охота у своїй спільній праці визначають конкурентоспроможність як «здатність за рівних вихідних умов отримувати кращі результати порівняно з конкурентами за рахунок створення і використання наявних конкурентних переваг за умови дотримання вимог законодавчих й інших нормативних актів, що регулюють господарсько-виробничі відносини у масштабі національної та (або) світової економіки». У таблиці 7 наведено інтерпретації науковців щодо визначення поняття конкурентоспроможності національної економіки.

Таблиця 7

Визначення сутності поняття «конкурентоспроможність національної економіки»

Автор	Визначення
Л. Антонюк	Здатність країни створити національне підприємницьке середовище яке дозволить виробникам товарів всередині країни створювати та покращувати власні конкурентні переваги за умови функціонування вільного та справедливого ринку і, відповідно займати кращі позиції на світовому ринку
Я. Базилук	Сукупність факторів, що забезпечують створення товарів і послуг з використанням нових технологій за умов функціонування в країні вільного ринку, а також забезпечення зростання рівня життя та, відповідно, доходів населення, що є необхідною умовою для міжнародної торгівлі за співвідношенням ціна–якість
Н. Гражевська	Здатність економіки зберігати стійкість при впливі зовнішніх та внутрішніх факторів та адаптуватися до змін, підвищувати рівень життя громадян шляхом запровадження ефективного функціонування системи виробництва товарів та послуг
Ю. Куренков, В. Попов	Спроможність економіки створити в країні всі умови для вироблення і споживання товарів і послуг, які є конкурентоспроможними відносно товарів і послуг інших країн, з метою покращення рівня життя населення та дотримання світових

	екологічних стандартів
А. Мельник	Можливість економіки зберігати соціально-економічну стійкість не зважаючи на внутрішні та зовнішні фактори
М. Портер, Д. Сакс, А. Варнер	Здатність країни досягати та утримувати високі показники зростання та зайнятості в довгостроковому періоді
Т. Хворост	Здатність країни забезпечити сприятливі умови для підприємництва, яке є рушійною силою економічного зростання оскільки сприяє підвищенню рівня зайнятості та довгостроково прибутковості
Економічний енциклопедичний словник	Здатність економіки країни вступати в конкуренцію з економіками інших країн, що характеризується рівнем та тривалістю життя громадян, якістю товарів, що виробляються в країні, ефективністю використання наявних ресурсів

Узагальнюючи всі вищенаведені трактування, ми можемо зробити висновок, що конкурентоспроможність національної економіки – це здатність економіки країни створювати сприятливі умови для досягнення високих показників економічного зростання, що дозволять витримувати конкуренцію на світовому ринку, використовуючи індивідуальні конкурентні переваги. Для забезпечення такого рівня конкуренції, країна має покращувати рівень життя та добробуту населення, створювати сприятливі умови для розвитку підприємництва, ефективно використовувати національні ресурси, створювати нові товари і послуги, щоб просувати їх на світовий ринок.

Конкурентоспроможність, як вже зазначалось вище, є інтегрованою категорією, на її формування впливає велика кількість чинників. Науковці, вивчаючи цей вплив обирали найважливіші й найактуальніші, в момент дослідження, чинники. Тому класифікації факторів конкурентоспроможності різних вчених можуть відрізнятися.

М. Портер для оцінки конкурентоспроможності країн створив так звану «Систему Даймонду», у якій виділив основні детермінанти, що відслідковують вплив різних факторів на конкурентоспроможність. Вона включає:

- фактори та умови, що надаються в процесі виробництва, а саме: робоча сила, наявність природних ресурсів, стан інфраструктури, фінансова стабільність;
- обсяг і структура попиту на внутрішньому ринку; кваліфікованість, обізнаність і вимогливість покупця;
- оцінка діяльності підприємств-конкурентів та постачальників сировини, що дозволяє визначити цілі власної діяльності та сформулювати ефективну стратегію розвитку на ринку;
- стратегія, включаючи конкурентну, якою керуються підприємства та галузі задля отримання кращих результатів, залежить від макроекономічного середовища в країні та її інституційного розвитку.

І. Должанський поділяє фактори конкурентоспроможності на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх вчений відносить: економічні взаємозв'язки; наявність та характеристика конкурентів; рівень технологічного розвитку; розміщення та концентрація виробництва товарів та послуг; політичне та інституційне становище в державі; законодавча та правова бази; наявність сировинних ресурсів; стан промисловості. Внутрішніми факторами конкурентоспроможності є: система довгострокового планування; маркетингова стратегія; інноваційний рівень виробництва, що передбачає відповідність технологічного розвитку процесу виробництва; система управління; запровадження інновацій.

В. Брич та В. Охота виділяють такі макроекономічні фактори конкурентоспроможності, як

збільшення доданої вартості товарів та їх обсягу, підвищення рівня технологічності виробництва та інноваційності товарів, що експортуються, збільшення розмірів ринку та відповідно частки на світовому ринку, стабільно додатне сальдо рахунку торгівельного балансу країни. Дослідження, що розглядають фактори впливу на конкурентоспроможність, доводять, що однією з головних умов для забезпечення високого рівня довгострокової конкурентоспроможності та економічного зростання є розвинене бізнес-середовище.

Вказаний фактор дозволяє швидко адаптуватися до мінливих умов на ринку, позитивно впливає інноваційний розвиток, технологічний процес та створення робочих місць. Ключовими проблемами в сфері бізнес-середовища є: корупція, бюрократія, низька технологічна розвиненість, адміністративний та податковий тягарі, недостатнє стимулювання інноваційної діяльності, а саме принципово нових підприємств, стартапів, відсутність підтримки підприємців-початківців. Всі ці проблеми притаманні економіці України. Для їх подолання потрібно запозичувати досвід країн-лідерів, таких як Сінгапур, де в 2017 році було знято 75% податкових зобов'язань, що посприяло розвитку великої кількості вдалих стартапів.

Отже, ми можемо зробити висновок, що основними факторами конкурентоспроможності є технологічність, рівень інноваційності, залучення інвестицій, стан ринкової інфраструктури, розмір ринку, розвиток освіти та науки, стан бізнес-середовища, інституційне та політичне становище у країні, законодавча база.

Інструментарій державної політики стимулювання конкурентоспроможності національної економіки.

Державна політика стимулювання конкурентоспроможності спрямована в першу чергу на забезпечення свободи конкуренції, що в свою чергу сприяє створенню такого суперництва між товаровиробниками, щоб вони розширювали асортимент виробленої продукції, покращували умови праці та якість товарів. Крім того, вона сприяє розвитку підприємництва, створенню нових підприємств на ринку. Національний виробник є пріоритетним, тому це відповідає інтересам держави та її становищі на світовій арені. Перш ніж перейти до інструментів стимулювання, потрібно розглянути основоположні принципи забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (рис. 10).

Рис. 10. Принципи забезпечення конкурентоспроможності

Задля забезпечення стимулювання та підтримки конкурентної, інноваційної та інвестиційної діяльності держава використовує такі інструменти як регулювання законодавчої та правової баз, кредитно-грошове регулювання, ліцензування, стандартизація, які відповідно здійснюють свою діяльність через розподіл державного бюджету, ефективну податкову

систему, національні цільові фонди, державний, банківський і комерційний кредити.

Налагоджені механізми ефективного державного стимулювання інвестицій є запорукою зростання рівня конкурентоспроможності в державі. Оскільки залучення інвестицій завжди передбачає перспективи, вихід на нові ринки, вдосконалення технологій і виробництва, одержання патентів та ліцензій, що веде до розширення ринку товарів і послуг, підвищення реальної заробітної плати, збільшення кількості малих та середніх підприємств, зростання експортного потенціалу. Все це відображається на конкурентоспроможності країни. Саме глобалізація і залучення іноземного капіталу є причиною такої високої інтегрованості країн, активізації міжнародної торгівлі. Країни з економіками, що розвиваються завдяки цьому за останні пів сторіччя змогли значно підвищити національний ВВП. Інвестиційну привабливість країни необхідно підвищувати шляхом підвищення ефективності використання національних ресурсів; реформування державної політики у сфері функціонування ринків; створення стимулів на державному рівні для ведення підприємницької та інноваційної діяльності; підвищення ефективності та технологічності виробництва.

Одним із інструментів залучення інвестицій у реальний сектор економіки та розвитку інновацій є діяльність індустріальних парків. Індустріальний парк – «спеціальна територія, у межах якої учасники можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів, а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і електронних комунікацій». Крім того, основною характеристикою індустріальних парків є забезпечення підприємства інфраструктурою для здійснення їх основної діяльності. Без наявності ефективної бази інфраструктури, економіка не здатна у повному обсязі виконувати свої функції, швидко та ефективно адаптуватися до глобалізаційних процесів, створювати стимули для залучення в інноваційну діяльність, а отже досягати високих показників конкурентоспроможності.

Створення та розвиток інфраструктури забезпечує сприятливе середовище для інвесторів та розміщення в країні нових підприємств; запустить процес створення конкурентоспроможних товарів; дозволить використати потенціал вже існуючих підприємств; підвищить кількість робочих місць; сприятиме темпам виробництва продукції. Для стимулювання конкурентного середовища та розвитку ефективної конкуренції на державному рівні використовують такі інструменти як державна допомога суб'єктам господарювання, що використовується при наявності економічного дисбалансу на регіональному рівні; вдосконалення та застосування принципів конкуренції на етапі публічних закупівель, що здійснюється для усунення конкурентних ризиків.

Отже, конкурентоспроможність національної економіки представляє собою здатність країни конкурувати з іншими країнами на світовому ринку, використовуючи власні, унікальні конкурентні переваги. Щоб забезпечити високий рівень конкурентоспроможності на національному та світовому рівнях, необхідно досягти та підтримувати на рівні високі темпи економічного зростання, покращувати рівень життя населення, ефективно використовувати наявні та позичкові ресурси, сприяти втіленню інноваційних продуктів та підприємницької діяльності. Головними факторами конкурентоспроможності є технологічність, рівень інновацій, залучення інвестицій, стан ринкової інфраструктури, системні фактори, такі як: методи державного регулювання, трансакційні витрати господарської діяльності, стан бізнес-середовища та законодавча база.

Інструментарій державної політики стимулювання конкурентоспроможності базується на фінансово-економічних, адміністративних, правових інструментах, крім того, впливовими є інструменти фінансової, податкової і кредитної політики, національні цільові фонди, надання державних, банківських і комерційних кредитів. Найважливішими напрямками державної політики стимулювання конкурентоспроможності є залучення інвестицій та інноваційна діяльність, що забезпечують стабільне економічне зростання.

Рейтинг України в контексті складових конкурентоспроможності.

Аналіз динаміки рівня конкурентоспроможності та факторів, що на нього впливають,

дозволяє визначити слабкі сторони економіки та чинники, які стоять на шляху до підвищення конкурентоспроможності України, а які, навпаки, є конкурентними перевагами країни. Одним з головних факторів, від яких залежить забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, в умовах глобалізації, є взаємодія національних економік між собою. Для досягнення високого рівня економічного розвитку та ефективного використання конкурентних переваг країни, необхідна міжнародна економічна інтеграція.

Всесвітній економічний форум (WEF) щороку оприлюднює звіти, в яких оцінюється рівень конкурентоспроможності країн світу. Звіт про глобальну конкурентоспроможність є всесвітньо визнаним і впливовим орієнтиром, що вказує на слабкі місця, прогалини в національних економіках країн і сфери потенційного успіху. Основою складення рейтингу для звіту є Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, GCI). За методологією Всесвітнього економічного форуму станом на 2019 р., фактори, що впливають на конкурентоспроможність, можна розділити на чотири групи:

- сприятливе середовище, що включає такі показники: інституції, інфраструктура, застосування ІКТ, макроекономічна стабільність;
- людський капітал, складовими якого є охорона здоров'я, вища освіта та професійна підготовка;
- ефективність функціонування ринків, до якої входять ефективність товарного ринку, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, розмір ринку;
- інноваційні фактори, до яких відносяться динамічність бізнесу, інноваційний потенціал.

Як вже зазначалося, конкурентоспроможність необхідно досліджувати у динаміці, тому розглянемо місце України у світі за Індексом глобальної конкурентоспроможності впродовж п'яти років (рис. 11).

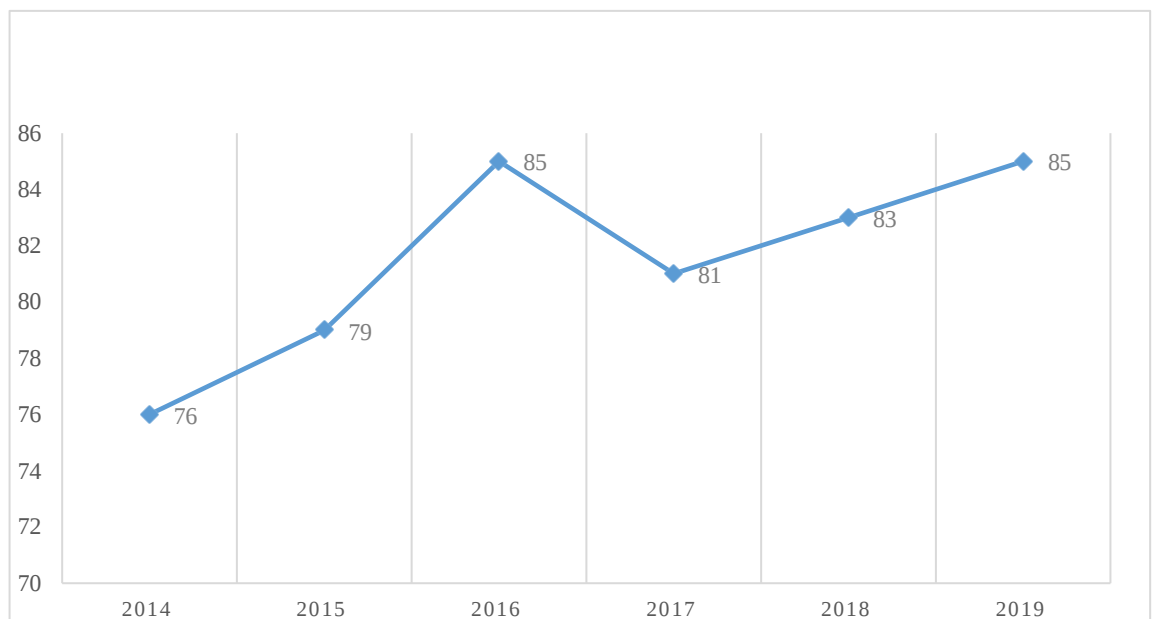

Рис. 11. Динаміка позицій України за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2014-2019 рр.

Оскільки у 2020 р. Всесвітній економічний форум призупинив видання щорічних рейтингів за даним індексом, розглянемо період з 2014 по 2019 рр. Отже, за дослідженням WEF, з 2014 р. по 2016 р. очевидно є тенденція до спаду, за два роки Україна втратила 9 позицій.

У 2017 р. відбувся підйом на 4 сходинки, втім до 2019 р. країна повернулась на рівень 2016 р., зайнявши у рейтингу 85 місце серед 141 країни.

Дослідження стану за рейтингом «Індексу глобальної конкурентоспроможності»

Україна за відповідним індексом за 2013–2018 рр. показав, що позиції країни не є стабільними та мають негативну тенденцію до швидкого зниження (табл. 8).

Таблиця 8

Аналіз рейтингу глобальної конкурентоспроможності України

Період	Динаміка
2013р.	Україна зайняла 84 місце.
2014 – 2015 рр.	Україна знаходиться на 76 місці (2013 року посідала 84 місце). З інших пострадянських країн: Молдова піднялася за рік з 89 на 82, Киргизстан зі 121 на 108, Азербайджан з 39 на 38 місце, Казахстан зберіг 50-у позицію, Вірменія опустилася з 79 на 85.
2015 – 2016 рр.	Україна знаходиться на 79 місці зі 140 країн. Надійність банків України оцінили за найнижчим показником – 140 з 140, робота у сфері державного сектора – 130 зі 140, податкове навантаження на бізнес визначили на рівні 118 з 140.
2016 – 2017 рр.	Україна знаходиться на 85 місці зі 138 країн.
2017 – 2018 рр.	В опублікованому в січні 2018 року рейтингу «Global Competitiveness Index Rankings 2017–2018» Україна посіла 81-е місце за Таджикистаном та Бразилією, перед Бутаном та Тринідадом і Тобаго.

Для того, щоб визначити причинно-наслідкові зв'язки спадів і підйомів національної економіки України у рейтингу глобального Індексу конкурентоспроможності, потрібно дослідити значення основних показників, що є його складовими (табл. 9).

Таблиця 9

Оцінка конкурентоспроможності України у рейтингу Всесвітнього економічного форуму 2014-2019 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Значення показника
Загальна позиція	76	79	85	81	83	85	4,1
Інституції	130	130	129	118	110	104	3,2
Інфраструктура	68	69	75	76	57	57	3,9
Застосування ІКТ	85	86	85	81	77	78	3,8
Макроекономічна стабільність	105	134	128	121	131	133	3,5
Охорона здоров'я	43	45	54	53	94	101	6,0
Вища освіта та професійна підготовка	40	34	33	35	46	44	5,1
Ефективність товарного ринку	112	106	108	101	73	57	4,0
Ефективність ринку праці	80	56	73	86	66	59	4,0
Розвиток фінансового ринку	107	121	130	120	117	136	3,1
Розмір ринку	38	45	47	47	47	47	4,5
Динамічність бізнесу	99	91	98	90	86	85	3,7
Інноваційний потенціал	81	54	52	61	58	60	3,4

До нерозвинених факторів можна віднести низький інституційний розвиток, зумовлений відсутністю принципів прозорості в державі і втратою громадянами довіри до влади, проте в динаміці видно, що ситуація поволі покращується; застарілі технології; макроекономічна нестабільність; недосконала медицина та застаріла система охорони здоров'я, у 2019 р.

Україна посіла 101 місце за цим показником, у 2020 р. цей факт підтвердився високим рівнем захворюваності та смертності під час пандемії COVID-19; нестабільність на фінансовому ринку; відсутні стимули для залучення до інноваційної діяльності.

З позитивних сторін, що складають основу конкурентних переваг України на світовій арені, варто зазначити: достатній рівень вищої освіти та професійної підготовки; ріст ефективності товарного ринку та ринку праці; значний розмір ринку в порівнянні з іншими країнами; високий інноваційний потенціал. Слід також розглянути Індекс конкурентоспроможності бізнесу (BCI), розрахунками якого займається Інститут розвитку менеджменту (IMD) (рис. 12).

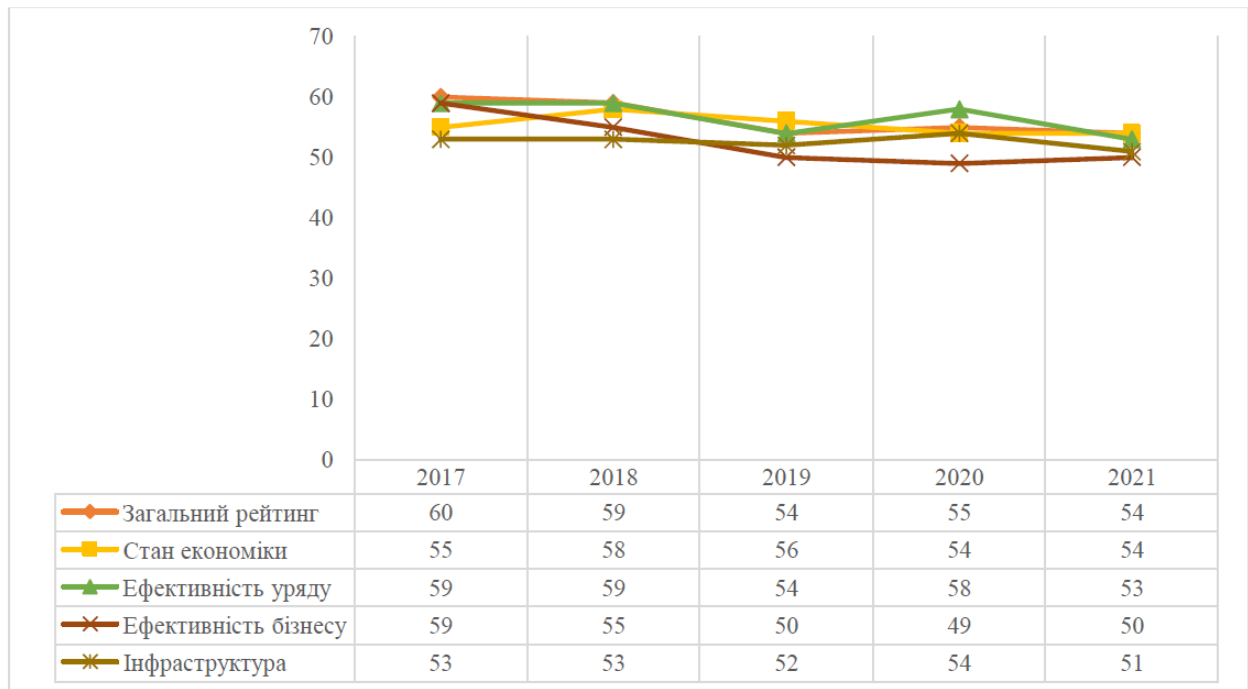

Рис. 12. Динаміка позицій України за Індексом конкурентоспроможності бізнесу 2017-2021 рр.

Головними чинниками, що впливають на цей індекс є: стан економіки (внутрішня економіка, міжнародна торгівля, міжнародні інвестиції, працевлаштування, ціни); ефективність уряду (державні фінанси, податкова політика, інституційна структура, підприємницьке законодавство, соціальна структура); ефективність бізнесу (продуктивність та ефективність, ринок праці, фінансування, практика управління, ставлення та цінності); інфраструктура (основна інфраструктура, технологічна інфраструктура, наукова інфраструктура, охорона здоров'я та навколишнє середовище, освіта).

За даними IMD, до 2018 р. простежувалась тенденція до спаду, лише у 2019 р. Україні вдалось підняти у рейтингу на 5 позицій, що зумовлено стрімким ростом ефективності уряду та бізнесу, стан економіки та інфраструктури також покращився, проте не так суттєво. У 2020 р. за рахунок послаблення позицій ефективності уряду та стану інфраструктури, було втрачено одну позицію. У 2021 р. Україна знову посіла 54 місце, при цьому стан економіки залишився незмінним, ефективність уряду та стан інфраструктури посприяли зростанню, а ефективність бізнесу, навпаки, змістилася на одну позицію нижче.

Конкурентоспроможність національної економіки також залежить від здатності досягати високих показників зростання ВВП на душу населення, розрахунками даного показника займається Світовий банк. На рис. 13 наведено динаміку ВВП на душу населення в Україні.

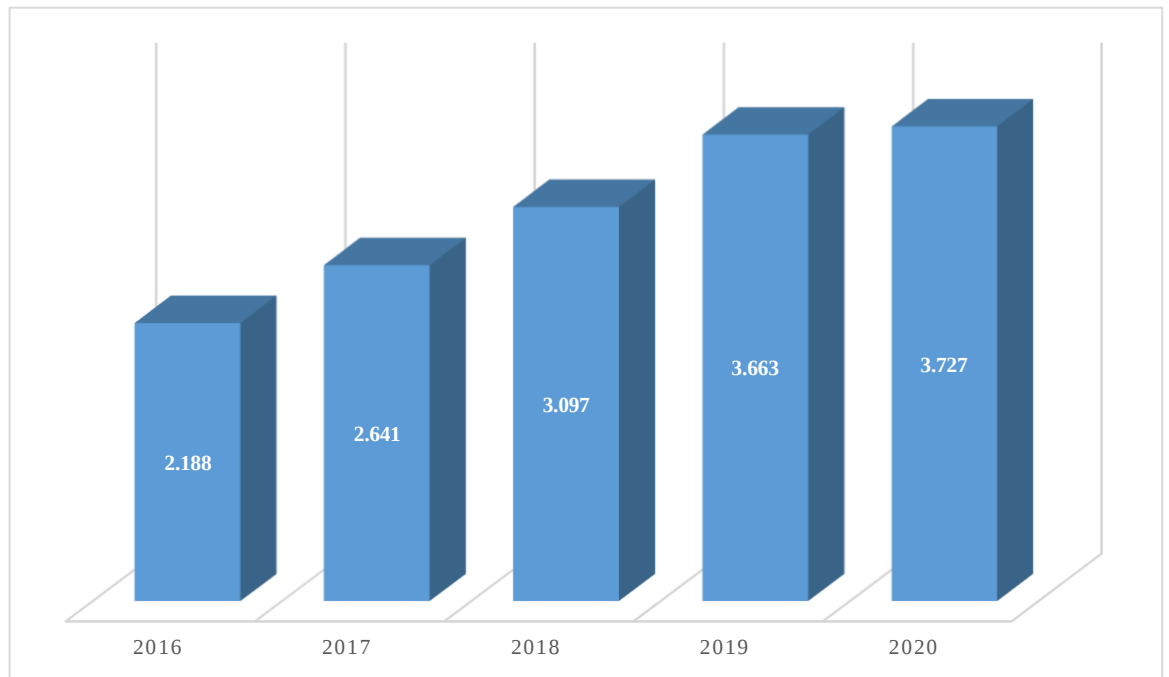

Рис. 13. Динаміка зміни показника ВВП на душу населення в Україні, тис. дол. США

Важливо також проаналізувати Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index), внесеного в річний звіт «Ведення бізнесу» («Doing Business»). Даним дослідженням займалися Світовий Банк та Міжнародна фінансова корпорація (IFC), яка входить до групи Світового Банку (табл. 10). Даний індекс відрізняється від попередніх, так як він розглядає ведення підприємницької діяльності та факторів, що з нею пов'язані виключно на державному рівні. Індекс вираховується за такими показниками, як відкриття бізнесу; робота з дозволами на будівництво; отримання електроенергії; реєстрація власності; отримання кредиту; захист прав міноритарних інвесторів; сплата податків; міжнародна торгівля; забезпечення виконання контрактів; вирішення питання про неплатоспроможність підприємства та його закриття.

Таблиця 10

Динаміка позицій України за Індексом легкості ведення бізнесу 2015- 2019 рр.

Рік	Місце у рейтингу	Оцінка індексу
2015-2016	80	63,90
2016-2017	76	65,75
2017-2018	71	68,25
2018-2019	64	70,20

Україна досягає значних результатів у сфері легкості ведення бізнесу, щороку піднімаючись у рейтингу та збільшуючи свою оцінку індексу. За останнім дослідженням, проведеним експертами Світового банку, вона зайняла 64 місце серед 190 країн світу, це на сім позицій вище, ніж минулого року.

Позитивні зміни вказують на покращення загального бізнес-середовища в країні. Це пов'язано із запровадженням низки вдалих реформ та законодавчих змін, таких як: спрощення процесу отримання дозволів на будівництво, тобто усунення вимоги щодо присутності зовнішнього наглядача, запровадження системи онлайн-повідомлень, зменшення цін на дозволи за рахунок зменшення внеску до органів місцевого самоврядування, скасування пайового внеску при будівництві промислових об'єктів; полегшення процедури сплати

податків; був вдосконалений механізм отримання електроенергії шляхом покращення технічних умов та впровадження геоінформаційної системи.

Україна також підвищила надійність електропостачання, запровадивши механізм компенсації відключень та знизила ціну на підключення до електричних мереж в середньому на 18,9% по всій країні; уряд полегшив реєстрацію власності, підвищивши прозорість системи землеустрою; кредитна система також зазнала змін, так, кредитна інформація стала доступнішою шляхом створення Кредитного реєстру у Національному банку; Україна посилила захист міноритарних інвесторів, а саме зобов'язала оприлюднювати звітність про операції з пов'язаними особами; щодо міжнародної торгівлі, було скорочено час торгових операцій як для експортерів, так і для імпортерів.

Таблиця 11

**Місце України за показниками в глобальній конкурентоспроможності країни
(Всесвітній економічний форум)**

Показники	Місце в рейтингу			Значення індексу (2017-2018)
	2015-2016 (140 країн)	2016-2017 (138 країн)	2017-2018 (137 країн)	
Основні вимоги	101	102	96	4,2
інституції	130	129	118	3,2
інфраструктура	69	75	78	3,9
макроекономічне середовище	134	128	121	3,5
охорона здоров'я та початкова освіта	45	54	53	6,0
Підсилюючі продуктивності	65	74	70	4,1
вища освіта і професійна підготовка	34	33	35	5,1
ефективність ринку товарів	106	108	101	4,0
ефективність ринку праці	56	73	86	4,0
розвиток фінансового ринку	121	130	120	3,1
технологічна готовність	86	85	81	3,8
розмір ринку	45	47	47	4,5
Інновації та фактори вдосконалення	72	73	77	3,5
відповідність бізнесу сучасним вимогам	91	98	90	3,7
інновації	54	52	61	3,4
Загальне місце в рейтингу	79	85	81	4,1

Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнім економічним форумом для України розраховується з 1996 р., до якого включено 141 країна світу. Оцінювання здійснюється за 12 основними компонентами, що формують конкурентоспроможність країни, які визначаються на підставі 114 економічних індикаторів. У 2019 р. Україна посіла 85-е місце в рейтингу серед 141 країни світу, що погіршило позицію країни в рейтингу на дві позиції за рахунок макроекономічної стабільності (-2,0), якості інститутів (-1,6) та динамічності бізнесу (-1,9), опустившись до показника трирічної давнини. За всі роки Україна, беручи участь у рейтингу, не піднімалася вище 68-го місця зі 125 країн у 2005 р. Згідно з оціночними судженнями експертів стосовно базових показників (1-7), прослідкуємо, як змінювалися позиції України в даному рейтингу (табл. 12).

Таблиця 12

Місце й оцінка (1-7) України в Індексі глобальної конкурентоспроможності за 2010–2018 рр.

Індекс глобальної конкурентоспроможності	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Місце України в рейтингу	89/139	82/142	73/144	84/148	76/144	79/140	85/138	81/137
Оцінка (1-7)	3,90	4,00	4,14	4,05	4,14	4,0	4,00	4,11
<i>Основні вимоги</i>	3,9	4,2	4,4	4,3	4,4	4,1	4,0	4,2
Інститути	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,2
Інфраструктура	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1	3,9	3,9
Макроекономічна стабільність	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1	3,2	3,5
Охорона здоров'я та початкова	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1	6,0	6,0

освіта								
Підвищення ефективності	4,0	4,0	4,1	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1
Вища освіта та професійна підготовка	4,6	4,6	4,7	4,7	4,9	5,0	5,1	5,1
Товарний ринок	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,0	4,0
Ринок праці	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3	4,2	4,0
Фінансовий ринок	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,1
Технологічна готовність	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4	3,6	3,8
Обсяг ринку	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4	4,5
Інновації та складні чинники	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,6	3,5	3,5
Динамічність бізнесу	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7
Інноваційний потенціал	3,1	3,1	3,2	3,0	3,2	3,4	3,4	3,4

Примітки* Індекс оцінюється від 0 до 7, більше значення якого є кращим

Відносно високі позиції Україна утримує за рахунок охорони здоров'я та початкової освіти (6,0 за результатами 2016–2018 рр.), вищої освіти та професійної підготовки (5,1), розміру внутрішнього ринку (4,5). Оскільки у 2017 р. було змінено методику визначення Індексу глобальної конкурентоспроможності, яка унеможливило порівняння аналізованих показників, відобразимо детермінанти рейтингу за 2019 р. (методологія 4.0).

Згідно з проведеним аналізом соціально-економічної системи за показником Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2019 р. Україна залишилася на рівні 2018 р. (57 балів), але за окремими показниками є позитивні тенденції. За показником «Інститути» українська економіка впродовж 2017–2019 рр. демонструє тенденцію до зростання (+1,6 бали та 104-е місце), що свідчить про сталий інституційний розвиток країни. Також наявна тенденція до поліпшення за показниками розвитку інфраструктури (+0,2 бали та 57-е місце); впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (+0,9 бали та 78-е місце); макроекономічної стабільності (+2 бали та 133-є місце) та показником «знання і навички» (+1 бал та 44-е місце). Стан товарних ринків у звітному періоді мав позитивну тенденцію (+1,2 бали та 57-е місце). Це пояснюється підвищенням внутрішньої конкуренції та конкуренції на ринку послуг (+4,9 бали та 64-е місце), диспозитивним впливом податків та субсидій на конкуренцію (+3,4 бали та 104-е місце), збільшенням частки ринку (+3,6 бали та 89-е місце), нетарифними бар'єрами (+4,1 бали та 91-е місце). Також тенденцію до зростання має ринок праці (+1,9 бали та 59-е місце) і вітчизняний ринок (+0,3 бали та 47-е місце). За показником динамічності бізнесу спостерігається також незначне поліпшення (+1,9 бали та 85-е місце).

Окремі індикатори мають негативну тенденцію, зокрема показник здоров'я (–6,4 бали) опустився в рейтингу на сім позицій, до 101-го місця у результаті скорочення тривалості життя; показник фінансової системи (–6,4 бали та 136-е місце) за рахунок погіршення показників кредитування приватного сектору (–47,5 бали та 76-е місце).

Таблиця 13

Рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2019 (Всесвітній економічний форум)

Місце			Країна	Індекс		
2017 (135 країн)	2018 (140 країн)	2019 (141 країна)		2017	2018	2019
2	2	1	Сінгапур	83	83,5	84,8
1	1	2	Сполучені Штати Америки	84,8	85,6	83,7
7	7	3	Гонконг	82	82,3	83,1
5	6	4	Нідерланди	82,2	82,4	82,4
4	4	5	Швейцарія	82,4	82,6	82,3
8	5	6	Японія	81,6	82,5	82,3
3	3	7	Німеччина	82,6	82,8	81,8
8	9	8	Швеція	81,6	81,7	81,2
6	8	9	Великобританія	82,1	82	81,2
11	10	10	Данія	79,9	80,6	81,2
12	11	11	Фінляндія	79,8	80,3	80,2

13	13	12	Тайвань	79,2	79,3	80,2
17	15	13	Південна Корея	78	78,8	79,6
10	12	14	Канада	80	79,9	79,6
18	17	15	Франція	77,4	78	78,8
89	83	85	Україна	53,9	57	57,0
134	139	140	Ємен	35,5	36,4	35,5
134	140	141	Чад	35,5	35,5	35,1

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності країн світу (IMD World Competitiveness Ranking) проводиться за методикою Центру світової конкурентоспроможності (IMD World Competitiveness Center) Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Institute of Management Development).

Під конкурентоспроможністю країни автори дослідження розуміють здатність національної економіки створювати та підтримувати середовище, в якому виникає конкурентоспроможний бізнес. Щорічне аналітичне дослідження конкурентоспроможності Інститут проводить із 1989 року у співдружності з партнерськими організаціями у всьому світі. До 1996 року Інститут готував звіти про конкурентоспроможність економік спільно з аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), а з 1996 року ці дві організації випускають два різні дослідження. ВЕФ публікує власну щорічну доповідь і рейтинг глобальної конкурентоспроможності, що його супроводжує, – Global Competitiveness Report, який заснований на Індексі глобальної конкурентоспроможності ([Global Competitiveness Index](#)).

На сьогоднішній день щорічне видання IMD World Competitiveness Yearbook – одне з найповніших періодичних досліджень із проблем конкурентоспроможності держав та регіонів, яке у низці країн використовується для формування державної політики та визначення подальших дій уряду щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки, а також стратегічних бізнес-рішень у великих компаніях.

Кожна держава в рейтингу оцінюється на основі аналізу понад 300 критеріїв (їх кількість періодично змінюється у бік збільшення) за чотирма основними показниками ключових аспектів економічного життя країни: Стан економіки; Ефективність уряду; Стан ділового середовища; Стан інфраструктури. Показники мають рівну вагу.

При формуванні рейтингу використовується широкий спектр показників та статистичних даних, включаючи дані міжнародних організацій, серед яких Організація Об'єднаних Націй, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світова організація торгівлі, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та інші інститути, а також 57 партнерських організацій по всьому світу. Бізнес-клімат у країнах, охоплених даним дослідженням, оцінюється на основі думки аналітиків, опитувань керівників великих компаній та фахівців у галузі управління. Підсумкове рейтингування здійснюється на основі зворотного співвідношення: дві третини – статистичні дані та одна третина – експертні оцінки.

Таблиця 14

Рейтинг країн світу за рівнем глобальної конкурентоспроможності (IMD World Competitiveness)

Місце					Країна	Індекс				
2020	2021	2022	2023	2024		2020	2021	2022	2023	2024
1	5	3	4	1	Сінгапур	100	94,7	98,11	97,44	100,0
3	1	2	3	2	Швейцарія	98,37	100,0	98,92	99,13	97,55
2	3	1	1	3	Данія	99,5	96,67	100	100	97,07
12	13	11	2	4	Ірландія	90,73	87,02	89,55	99,71	91,86
5	7	5	7	5	Гонконг	97,06	93,54	94,89	92,05	91,49
6	2	4	8	6	Швеція	95,87	96,71	97,71	91,86	90,30
9	9	12	10	7	Об'єднані Арабські Емірати	93,5	89,56	88,67	90,52	89,75
11	8	7	6	8	Тайвань	91,27	92,6	93,13	93,11	88,50
4	4	6	5	9	Нідерланди	98,35	96,35	94,29	95,58	86,94

7	6	9	14	10	Норвегія	94,6	94,49	92,96	88,33	86,22
14	17	18	12	11	Катар	87,86	82,72	83,85	89,72	85,33
10	10	10	9	12	Сполучені Штати Америки	92,36	89,13	89,88	91,14	83,48
18	22	19	19	13	Австралія	85,03	77,17	82,56	83,02	81,86
20	16	17	21	14	Китай	82,04	83,01	83,94	82,1	81,04
13	11	8	11	15	Фінляндія	88,63	88,47	93,04	89,33	80,26
55	54	-	-	-	Україна	51,87	50,1	-	-	-
62	63	62	63	66	Аргентина	38,06	32,85	34,23	34,03	35,89
63	64	63	64	67	Венесуела	25,37	22	21,95	26,18	28,85

Україна піднялася на 5 позицій і займає 54 сходинку у світовому рейтингу конкурентоспроможності за 2021 рік, який щорічно складає Міжнародний інститут управлінського розвитку в Швейцарії (ІІМД). Наша країна опинилася між Словаччиною та Перу. Серед пострадянських країн найвищі місця у рейтингу посідають Литва (29), Казахстан (34) та Естонія (35). Загалом у рейтингу 63 країни. Першу сходинку 2019 року посів Сінгапур, який змістив з вершини рейтингу США (ця країна тепер на третьому місці). На другому місці – Гонконг.

Таблиця 15

**Місце України в Світовому рейтингу конкурентоспроможності IMD
за 2016-2021 роки**

Роки	Загальна оцінка	Економічні показники	Ефективність уряду	Ефективність бізнесу	Інфраструктура
2016	59	60	57	60	50
2017	60	55	59	59	53
2018	59	58	59	55	53
2019	54	56	54	50	52
2020	55	54	58	49	54
2021	54	54	53	50	51

Таблиця 16

**Індекс глобальної конкурентоспроможності України
у розрізі 12 драйверів продуктивності (2018-2019рік)***

Показники	2018		2019		Країна (країни) з найкращим результатом у	
	Бал	Місце	Бал	Місце	2018	2019
1. Інституції	46,3	110	48	104	Нова Зеландія	Фінляндія
2. Інфраструктура	70,1	57	70	57	Сінгапур	Сінгапур
3. Застосування ІКТ	51,0	77	52	78	Республіка Корея	Республіка Корея
4. Макроекономічна стабільність	55,9	131	58	133	31 країна (США, Великобританія, Німеччина, Фінляндія, Сінгапур та ін.	33 країни (Велика Британія, ОАЕ, Китай, Швеція, Швейцарія, Словенія та ін.
5. Охорона здоров'я	72,0	94	66	101	4 країни (Японія, Іспанія, Сінгапур, Гонконг)	4 країни (Японія, Іспанія, Сінгапур, Гонконг)
6. Вища освіта та професійна підготовка	68,9	46	70	44	Фінляндія	Швейцарія
7. Ефективність товарного ринку	55,3	73	57	57	Сінгапур	Гонконг
8. Ефективність ринку праці	59,5	68	61	59	США	Сінгапур
9. Розвиток фінансового ринку	48,7	117	42	136	США	Гонконг
10. Розмір ринку	62,7	47	63	47	Китай	Китай
11. Динамічність бізнесу	55,3	86	57	85	США	США

12. Інноваційний потенціал	39,0	58	40	60	Німеччина	Німеччина
Загальна позиція	57	83	57	85	США	Сінгапур

Примітки* Індекс оцінюється від 0 до 100, де 100 представляє оптимальну ситуацію або «межу» конкурентоспроможності (найкращий результат); ** особливий адміністративний район Китайської Народної Республіки.

Таблиця 17

Динаміка позицій України і західних країн – сусідів – членів Європейського союзу в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI) у 2015-2019 рр.

Країна/роки	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	18/19 до 15/16
Україна	79 з 140 країн	85 з 138 країн	81 з 137 країн	85 з 141 країн	↓6
Словацька республіка	67	65	59	42	↑25
Угорщина	63	69	60	47	↑ 16
Польща	41	36	39	37	↑ 4
Румунія	53	62	68	51	↑ 2

При розрахунку рейтингу 2019 році були внесені зміни в методику визначення даного показника, а саме з'явився такий показник як впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, здоров'я та освіта (навички) оцінювались окремо, відсутній рівень технологічного розвитку, залишився показник інноваційного потенціалу.

Таблиця 18

Індекс глобальної конкурентоспроможності України у розрізі 12 драйверів продуктивності (2018-2019рік)*

Показники	2018		2019		Країна (країни) з найкращим результатом у	
	Бал	Місце	Бал	Місце	2018	2019
1. Інституції	46,3	110	48	104	Нова Зеландія	Фінляндія
2. Інфраструктура	70,1	57	70	57	Сінгапур	Сінгапур
3. Застосування ІКТ	51,0	77	52	78	Республіка Корея	Республіка Корея
4. Макроекономічна стабільність	55,9	131	58	133	31 країна (США, Великобританія, Німеччина, Фінляндія, Сінгапур та ін.	33 країни (Велика Британія, ОАЕ, Китай, Швеція, Швейцарія, Словенія та ін.
5. Охорона здоров'я	72,0	94	66	101	4 країни (Японія, Іспанія, Сінгапур, Гонконг)	4 країни (Японія, Іспанія, Сінгапур, Гонконг)
6. Вища освіта та професійна підготовка	68,9	46	70	44	Фінляндія	Швейцарія
7. Ефективність товарного ринку	55,3	73	57	57	Сінгапур	Гонконг
8. Ефективність ринку праці	59,5	68	61	59	США	Сінгапур
9. Розвиток фінансового ринку	48,7	117	42	136	США	Гонконг
10. Розмір ринку	62,7	47	63	47	Китай	Китай
11. Динамічність бізнесу	55,3	86	57	85	США	США
12. Інноваційний потенціал	39,0	58	40	60	Німеччина	Німеччина
Загальна позиція	57	83	57	85	США	Сінгапур

Примітки* Індекс оцінюється від 0 до 100, де 100 представляє оптимальну ситуацію або «межу» конкурентоспроможності (найкращий результат); ** особливий адміністративний район Китайської Народної Республіки.

Найкращим показником у 2019 році для України є Кваліфікація (навички, освіта) (44 місце), розмір внутрішнього ринку (47 місце), інфраструктура та ефективність ринку товарів і послуг (57 позиція). Проблемними індексами були і залишаються якість інституцій, макроекономічна стабільність, стан фінансового ринку.

Таблиця 19

Аналіз індексу глобальної конкурентоспроможності (GCI) України і західних країн – сусідів – членів Європейського союзу в розрізі окремих параметрів у 2015-2019 рр.

Показник (індекс)	Країна/Роки				
	Україна	Румунія	Угорщина	Польща	Словаччина
	2015/2019 рр.				
1. Інституції	130/104	86/52	97/63	58/60	104/61
2. Інфраструктура	69/57	86/55	48/27	56/25	57/30
3. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій	/78	/32	/54	/51	/39
4. Макроекономічна стабільність	134/133	34/56	52/43	46/1	41/1
5. Здоров'я	45/101	83/83	75/70	40/54	50/57
6. Кваліфікація	34/44	59/72	57/49	31/34	53/45
7. Ринок товарів	106/57	73/64	72/91	46/50	54/89
8. Ринок праці	56/59	78/57	77/80	81/70	100/64
9. Фінансова система	121/136	55/86	/66	43/57	35/56
10. Розмір внутрішнього ринку	45/47	43/41	65/48	21/22	62/59
11. Активність бізнесу	91/85	88/72	90/83	55/59	57/55
12. Інноваційний потенціал	54/60	74/55	51/41	64/39	66/44

Згідно узагальнених даних по країнах тільки Україна втрачає позиції в загальному рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності. і слабкими місцями у 2019 році є якість інституцій (104 місце), «макроекономічна стабільність» (133 місце), рівень охорони здоров'я (101 місце), стан фінансової системи (136 місце). Більш детально розглянемо даний коефіцієнт в розрізі його складових (індексів) (табл. 19).

Формування та розвиток державної політики стимулювання конкурентоспроможності економіки України.

Національна конкурентна політика визначається як система дій, регулятивних заходів, нормативно-правових актів і фінансових пріоритетів органів державної влади, яка спрямована на розвиток та врегулювання взаємовідносин між учасниками економічних взаємин, покращення/вдосконалення якості конкурентного ринкового середовища з метою підвищення продуктивності, захисту інтересів споживачів та національного економічного зростання. Ефективна конкуренція між суб'єктами господарювання є необхідною передумовою успішного функціонування та сталого розвитку економіки, рушієм продуктивності та інноваційності підприємницької діяльності, запорукою суспільного добробуту. Вільне змагання суб'єктів господарювання-підприємців забезпечує встановлення цін на рівні, що призводить до оптимального розподілу суспільних ресурсів, сприяє підвищенню рівня організації господарської діяльності та здійсненню науково-технічного прогресу. Ефективна економіка, як наслідок, відповідно забезпечує підвищення ефективності на одиницю ресурсів, що використовуються, сприяючи зростанню продуктивності. Висока та динамічна продуктивність капіталу, як інвестиційна складова, та продуктивність праці, як соціальна складова, є запорукою зростання загального добробуту.

Починаючи з здобуття Україною незалежності (1991р.) до 1995 р. в Україні були розроблені перші закони щодо усунення монополій та формування антимонопольного законодавства. До 2000 р. уряд запровадив систему сталого антимонопольного контролю, продовжувалось реформування законів щодо монопольних ринків, а саме їх реструктуризація. Початок ХХІ століття характеризувався стрімким розвитком конкуренції в Україні, що на думку А. Щербака, було обумовлено запровадженням доволі радикальних реформ для того періоду. Проте досить швидко вони були згорнуті, не досягнувши очікуваних результатів, так, з 2010 року конкуренція була фактично знищена, показники ВВП стабільно погіршувались. Тож справедливим є

твердження про те, що державна політика є визначальним фактором, який впливає на економічне зростання.

Розвиток конкурентного середовища, що включає діяльність та взаємодію кожного суб'єкта господарювання на ринку є запорукою ефективного функціонування національної економіки. Високий рівень конкуренції на підприємницькому рівні забезпечує розвиток інноваційної діяльності, підвищення якості життя та збільшення прибутків населення, продуктивність виробничих сил, покращення якості товарів і послуг, а також досягнення високих показників економічного зростання, оскільки, за умов конкуренції, підприємці мають стимул підвищувати показники власної ефективності. Крім того, в умовах вільної конкуренції, встановлені ціни сприяють оптимальному розподілу національних ресурсів, а ефективна економіка, відповідно, забезпечує приріст ефективності на одиницю використання ресурсу, тим самим сприяючи зростанню продуктивності.

В Україні, відповідно до міжнародних та європейських норм, функціонують системи регулювання природних монополій, захисту економічної конкуренції, контролю державної допомоги суб'єктам господарювання. Вони підкріплені набором законодавчих актів, а саме: Конституцією України, Законом України «Про захист економічної конкуренції», Законом України «Про Антимонопольний комітет України», Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Передумови та стан економічної конкуренції у різних галузях і сферах економічної діяльності є досі неоднаковими та значною мірою гетерогенними. Такий стан пов'язаний із цілою низкою проблем та завдань, розв'язання яких є метою цієї Концепції. Актуальні проблеми, які потребують розв'язання, можуть бути класифіковані за такими причинами виникнення та рівнями регулювання конкурентного середовища:

Суспільний рівень. На загальносуспільному рівні в державі недостатня ефективність конкуренції негативно позначається на економічному зростанні та рівні суспільного добробуту.

Економічний (ринковий) рівень. На економічному рівні до основних проблем якості конкурентного середовища слід віднести проблеми структурних особливостей товарних ринків, недостатньо сприятливе для конкуренції регуляторне середовище, нерівні умови конкурування.

Державно-владний рівень. На розв'язанні проблем поширеності якості конкурентного середовища в Україні негативно позначаються проблеми організаційного й інституційного забезпечення формування і реалізації єдиної та цілісної державної політики у сфері конкуренції в Україні на державно-владному рівні.

У ринковій економіці конкуренція вважається одним із найефективніших механізмів повідомлення суб'єктам господарювання про потреби суспільства з метою підвищення економічної ефективності та з користю для споживачів. Послідовне зростання конкуренції повинне стимулювати економічне зростання та зростання зайнятості шляхом оптимального використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, що безпосередньо впливає на підвищення стандартів життя. Конкуренція є інструментом досягнення вищезазначених цілей. Кінцевою метою реалізації національної конкурентної політики є сталий розвиток та суспільний добробут за рахунок: - - - рівних та справедливих можливостей та отримання прибутку для бізнесу; свободи вибору та доступності для споживачів; розвитку та процвітання економіки країни. Досягнення зазначеної мети відбувається шляхом реалізації цієї Концепції завдяки:

1) сприянню розбудові проконкурентного ринкового середовища та, зокрема, підвищенню інвестиційної привабливості країни, що передбачає: - забезпечення ефективності функціонування ринків;

2) розвиток технологічних інновацій; зростання ефективності використання ресурсів; підвищення продуктивності виробництва (продуктивність праці та капіталу); захисту ефективної конкуренції, а саме: захист конкуренції як суспільного блага, що забезпечує зростання соціально-економічного добробуту суспільства; захист учасників ринків, їх прав і законних інтересів у процесі здійснення господарської діяльності від неправомірних посягань

інших осіб, що захищають свої економічні інтереси незаконним способом; узгодженість регуляторної та інституційної структури і правозастосовчих процедур Комітету з Європейською моделлю конкурентного права; зменшення антиконкурентних проявів ведення господарської діяльності на ринках шляхом проактивного адвокатування конкуренції.

Цілями національної конкурентної політики є: - збереження та розширення сфери дії конкурентних відносин на товарних ринках; - забезпечення якості конкурентного середовища, що сприяло б стимулюванню інновацій у господарській діяльності, підвищенню рівня продуктивності такої діяльності та заохочувало підприємницьку ініціативу, стимулювало розподіл ресурсів на користь суб'єктів господарювання, що використовують їх найбільш ефективно; - зменшення можливих негативних впливів на ринки у формі викривлень та «ринкових провалів» під час досягнення цілей, визначених нормативноправовими актами та концепціями державних політик; - впровадження професійної, відповідальної, результативної, підконтрольної та ефективної взаємодії органів державної влади задля розвитку та захисту конкуренції в Україні; - забезпечення балансу інтересів споживачів, виробників та суспільства в цілому під час здійснення державного регулювання ринків, на яких унаслідок технологічних особливостей конкуренція не призводить до найбільш ефективного задоволення попиту; - адвокатування конкуренції з метою формування і втілення проконкурентних принципів ведення будь-якої економічної діяльності як частини економічної та галузевої політик, а також виявлення та усунення антиконкурентних практик та норм; - дотримання, гарантування та просування інтересів споживачів завдяки підвищеному вибору товарів, робіт та послуг з оптимальним рівнем цін.

Розвиток конкурентного середовища відбувається через пряме та непряме втручання держави в економічні та ринкові процеси шляхом здійснення проконкурентного внутрішньогалузевого регулювання та безпосереднього втручання держави через відкриття нових ринків й усунення антиконкурентного галузевого регулювання. Концепція передбачає як коригуючі, так і упереджувальні заходи та інструменти, структуровані відповідно до наявних проблем та природи факторів, що їх спричинили, а також впроваджує принципи та засади конкурентної політики, які сприяють розвитку та покращенню конкурентного середовища.

Сучасний етап розвитку інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні, описаний в Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки включає: формування про-конкурентної політики, процес детінізації національної економіки, здійснення адвокатування конкуренції. Основними перешкодами на шляху до ефективного функціонування та розвитку конкуренції є:

- неправильний розподіл національних ресурсів, що унеможливорює створення додаткових благ;
- неефективність державної політики у сфері конкуренції, що є причиною відсутності універсальної національної системи контролю конкуренції та монополій;
- регулятивне середовище для конкуренції потребує вдосконалення, більшою мірою це обумовлено державним ціновим регулюванням, що демотивує громадян вести підприємницьку діяльність;
- загальна нерозвиненість конкуренції, що спричиняє макроекономічну нестабільність, уповільнення темпів розвитку науково-технологічного прогресу та запровадження інновацій, зменшення притоку іноземних інвестицій;
- ринки, виробнича ефективність яких є низькою, що негативно позначається на показниках продуктивності праці та від'ємної фондівдачі;
- несправедливе конкурування на ринку господарювання, що виражене в наданні державної допомоги в будь-якій формі, не рівномірних умовах розподілу державних замовлень та виділення земельних ділянок, кредитів тощо;
- відсутність чіткої структури функцій і методів про-конкурентного регулювання на державному рівні.

Можна зробити висновок, що саме конкуренція є потужним стимулом розвитку національної економіки. Оцінка країн за показниками конкурентоспроможності та визначення їх рейтингу є одним з інструментів формування державної політики та визначення подальших дій уряду щодо підвищення конкурентоспроможності економіки країни. Виходячи з позицій країни у світових рейтингах, можна визначити наскільки держава спроможна створювати сприятливі умови для ведення бізнесу та забезпечити ефективне функціонування конкурентного середовища. Останнє розвивається шляхом прямого державного втручання через відкриття нових ринків, ліквідацію антиконкурентного галузевого регулювання та опосередкованого втручання держави в економічні та ринкові процеси шляхом внутрішньогалузевого регулювання, яке сприяє розвитку конкуренції.

Здійснивши порівняльний аналіз конкурентоспроможності України на світовому рівні за даними міжнародних індексів конкурентоспроможності, ми можемо зробити висновок, що Україна має високий інноваційний та освітній потенціал. При достатньому державному стимулюванні та фінансуванні даних галузей, наявність потенціалу передбачає генерування різноманітних нововведень, інновацій, НДДКР.

На даний момент, головними перешкодами на шляху до підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки є недосконалі інституції, несприятливе політичне середовище, низький рівень розвитку інфраструктури, неправильний розподіл ресурсів, нерівномірні умови конкуренції на ринках та низька виробнича ефективність останніх.

До показників розвитку ефективного конкурентного середовища на товарних ринках, зокрема, належать: динаміка обсягів товарів, що реалізуються на ринках із конкурентною структурою та на ринках, на яких структурні передумови конкуренції відсутні. При цьому для окремих галузей, в яких через технологічні особливості конкурентна структура ринків не може бути повною мірою забезпечена, можуть встановлюватись індивідуалізовані підходи; динаміка показників рівня концентрації у найважливіших галузях; динаміка кількості суб'єктів господарювання, які вступають на товарні ринки, та динаміка показників їх закріплення на цих ринках. До показників ефективності національної конкурентної політики належить, зокрема, розмір повернутих або попереджених втрат юридичних та фізичних осіб, спричинених монополізацією товарних ринків, порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції. До показників ефективності державного регулювання монополізованих товарних ринків, зокрема, належать показники, що характеризують співвідношення динаміки зміни рівня державних регульованих цін (тарифів) на товари (послуги), що реалізуються на монополізованих ринках, з динамікою зміни рівня вільних цін (тарифів) на конкурентних ринках, а також міжрегіональні відмінності в рівнях державних регульованих цін (тарифів) на товари (послуги), що реалізуються на монополізованих ринках.

Тема 16. Національна економіка як об'єкт світової економічної системи

1. Зовнішньоекономічна діяльність: види, принципи, показники
2. Зовнішньоекономічна політика держави: сутність і напрями реалізації

Зовнішньоекономічна діяльність: види, принципи, показники
Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, яка заснована на вигідних взаємовідносинах і здійснюється на території України, або за її межами з метою ефективного використання переваг міжнародного поділу праці.

Зовнішньоекономічна діяльність в Україні здійснюється на підставі Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» (від 16.04.1991.), Закону «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (23.09.1994.), Закону «Про регулювання товарообмінних операцій в галузі Зовнішньоекономічної діяльності» (23.12.1998.).

Суб'єктами ЗЕД є суб'єкти господарської діяльності, що відносяться до усіх форм власності, самостійно здійснюючи зовнішньоекономічні операції з закордонними партнерами.

Об'єктами здійснення ЗЕД є процеси обміну товарами, послугами, результатами творчої діяльності й інші види ЗЕД відповідно до чинного законодавства.

Виходячи на міжнародні ринки, кожній організації необхідно насамперед вибрати найбільш придатний вид ЗЕД. В число основних видів ЗЕД можна віднести:

- міжнародну торгівлю;
- міжнародний лізинг;
- використання активів з-за кордону;
- контрактні форми ЗЕД;
- міжнародні інвестиції.

Залежно від предмета і характеру здійснення зовнішньоекономічних операцій міжнародна торгівля – включає:

- 1) торгівлю готовою продукцією;
- 2) торгівлю продукцією в розібраному виді;
- 3) зустрічні поставки – при яких експортери зобов'язуються придбати в імпортерів товари на частину, або на повну вартість експортованої продукції. Їх найважливіші різновиди: бартерні операції, викуп застарілої продукції, операції з давальницькою сировиною;
- 4) постачання комплектного устаткування;
- 5) торгівля ліцензіями;
- 6) продаж, туризм і транспорт.

Міжнародний лізинг – надання в довгострокову оренду виробничого устаткування, транспортних засобів, комп'ютерної техніки, складських приміщень. Тим самим орендар, що не володіє валютними коштами для придбання відповідного об'єкта в повну власність, одержує можливість його експлуатації.

Використання активів з-за кордону передбачає виплату роялті (royalties) за використання активів, що знаходяться за кордоном, наприклад фірмових знаків, патентів авторських прав, відповідно до підписаних контрактів, так званих ліцензійних угод. За допомогою роялті оплачується також франчайзинг (franchising) – такий спосіб ведення бізнесу, при якому одна сторона – франшизер, продає іншій стороні – франшизі право на користування своїм фірменним знаком, що є істотним активом для франшизи.

Контрактні форми ЗЕД – ця форма означає здійснення діяльності за кордоном. Комісійні (fees) є оплатою за здійснення певної діяльності за кордоном, зокрема: проведення банківських операцій, страхування, оренди або прокату, проектно-конструкторських робіт і управлінських послуг.

Міжнародні інвестиції – трансферт капіталу однієї країни в іншу у грошовій формі. Відомо два види міжнародних інвестицій:

- 1) прямі інвестиції – супроводжуються контролем за діяльністю компаній навіть у випадку придбання невеликої частки її акцій (навіть на рівні 10%);
- 2) портфельні інвестиції – боргові зобов'язання та акції фірми.

Відрізняють від прямих інвестицій за таким показником – відсутність контролю за діяльністю фірми, яка приймає інвестиції.

Відповідно до ст. 4. Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» до видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталу та робочої сили;
- надання суб'єктами ЗЕД України послуг іноземним суб'єктам і навпаки;
- різні види кооперації з іноземними суб'єктами господарської діяльності;
- навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами;
- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами ЗЕД та іноземними

суб'єктами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау;
- організація виставок, аукціонів, торгів, конференцій, семінарів;
- товарообмінні (бартерні) операції між суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами;

- орендні (лізингові) операції між суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами;
- операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах;
- роботи за контрактами фізичних осіб України з іноземними суб'єктами.

Принципи ЗЕД.

Специфічні принципи – ті, які закріплені у міжнародних правових актах і є обов'язковими для виконання всіма державами, що підписали той або інший акт, їх перелік можна почерпнути з «Хартії економічних прав і обов'язків держав» (1974 р.):

- суверенітет;
- територіальна цілісність і політична незалежність держави;
- ненапад і невтручання у внутрішні справи;
- мирне співіснування;
- повага до прав людини і основних свобод;
- вільний доступ до морів для країн, що їх не мають.

Національні принципи ЗЕД закріплюються в законодавчих актах відповідних країн. Принципи для українських підприємств закріплені в ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Система цих принципів включає:

– **суверенітет у здійсненні ЗЕД:** суб'єкти ЗЕД самостійно і незалежно здійснюють ЗЕД на території України, неухильно виконуючи усі договори і зобов'язання країни в галузі міжнародних економічних відносин;

– **свобода ЗЕД:** суб'єкти ЗЕД добровільно вступають в зовнішньоекономічні зв'язки; мають право здійснювати ЗЕД у будь-яких

формах; зобов'язанні додержуватися встановленого порядку при здійсненні ЗЕД; мають виключне право власності на всі одержані ними результати ЗЕД;

– **юридична рівність і недискримінація:** рівність перед законом усіх суб'єктів ЗЕД, незалежно від форм власності; забороні будь-яких дій держави, результатом яких є обмеження праві дискримінація суб'єктів ЗЕД, а також іноземних суб'єктів; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів;

– **верховенство закону:** ЗЕД регулюється тільки законами України; забороняється застосування підзаконних актів та актів місцевого самоврядування, що в будь-який спосіб створюють для суб'єктів ЗЕД умови менш сприятливі, ніж ті, що встановлені законами України;

– **захист інтересів суб'єктів ЗЕД:** Україна як держава забезпечує рівний захист інтересів усіх суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарювання на її території, а також рівний захист усіх українських суб'єктів за межами України згідно з нормами міжнародного права;

– еквівалентність обміну, неприпустимість демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Стан розвитку зовнішньоекономічного сектора країни характеризуються сукупністю **економічних показників**, які можна поділити на такі групи:

– абсолютні (обсяг та динаміка зовнішнього товарообігу; торговельне сальдо, генеральна торгівля, спеціальна торгівля);

– відносні (індекси динаміки експорту та імпорту; коефіцієнт покриття імпорту експортом; індекс концентрації експорту; індекс «умов торгівлі»;

- індекс імпоротної залежності країни; індекс чистої торгівлі);
- показники структури (товарна, географічна та інституціональна структури; індекс диверсифікації експорту/імпорту; частка продукції обробної промисловості в загальному обсязі експорту продукції; індекс географічної концентрації експорту/імпорту);
- показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічної зв'язків країни (платіжний баланс країни; експорт на душу населення; імпорт на душу населення; зовнішньоторговельний оборот на душу населення).

Рис. 14. Показники ЗЕД

До показників, що характеризують обсяг зовнішнього товарообігу можна віднести (абсолютні)

- обсяг експорту товарів – обсяг вивезених товарів, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, в тому рахунку виключних прав на них, з митної території країни за кордон без зобов'язання їх зворотного ввезення;
- обсяг імпорту товарів – обсяг ввезених товарів, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, в тому рахунку виняткових прав на них, на митну територію країни з-за кордону без зобов'язання про зворотне вивезення;
- зовнішньоторговельний оборот – сукупний обсяг експорту-імпорту товарів за визначений період часу (як правило за рік);
- генеральна торгівля – вартість зовнішньоторговельного обороту та вартість транзитних товарів;
- спеціальна торгівля – чистий зовнішньоторговельний оборот, тобто продукція, завезена в країну або вивезена з неї;
- реекспорт – вивезення раніше завезеного товарів, який не підлягали переробці;
- реімпорт – ввезення раніше вивезених товарів, які не підлягали переробці.

Динаміка експорту та імпорту визначається через показники, які доцільно розділити на дві підгрупи: темпи росту та темпи приросту (відносні показники).

До темпів росту зовнішньоекономічних зв'язків відносяться – темпи росту експорту, темпи росту імпорту, темпи росту зовнішньоторговельного обороту.

До темпів приросту зовнішнього товарообігу можна віднести – темпи приросту експорту,

темпи приросту імпорту, темпи приросту зовнішньоторговельного обороту.

До показників, що характеризують ступінь розвитку зовнішньоекономічного сектора країни (показники структури) відносяться:

Товарна структура – це показники розподілу експорту й імпорту за основними товарними позиціями. Даний показник дозволяє виявити ступінь розвитку економіки країни. Так, якщо в товарному експорті країни домінують готові вироби – функціонування економічної системи вважається ефективним, або країна на інтенсивному шляху розвитку. Якщо ж переважає сировина чи напівфабрикати – країна йде екстенсивним шляхом розвитку, тобто живе за рахунок майбутніх поколінь, використовуючи природні надра.

Географічна структура – це розподіл зовнішньоекономічних операцій за групами країн та регіонами. Даний показник характеризує ступінь розвитку зовнішньоекономічних відносин держави з іншими країнами світу та показує певну залежність держави від взаємовідносин з тією чи іншою країною

Показники інтенсивності та ефективності зовнішньоекономічної зв'язків країни:

Платіжний баланс (balance of payments) – це балансовий рахунок міжнародних операцій, вартісне вираження всього комплексу світогосподарських зв'язків країни у формі співвідношення надходжень та платежів, це агреговане віддзеркалення економічних відносин країни з рештою світу протягом певного періоду часу (рік, квартал, місяць).

Згідно визначення МВФ платіжний баланс – це статистичний звіт, де у систематичному вигляді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції цієї країни з іншими країнами світу за певний проміжок часу.

Платіжний баланс відображає стан зовнішньоекономічних зв'язків країни.

За характером операцій платіжний баланс поділяється на баланс поточних операцій та баланс руху капіталів.

Платіжний баланс поточних операцій складається з:

- торгового балансу;
- балансу послуг;
- балансу іноземного туризму та некомерційних операцій;
- балансу доходів і платежів по закордонних інвестиціях.

У торговому балансі відображається співвідношення між експортом та імпортом товарів. Стан торгового балансу віддзеркалює економічне становище країни, ступінь залежності її від зовнішніх ринків. Сальдо торговельного балансу – це різниця між вартісним обсягом експорту й імпорту товарів окремої країни. Якщо експорт товарів перевищує імпорт товарів, то сальдо позитивне «+», якщо імпорт перевищує експорт – сальдо негативне «-».

Баланс послуг – це платежі та надходження по фрахту, поштових, телефонних та телеграфних послугах, страхуванню та банківських послугах, передачі «ноу-хау», орендній платі, різноманітних комісійних та ін.

Баланс розрахунків по іноземному туризму та некомерційних операціях включає платежі та надходження по туризму, приватних та офіційних переказах, пенсіях, дарах, контрибуціях та репараціях, державних витратах на утримання іноземних представництв, субсидіях, наданню військової допомоги іншим державам, утриманню військових баз за кордоном тощо. Сальдо цього балансу у багатьох країнах має велике значення для кінцевого результату платіжного балансу. Це актуально для України, де значна частина населення виїжджає в інші країни на заробітки.

Баланс доходів та платежів по закордонних інвестиціях відображає сплату відсотків та дивідендів імпортерами капіталу та їх отримання експортерами.

Країни, що довгий час мають активний баланс поточних операцій, можуть використовувати ці кошти (величина позитивного сальдо) для закордонних інвестицій, наприклад, у формі інвестування капіталу у нерухомість (будівництво та придбання земельних ділянок за кордоном), для придбання акцій та облігацій підприємств інших країн та облігацій іноземних урядів, для розміщення капіталів в іноземних банківських установах. І навпаки,

країни, що мають пасивне сальдо балансу змушені створювати відповідний інвестиційний клімат для ввезення (імпорту) іноземних капіталів.

Баланс руху капіталів складається:

- із балансу короткострокових капіталів;
- із балансу довгострокових капіталів.

Баланс руху капіталів відображає платежі та надходження по експорту-імпорту державного та приватного короткострокового (кредити у товарній та грошовій формах терміном до одного року, ввіз та вивіз національної та іноземної валют) та довгострокового (купівля – продаж цінних паперів, надання або отримання довгострокових кредитів) капіталів.

Експорт на душу населення:

$$E_{\text{д.нас.}} = \frac{E}{\text{Ч}_{\text{нас.}}},$$

де $E_{\text{д.нас.}}$ – обсяг експорту на душу населення в даному році;

E – обсяг експорту країни у звітному році;

$\text{Ч}_{\text{нас.}}$ – кількість населення у країні.

Імпорт на душу населення:

$$I_{\text{д.нас.}} = \frac{I}{\text{Ч}_{\text{нас.}}},$$

де $I_{\text{д.нас.}}$ – обсяг імпорту на душу населення в звітному році;

I – обсяг імпорту країни в звітному році.

Зовнішньоторговельний оборот на душу населення:

$$\text{ЗТО}_{\text{д.нас.}} = \frac{\text{ЗТО}}{\text{Ч}_{\text{нас.}}},$$

де $\text{ЗТО}_{\text{д.нас.}}$ – обсяг зовнішньоторговельного обороту на душу населення в звітному році;

ЗТО – обсяг зовнішньоторговельного обороту в звітному році.

Зовнішньоекономічна політика держави: сутність і напрями реалізації.

Діяльність держави, спрямована на регулювання економічних відносин з іншими країнами й на забезпечення ефективного використання зовнішнього фактора в національній економіці, являє собою зовнішньоекономічну політику держави.

Головним завданням зовнішньоекономічної політики є створення сприятливих умов для розширеного відтворення усередині країни.

На зовнішньоекономічну політику практично всіх країн світу впливають такі фактори:

- загострення конкурентної боротьби на світовому ринку;
- дестабілізація валютних курсів;
- зростаюча нерівновага платіжних балансів;
- величезна зовнішня заборгованість країн, що розвиваються;
- економічна й політична нестабільність у країнах Східної Європи і у країнах колишнього СРСР.

Основні види зовнішньоекономічної політики обумовлені дією зазначених факторів. У зовнішньоекономічній політиці відбувається постійна взаємодія двох процесів: протекціонізму й фритредерства (як двох видів зовнішньоекономічної політики).

Протекціонізм — це політика, що спрямована на захист національної економіки від

іноземних товарів шляхом обмеження імпорту.

Інструменти протекціоністської політики поділяють на тарифні й нетарифні. Тарифні передбачають високі мита при імпорті готової продукції й більш низькі при експорті, нетарифні — безпосередньо спрямовані на обмеження експортно-імпоротної діяльності з метою захисту від конкурентів певних галузей національної економіки.

До нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі відносять: квотування, ліцензування, державну монополію.

Квотування — це встановлення певних квот (обсягів) на експорт або імпорт окремих товарів.

Ліцензування — одержання підприємством дозволу на здійснення зовнішньоторговельних операцій товарами або послугами.

Державна монополія — це виключне право державних органів на здійснення певних видів зовнішньоекономічної діяльності.

Фритредерство — це політика вільної торгівлі, політика лібералізації, що з'явилася наприкінці XVII століття як реакція на протекціонізм.

Політику вільної торгівлі проводять країни з високоефективною національною економікою, що дозволяє підприємцям витримувати іноземну конкуренцію.

Так як зовнішньоекономічна політика є складовою економічної політики, то від загальної концепції побудови економічної системи залежить напрямок руху, етапи формування, механізм функціонування політики держави у сфері міжнародних економічних зв'язків. При цьому реалізуються як економічні цілі, так і політичні, оскільки зовнішньоекономічна політика є частиною зовнішньої політики.

Еволюція розвитку міжнародних економічних відносин — це водночас і еволюція розвитку та вдосконалення системи державного регулювання даного виду взаємовідносин. Так як у сукупності міжнародних економічних відносин задіяні і взаємопов'язані інтереси не тільки різних соціальних груп та верств населення, а й різних країн, держава неминуче стає одним із основних суб'єктів регулювання даного виду взаємовідносин.

Централізовано-планова модель господарювання передбачала досить жорстку ієрархічну систему регулювання економікою, тому основним постулатом, на якому базувалась зовнішньоекономічна політика, була монополія держави на проведення будь-яких операцій у сфері міжнародних економічних відносин. Тобто, тільки держава могла наділити певні органи правом дієздатності на зовнішньому ринку.

Ринкова модель передбачає зовсім іншу побудову системи господарювання. В даній моделі для суб'єктів господарювання немає принципової різниці, на якому ринку працювати — внутрішньому чи зовнішньому, головне — реалізація економічних інтересів згідно з існуючим правовим полем.

При визначенні зовнішньоекономічної політики як економічної категорії слід акцентувати увагу на двох суттєвих моментах: наступальному і захисному. Ефективність функціонування зовнішньоекономічної політики залежить від реалізації обох функціональних задач. Неможлива реалізація наступальної функції без чіткого відпрацювання захисної.

Наступальна функція спрямована передусім на отримання країною порівняльних та абсолютних переваг у результаті участі у світогосподарських відносинах, тобто на реалізацію економічного потенціалу країни на світовому ринку.

З великого спектра проблем, які розв'язують країни, беручи участь у сфері міжнародних економічних відносин, основною є проблема збереження суверенітету. Йдеться не стільки про політичну незалежність, скільки про економічний суверенітет країни, який означає свободу держави у виборі форм і шляхів збереження та захисту своєї національної економіки від будь-якого втручання з боку іноземних держав, зокрема їхньої економічної діяльності, в тому числі й у сфері міжнародного поділу праці.

Захисна функція реалізується з метою формування народногосподарської структури у відповідності з національними інтересами і цілями зовнішньоекономічної політики. Основними причинами введення і підтримання захисних заходів є:

- створення системи регулювання імпорту з метою захисту вітчизняного ринку від іноземної конкуренції;

- необхідність захисту певних галузей і підприємств у період становлення нових виробництв, структурної перебудови і подолання кризових явищ. Такий протекціоністський захист зазвичай носить вибірковий і тимчасовий характер і є результатом компромісу між зацікавленими вітчизняними виробниками, з одного боку, і місцевими імпортерами і споживачами — з іншого, відповідно до ступеня їхнього впливу на структури влади, які визначають зовнішньоекономічну політику;

- необхідність захисту за будь-яких обставин певних стратегічних галузей і підприємств, які забезпечують безперервність процесу відтворення (енергетика, транспорт, зв'язок і т.п.) або обороноздатність країни. Через міжнародні домовленості такий державний контроль покриває також оборот продукції і технологій подвійного призначення;

- необхідність мати резерв торговельно-політичних поступок в обмін на аналогічні поступки країн-партнерів, важливих для вітчизняного експорту. Потреба в цьому є особливо нагальною при вступі до Світової організації торгівлі (СОТ) та приєднанні до її правової системи, основу якої становить Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), і проведенні періодичних раундів переговорів про лібералізацію умов торгівлі. Тому імпорتنний режим більшості країн світу диктується, як правило, розумним протекціонізмом. Цей самий резерв використовується також і у внутрішній політиці з метою залучення ділових кіл, які зацікавлені в протекціонізмі, як союзників партій і рухів, що знаходяться при владі;

- сучасний протекціонізм здебільшого є інструментом проведення вибіркової структурної політики, ніж джерелом поповнення державного бюджету, хоча безперечно дані фіскальні заходи відіграють значну роль у країнах, які розвиваються;

- необхідна реалізація даної функції при розв'язанні проблеми екстерналізації, тобто перекладання на інші національні господарські системи своїх проблем, витрат, складнощів. Це проявляється в тому, що економічно розвинуті країни екстерналізують свої витрати шляхом розширення зовнішньоекономічної сфери, імпорту дешевої сировини і палива, експорту готової продукції і капіталу, перенесення екологічно забруднених виробництв на територію інших країн, переважно тих, які знаходяться на світогосподарській периферії.

Слід акцентувати увагу на важливій методологічній посилці — зовнішньоекономічна політика є каталізатором ринкових перетворень у країні, вона безперечно стимулює рух у даному напрямку, але основний фундамент створення ефективної економічної системи — це функціонування внутрішніх економічних відносин. За рахунок ефективного функціонування зовнішньоекономічних відносин можливе вирішення цілого ряду локальних задач, але питання стратегії реалізуються на рівні внутрішніх економічних взаємовідносин.

Використання тих чи інших інструментів зовнішньоекономічної політики має передбачати аналіз механізму їх реалізації та наслідків їх дії як для світового співтовариства в цілому, так і для економіки конкретної країни зокрема. При цьому дана проблема має кілька аспектів.

По-перше, всі інструменти зовнішньоекономічної політики мають власні механізми дії.

По-друге, реалізація того чи іншого інструменту зовнішньоекономічної політики супроводжується як певними здобутками, так і певними видатками. В кожному конкретному випадку той чи інший інструмент впливу на експортні чи імпорتنні потоки приносить одним зовнішньоекономічним суб'єктам реальний вииграш, тоді як економічне становище інших погіршується.

По-третє, економічні наслідки використання інструментів зовнішньоекономічної політики доцільно розглядати в двох основних вимірах:

- безпосередні зміни, які відбуваються на ринку того товару, що є об'єктом державного регулювання;

— опосередковані зміни (вторинні ефекти) ринку інших товарів. Такі зміни є результатом того, що оскільки кожний окремих ринок товарів є елементом національної економічної системи, який тісно взаємодіє з іншими її складовими, то очевидно, що ці складові (ринки інших товарів) також реагують на відповідні зміни на ринку окремого товару.

Тому приймаючи рішення про використання тих чи інших інструментів зовнішньоекономічної політики, уряд країни повинен оцінювати їх сукупний вплив на характер економічної політики і можливі дії у відповідь за принципом «дія — протидія» з боку інших країн.

Основні складові зовнішньоекономічної політики держави:

- Зовнішньоторговельна політика;
- Валютна політика;
- Політика у сфері залучення іноземних інвестицій;
- Митно-тарифна політика.

Зовнішньоторговельна політика — це державна політика, яка впливає на зовнішню торгівлю через податки, субсидії, прямі обмеження експортних та імпорتنих операцій. Об'єктом регулювання зовнішньоторговельної політики є товаропотоки між країнами. Залежно від спрямованості товаропотоків розрізняють експортну та імпорتنу політику держави.

Експортна політика держави спрямована на реалізацію на зовнішніх ринках товарів, стосовно яких країна має порівняльні переваги, стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, підвищення серійності (масштабності) вітчизняного виробництва конкурентоспроможної продукції з метою розширення її вивозу на зовнішні ринки, тобто експортна політика спрямована на реалізацію експортного потенціалу країни на зовнішніх ринках.

При цьому під експортним потенціалом розуміють певний обсяг товарів та послуг, які національна економіка в змозі виробити й реалізувати за межами своїх кордонів без збитків для себе і з максимальним прибутком.

Вибираючи експортно-орієнтовану модель економічного розвитку, країна використовує зовнішні світові ринки як додатковий фактор економічного зростання.

Імпортна політика, як правило, спрямована на регулювання імпорту з метою захисту вітчизняного ринку від іноземної конкуренції та задоволення власних потреб за рахунок товарів іноземного виробництва.

Основними напрямками імпоротної політики є: обґрунтована політика імпортозаміщення та відповідні протекційні заходи стосовно товарів іноземного виробництва. При цьому основними інструментами регулювання імпорту є досить жорстка митно-тарифна система та застосування нетарифних бар'єрів.

Валютна політика — це сукупність дій держави з метою підтримання економічної стабільності і створення основних засад розвитку міжнародних економічних відносин за рахунок впливу на валютний курс і на валютні відносини. Основними складовими валютної політики є дисконтна та девізна політика держави.

Під дисконтною політикою розуміють систему економічних та організаційних заходів, які використовуються при застосуванні дисконтної ставки (відсотка) при регулюванні інвестицій та збалансуванні платіжних зобов'язань. Дана політика орієнтована передусім на коригування валютного курсу з метою регулювання грошового потоку, динаміки і рівня цін, обсягу грошової маси та міграцію короткотермінових активів.

Основою механізму девізної політики є застосування валютної інтервенції та валютних обмежень на покупку та продаж валюти з метою збереження стабільності валютного курсу.

Політика в сфері стимулювання іноземних інвестицій передбачає реалізацію таких цілей:

- створення конкурентного середовища;
- привнесення в країну передової технології і досвіду ринкового господарювання;
- додатковий інвестиційний капітал;
- розширення масштабів вітчизняного накопичення за рахунок зовнішніх джерел фінансування;

- збільшення національного виробництва за рахунок іноземних вкладень;
- сприяння структурній перебудові економіки;
- створення передумов для поєднання вітчизняного та іноземного капіталів.

Під митно-тарифною політикою розуміється комплексна система заходів, спрямованих на забезпечення економічного суверенітету країни, охорони державних кордонів, реалізації зовнішньоекономічної стратегії через сферу митних відносин.

Положення, що митні відносини є однією зі складових сукупності всіх ринкових відносин, дає змогу зробити висновок, що цілі митно-тарифної політики є похідними від загальноекономічних цілей і визначаються пріоритетами останніх.

Основними цілями цієї політики є:

- забезпечення найбільш ефективного використання інструментів митного контролю і регулювання товарообміну на митній території України;
- участь у реалізації торговельно-політичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку;
- стимулювання розвитку національної економіки;
- сприяння проведенню структурної перебудови та інших завдань економічної політики України.

За допомогою митно-тарифних регуляторів держава коригує товаропотік і географічну структуру експорту та імпорту з урахуванням довготермінових цілей розвитку країни, забезпечення макроекономічної стабільності, підтримання платіжного балансу, стабільного курсу національної валюти, але основними завданнями митно-тарифної політики є: створення оптимальних умов для конкуренції між національними й іноземними виробниками; забезпечення найбільш ефективного використання інструментів митного контролю і регулювання товарообміну на митній території; участь у реалізації торговельно-політичних завдань щодо захисту ринку України; стимулювання розвитку економіки; сприяння здійсненню структурної перебудови і реалізації інших завдань економічної політики; забезпечення належного рівня надходжень до Державного бюджету країни.

Тема 17. Інтеграція економіки України у світове господарство та європейський економічний простір

1. Економічна інтеграція та її інституціональні форми
2. Інтеграція України в європейський та світовий економічний простір

Економічна інтеграція та її інституціональні форми.

Ефективність функціонування будь-якої національної економіки залежить не тільки від результатів її внутрішньої діяльності, а й від її участі у світових економічних відносинах, ступеня її інтеграції у світове господарство. Для сучасного періоду міжнародного економічного розвитку характерним є широке залучення країн у міжнародні взаємозв'язки, посилення їх взаємозалежності, що стало основою формування світового господарства. Економічна інтеграція — це процес економічної взаємодії країн, який приводить до зближення господарських механізмів, що набуває форми міждержавних угод й узгоджено регульований міждержавними органами.

Рішення щодо інтеграції кожної конкретної країни у світове господарство завжди є складним процесом, оскільки вимагає всебічного урахування наслідків і результатів не тільки для національної економіки окремої країни, але й для світової економічної спільноти в цілому. Серед головних умов інтеграції і участі країни в міжнародних економічних союзах та інших міжнародних організаціях на сучасному етапі виділяються: політична стабільність у країні, відсутність різких коливань у стані національної економіки і, нарешті, відкритість економіки. Закрита економіка - це економіка, всі товари якої виробляються і продаються всередині країни. Відкрита економіка – це економіка, яка бере участь в економічних відносинах між країнами, тобто яка має експорт та імпорт (товарів, послуг, капіталу, робочої сили, інформації та технологій). Відкритість національної економіки означає:

- прозорість, тобто вільний доступ до національних макроекономічних відомостей;
- економічну свободу всередині країни;
- участь країни та її економічних суб'єктів у світовому інтеграційному процесі.

Передумовою відкритості економіки є економічна свобода, яка базується на дотриманні в країні трьох принципів: свободи індивідуального вибору, свободи приватного обміну і гарантії приватної власності. Залежно від цього світова спільнота має можливість визначати не тільки стан і можливості економіки тієї або іншої країни, але й встановлювати ступінь сприятливих умов для створення в ній іноземних і змішаних підприємств, доцільність розміщення кредитів у даній країні та ін.

Економічна інтеграція характеризується такими ознаками, які в сукупності відрізняють її від інших форм економічної взаємодії країн:

- 1) взаємопроникненням й переплетенням національних виробничих процесів, що приводять до зрощування відтворних процесів;
- 2) широким розвитком міжнародної спеціалізації й кооперації у виробництві, науці, техніці;
- 3) глибокими структурними змінами в економіці країн-учасниць;
- 4) необхідністю цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розробленні скоординованої економічної стратегії й політики;
- 5) регіональністю просторових масштабів інтеграції.

Переваги інтеграції для взаємодіючих сторін:

— забезпечення більш широкого доступу до всіх ресурсів: фінансових, трудових, матеріальних, новітніх технологій, що дозволяє виготовляти продукцію, розраховуючи на більш місткий ринок;

— економічне зближення країн у регіональних межах, що створює привілейовані умови для фірм країн-учасниць економічної інтеграції, захищаючи їх від конкуренції з боку фірм третіх країн;

— інтеграційна взаємодія, що дозволяє вирішувати найбільш гострі соціальні проблеми.

Найбільшого розвитку інтеграційні об'єднання різного типу набули в другій половині XX століття.

Міжнародна економічна інтеграція відображає сучасні тенденції інтернаціоналізації продуктивних сил та набуває різних форм, етапів і вимірів. Так, початкова інтеграція національних економік відбувається завдяки розвитку міжнародної діяльності відносно автономних економічних суб'єктів. У стадію часткової (локальної) інтеграції вступають для поширення форм міжнародного співробітництва, розвитку діяльності ТНК, а стадії інституціонального поєднання досягають при інтеграції у регіональні угруповання зі створенням органів наддержавного регулювання.

Залежно від ступеня зрілості інтеграції можна виділити п'ять етапів (рівнів) розвитку інтеграційних процесів. Їм відповідають такі форми економічної інтеграції:

Перша форма — найпростіша. Країни ще тільки роблять перші кроки до взаємного зближення, між ними укладаються преференційні торговельні угоди (двосторонні угоди між двома країнами або між уже існуючим інтеграційним угрупованням й окремою країною або групою країн).

Друга форма — зона вільної торгівлі. Скасування тарифних і нетарифних бар'єрів у взаємній торгівлі й збереження національних митних тарифів у відносинах із третіми країнами.

Третя форма — утворення митного союзу. Припускається погоджене скасування національних митних тарифів і введення загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх держав.

Четверта форма — створення загального ринку. Країни-учасниці домовляються про свободу руху не тільки товарів і послуг, але й всіх факторів виробництва: капіталів, робочої сили, технологій.

П'ята форма — економічний союз — найвищий рівень інтеграції, або повна інтеграція.

Припускається проведення єдиної економічної, валютної, бюджетної, грошової політики, введення єдиної валюти, заснування органів наднаціонального регулювання усередині інтеграційного угруповання. Це найскладніша форма міждержавної економічної інтеграції, на базі економічних союзів створюються політичні союзи, які передбачають ліквідацію політичних кордонів між державами. Прикладом є Європейський союз, що об'єднує 27 європейських держав.

Інтеграція України в європейський та світовий економічний простір.

Інтеграція України у світову економіку передбачає пошук свого місця в системі міжнародного й насамперед загальноєвропейського поділу праці.

До сприятливих факторів входження України у світове господарство можна віднести:

- геополітичне розташування між Західною Європою і Азією;
- наявність кваліфікованої й дешевої робочої сили, здатної до висококваліфікованої й наукоємної праці;
- багаті природні ресурси, сприятливі природно-кліматичні умови;
- потенційно великий ринок товарів і послуг;
- значний науково-технічний потенціал національної економіки України.

До несприятливих факторів входження України у світове господарство (або факторів, що гальмують процеси інтеграції України у світову економіку) відносять:

- певну відірваність від головних напрямів сучасного науково-технічного і економічного розвитку;
- слабку й нераціональну участь України в міжнародному розподілі праці;
- високу ресурсомісткість виробництва в умовах нестачі паливно-енергетичних ресурсів, тобто велику енергозалежність від інших країн;
- нераціональну структуру експорту й імпорту;
- неадаптованість вітчизняного законодавства до європейського й світового;
- залежність від міжнародних фінансових організацій (значний зовнішній борг країни);
- внутрішню політичну нестабільність.

На даному етапі переважають фактори, що гальмують інтеграційні процеси України у світове господарство.

Інтеграція України у світове господарство значною мірою залежить від ефективності функціонування механізму зовнішньоекономічної діяльності як сукупності правових, організаційно-управлінських і фінансово-економічних важелів, що забезпечують реалізацію міжнародної економічної політики України.

Основними формами міжнародного співробітництва України є:

- міжнародна виробнича й науково-технічна кооперація;
- залучення іноземних інвестицій і кредитів;
- розвиток міжнародних форм бізнесу.

Найбільш дієвою і ефективною стратегією інтеграції України у світову економіку є поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту і нарощування його інноваційного потенціалу. Ця стратегія передбачає виконання таких завдань:

- розвиток експортного потенціалу та поліпшення структури експорту;
- раціоналізацію імпорту;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- залучення іноземних інвестицій для технологічної модернізації виробництва;
- забезпечення економічної безпеки України.

Стратегічною метою України є вступ до Європейського Союзу.

Залучення до європейської спільноти відкрило б для України великі можливості щодо

прискорення економічного розвитку і підвищення добробуту нашої країни.

21 березня 2014 р. Україна та Європейський Союз підписали політичну частину Угоди про асоціацію. Розділи Угоди, які були підписані, складаються з: Преамбули, Статті 1, Заголовків I (Загальні принципи), II (Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співпраця і зближення у зовнішній та безпековій політиках) та VII (Інституційні, загальні та заключні положення). 27 червня 2014 р. на саміті ЄС у Бельгії відбулося підписання економічної і секторальної частин угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Угода про асоціацію з Європейським Союзом має замінити Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. Угода про асоціацію дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Вступ України до Європейського Союзу визначений як стратегічний курс для розвитку країни, що має вплинути не лише на зовнішньоекономічний вимір, але й на ціннісні орієнтири українського суспільства. Цей напрямок підтримується у всіх сферах влади та переважної більшості населення.

Однак існують численні труднощі, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які ускладнюють інтеграційний процес. Подолання цих перешкод залежить не лише від внутрішніх зусиль України, але й від зовнішніх чинників, що перебувають за межами країни. Перспективи інтеграції України до ЄС залежать від зовнішніх факторів, таких як готовність Європейського Союзу до розширення та внутрішні фактори, включаючи проведення ефективних економічних та інституціональних реформ в Україні.

Після отримання статусу кандидата, Україна продовжила реалізацію плану заходів з виконання Угоди про асоціацію. Здійснено імплементацію норм *acquis* Європейського Союзу та проведено реформи у визначених Єврокомісією семи ключових сферах. Важливо зауважити, що умови війни суттєво ускладнюють можливості для проведення реформ. Проте висновки Єврокомісії не містять чітких обмежень щодо часових рамок для впровадження таких змін. Серед семи сфер, які потребують перегляду, виокремлюються наступні: 1) реформування Конституційного Суду України та впровадження законодавства щодо процедури добору суддів; 2) продовження судової реформи; 3) посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та директора Національного антикорупційного бюро; 4) боротьба з відмиванням коштів, введення комплексного стратегічного плану реформування правоохоронного сектору; 5) впровадження в життя «антиолігархічного закону»; 6) узгодження законодавства про ЗМІ з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги; 7) завершення реформи законодавства про національні меншини.

Боротьба з корупцією вважається ключовою проблемою українського суспільства згідно з думкою громадян. Запит на викорінення цього явища об'єднує Україну, і ця реформа є пріоритетом №1 у всіх регіонах країни. Відмінність між регіонами полягає в рівні підтримки антикорупційної реформи, але в усіх частинах України ця ініціатива займає провідне місце серед усіх пріоритетів.

Важливо визначити внутрішні фактори української соціально-економічної політики, які уповільнюють процес інтеграції України до Європейського Союзу, а саме низька швидкість проведення економічних реформ та відсутність помітних результатів у соціально-економічних трансформаціях; значний рівень економічної злочинності; різниця у рівнях економічного розвитку між Україною та європейськими країнами; значна відмінність у рівні життя населення; несумісність правових систем.

Потрібно також врахувати фактори всередині Європейського Союзу, що може вплинути на спільну політику ЄС стосовно нашої країни. Консенсусний механізм ухвалення рішень є постійною складністю для Європейського Союзу. Принцип консенсусу сповільнює і ускладнює важливі рішення, зокрема у сфері зовнішньої політики. Складність досягнення консенсусу пояснюється різницею в позиціях країн-членів ЄС, яка виникає з внутрішньополітичної кон'юнктури, геополітичних орієнтацій, зовнішніх впливів та інших

чинників. Процес євроінтеграції України сприймався кремлівським керівництвом як виклик гегемонії російської федерації на пострадянському просторі.

Такий успішний європейський проєкт слугує прикладом та мобілізаційним стимулом для інших пострадянських країн, одночасно виступаючи загрозою для путінського режиму, який встановив авторитарну поліцейську державу з репресивною внутрішньою та агресивною зовнішньою політикою. Російський тиск на Україну, спрямований на блокування євроінтеграційного курсу, здійснювався різними засобами – від політико-дипломатичного тиску та інформаційної експансії до ведення війни та окупації частини території України. Нині дії кремля на українському напрямі є геноцидальними та спрямованими на знищення української державності. Надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу можна розглядати як відповідь об'єднаної Європи на неоімперську політику росії.

Проте російська експансія негативно вплинула на європейську інтеграцію та уповільнила її темпи. Україна під час агресії зазнала величезних людських та фінансово-економічних втрат. Війна, ініційована путінським режимом, стала однією з найсмертоносніших у Європі з часів Другої світової війни. Війна уповільнила темпи соціально-економічного реформування в рамках реалізації Угоди про асоціацію Україна-ЄС та ускладнила процес імплементації пакета рекомендацій Єврокомісії. Зокрема, реалізація деяких напрямів Угоди про асоціацію стала критично ускладненою і потребує здійснення у мирний період.

Загальноєвропейські норми щодо законодавчого регулювання окремих внутрішньополітичних процесів мають бути адаптовані до умов воєнного стану та режиму бойових дій. Попри ряд важливих ініціатив ЄС щодо лібералізації торгівлі з Україною та її залучення до внутрішнього європейського ринку, війна об'єктивно знизила інтерес та активність європейських бізнес-партнерів до розвитку контактів з воюючою країною. Війна перетворила Україну на довгострокового реципієнта міжнародної донорської допомоги.

Російська збройна інтервенція прискорила євроінтеграційні процеси в Україні, сприяла її об'єднанню та зміцненню солідарності з Європейським Союзом, а також укріпила спільне протистояння агресії з боку кремля. Це призвело до нового рівня відносин між Києвом і Брюсселем, що характеризується отриманням Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, високим рівнем довіри та безпрецедентною інтенсивністю взаємодії, включаючи лібералізацію торговельно-економічного співробітництва. У нинішніх умовах політична, військова, фінансова та гуманітарна підтримка країн Європейського Союзу є критично важливою для України, а також ефективна санкційна політика ЄС є важливим інструментом у протистоянні з країною-агресором. Успішна євроінтеграція України передбачає імплементацію цінностей та норм ЄС, а також ефективну реалізацію базових реформ у різних сферах. Протягом останніх місяців 2022 року українська влада активно працювала над виконанням рекомендацій Єврокомісії, що включало ухвалення ряду євроінтеграційних законів, просування реформи судочинства та здійснення прозорих процедур обрання керівників антикорупційних структур. Однак, є необхідність не лише ухвалення законодавчих актів, але й їх практична імплементація, а також у концентрації зусиль на ключових сферах євроінтеграції та вирішенні внутрішніх проблем, що уповільнюють наближення до Євроспільноти.

Поточний стан справ в Україні свідчить про чітку ідентифікацію проблем у процесі наближення законодавства та реформування до євроінтеграції. Насамперед, вирішення проблеми непослідовності рішень передбачає створення механізмів для більш тісної взаємодії між органами та гілками влади з метою узгодження їхніх дій. Доцільно переглянути та розробити чітку стратегію впровадження нових законів та існуючого законодавства з урахуванням національних особливостей і ресурсного потенціалу. Залучення незалежних та міжнародних експертів до функціонування широкого спектру інституцій на різних рівнях має велике значення у процесі проведення кадрових змін. Загострення уваги на реформах, спрямованих на створення прозорої системи функціонування державних органів, також важливе. Інтерактивний обмін з громадськістю, її залучення до обговорення законопроектів та ідентифікації проблемних аспектів, може сприяти покращенню законодавчого процесу, який

наблизить українську правову систему до європейської інтеграції.

Аналізуючи проблеми європейської інтеграції України, можна зробити висновок, що цей процес стикається з рядом значних труднощів. Зокрема, серед основних проблем можна виділити: війна з росією, повільність у проведенні економічних реформ, високий рівень корупції та економічної злочинності та значні відмінності в рівнях економічного розвитку між Україною та країнами ЄС. Для подолання цих проблем необхідно вжити комплексних заходів, спрямованих на закінчення війни з рф, активізацію економічних реформ, зменшення корупції, покращення якості управління та залучення додаткових ресурсів для зближення стандартів життя та економічного розвитку з країнами ЄС.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Богословська А.В., Кваша О.С. Регіональна економіка: навч. посібник. Миколаїв: Видавець Ємельянова Т.В., 2018. 488 с.
2. Гусєва О.Ю., Воскобоєва О.В., Ромащенко О.С. Регіональна економіка: навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2018. 55 с.
3. Конохова З.П. Моделі державного регулювання економіки: навчально-методичний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 132 с.
4. Мельникова В.І. Національна економіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 248 с.
5. Національна економіка: Конспект лекцій / О.О. Завгородня, В.В. Білоцерківець, В.М. Тарасевич та ін.; за ред. О. О. Завгородньої. Дніпро: НМетАУ, 2018. 144 с.
6. Носова О.В. Національна економіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 512 с.
7. Шibaєва Н.В., Бабан Т.О. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Харків: ДБТУ, 2022. 272 с.

Допоміжна

1. Алексєєв В.М., Липовська Н.А. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 172 с.
2. Булах Т.М., Іващенко О.А., Плахотнікова Л.О. Аналіз стану та тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 1-2. С. 59-68. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/3719>.
3. Галушка З.І., Катаранчук Г.Г. Поведінка домашніх господарств України: моделі та особливості регулювання. Монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. 190 с.
4. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2020. 276 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Economic_freedom.pdf.
5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 24.07.2013 р. № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>.
6. Залюбовська С.С., Колупаєв Ю.Б., Мельничук І.О. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 26-30. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/8.pdf.
7. Ігнатенко Т.С., Пархоменко В.В., Тарасенко А.Г. Україна в сучасних інтеграційних процесах: передумови та проблеми. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 4. С. 83-91.
8. Кононова І.В. Розроблення стратегії розвитку національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 36. С. 60-65.
9. Кришень О.В. Теоретико-методологічні аспекти регіональної соціальної політики в період сучасних трансформацій: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Дніпро, 2020. 241 с.
10. Куйбіда С.В. Концептуальні засади структурної політики держави в умовах глобалізації. *Регіональна економіка*. 2018. №1(87). С. 120-125. URL: http://re.gov.ua/doi/re2018.01.120_u.php.
11. Лелеченко А.П. Регіональна політика як науково-прикладний феномен. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13-14. С. 92–96. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13-14.92.
12. Луньова Т.С. Енергоефективність економіки України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.* 2021. № 1-2. С. 36-42. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6170>.

13. Луцьова Т.С. Соціально-економічна безпека регіону: методичні підходи до оцінювання та забезпечення. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.* 2022. № 1-2. С. 47-54. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6272>.

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Мінекономрозвитку України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

15. Папайка О.О. Державне регулювання макроекономічного середовища: національні особливості та світовий досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 33. С. 11-16.

16. Пархоменко В.В. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в Україні. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб.наук.пр.* 2020. № 4. С. 77-85.

17. Резнікова Н.В., Іващенко О.А., Курбала Н.В. Ретроспективний аналіз альтернативних підходів до виокремлення розвинених країн: фінансовий, індустриальний, цифровий та інноваційний виміри розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: <http://www.economy. nauka.com.ua/?op=1&z=8172>.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Офіційний сайт Інституту економіки та прогнозування. URL: <http://ief.org.ua>.

4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.gov.ua.

5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

6. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг). URL: <https://www.nfp.gov.ua/>.

7. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: www.ac-rada.gov.ua.

Навчальне видання

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

курс лекцій

БАБАН Тетяна Олександрівна
АНТОЩЕНКОВА Віталіна Володимирівна

Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 12,7.

Державний біотехнологічний університет
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44